

AKADEEMIA

14. AASTAKÄIK

2002

NUMBER 1

Tee	Toomas Kiho
Terrorism kui globaalne probleem	Karl Rebane
11. septembri terroristid ja nende võrgustik	Georg Elwert
Ptolemaios	Tõnu Raid
Žestid keskajal	Silvi Tenjes
Krimmitatarlaste tänane päev	Ott Kurs
Kaks luuletust	Refat Çaylaq
Eesti rahvakooli muutumisi 1840–1886	Vello Paatsi
Eesti noorte õiguslik sotsialiseerumine	Silvia Kaugia
Kindel usk	Gustav Ränk
Põrandaaluste juhi paljastusi	Voldemar Teppich-Kasemets

Gutalaste saaga

“Vaba Eesti”

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Madis Kõiv, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Richard Villem

Toimetus:

peatoimetaja . . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia . . . Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora Mart Orav – mart.orav@akad.ee
socialia Jaan Isotamm – jaan.isotamm@akad.ee
naturalia Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
keeletoimetaja . . . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee
sekretär Tiiu Jõgi – tiuu.jogi@akad.ee

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 43 13 73, 43 11 17, 44 19 75

Fax: 43 13 73

E-post: akadeemia@akad.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 2002

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda, Tiigi 78

Trükiarv 2000

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

14. AASTAKÄIK 2002 NUMBER 1 (154)

Tee	<i>Toomas Kiho</i>	3
Terrorism kui kiiresti süvenev globaalne probleem	<i>Karl K. Rebane</i>	4
Arvatust ratsionaalsemad ja õppimisvõimelisemad: 11. septembri terroristid ja nende võrgustik	<i>Georg Elwert</i>	14
	<i>Tõlkinud Jaan Isotamm</i>	
Ptolemaios*	<i>Tõnu Raid</i>	35
Žestid keskajal	<i>Silvi Tenjes</i>	48
Gutalaste saaga	70
	<i>Tõlkinud Anu Saluäär</i>	
Krimmitatarlaste tänane päev*	<i>Ott Kurs</i>	78
Kaks luuletust	<i>Refat Çaylaq</i>	89
	<i>Tõlkinud Ly Seppel</i>	

Kooli-õpetajal on kooskäimisi niisama tarwis nagu kristlasel kirikus-käimist: Eesti rahvakooli muutumisi 1840–1886. II*	Vello Paatsi	93
Eesti noorte õigusliku sotsialiseerumise agentide mõjust siirdeühiskonnas	Silvia Kaugia	122
Kindel usk	Gustav Ränk	137
“Vaba Eesti”: Vaba Eesti Võitlusrindede häälekandja II	157
<i>Arvustus: Sugulasrahvad ajaloo tõmbetuules. Rein Taagepera. Soomeugri rahvad Venemaa Föderatsioonis. Tartu, 2000</i>	Paul Alvre	170
Abstracts	179
Põrandaaluste juhi paljastusi. V	Voldemar Teppich-Kasemets	191

Parandus

Oma retsensioonis Jakob Kaplani “aruandele” olen teinud eksitava aastaarvuvea; *Akadeemias* nr 12 (2001) lk 2643 keskel peab olema: “22. juunil 1940”.

Ain Kaalep

Akadeemia honorarifondi toetab Eesti Kultuurkapital.

Lk 34, 77, 88, 92: Zubeir Qadri-Zade joonistused.

*Tärniga märgitud artiklid on eelretsenseeritud.

TEE

Seal oli tõesti kunagi olnud tee. Päris suur ja tore. Ent see oli lõpetatud jõhkra kraaviga nagu kõik tollal.

Kauaks jäi haigutav kraav — tee surm — ja vaid unistus tee jätkamise võimalikkusest.

Nüüdne tee on alguse saanud kusagilt kitsusest soojakute ja vahiputkade vahel, samas üüiratust avarusest aruteludes ja unistustes, soovist jätkata kunagise tee minemist. Püüust valguse abil võita kurjus ning usust selle teostatavusse. Jalgupidi küll kinni kraavipõhjasopas, kuid peas juba selged mõtterajad. Seal põhjas oli leppimatust ja seal oli küllalt arusaamist maailma asjadest. Ja kui koitis lootus, siis tuli kindlus — tee tee, tee tuleb teha...

Siis tulid konkreetset kavad. Siis tulid tegijad. Ja siis tuli veel üks vana ja tark meister. Toodi materjali — ja neid oli julgustavalt palju, kes töid. Ja tasapisi hakkas kividest kokku saama tee. Oli suuremaid ja tugevamaid, oli peenemaid, mis teesse toodi ja mis teesse pandud sai. Nad kõik on näha, nad kõik on praegugi üle loetavad.

See on rõõmustavalt käidav tee. Ei lõpe toojad ega saa otsa need, kes sel teel käivad.

Muidugi — õiged teed ei ole kunagi laussirged, kuid õigete teede sihid on selged. Tunneme seda teed. Siia on ta meid toonud. Siit läheme koos temaga edasi.

Siht on selge. Akadeemia kõnnib oma teed.

Toomas Kiho, jõulud 2001

TERRORISM KUI KIIRESTI SÜVENEV GLOBAALNE PROBLEEM

Karl K. Rebane

Vägivald on ürgvana. Oli olemas ammu enne inimese ilmumist loomariiki. Inimkoosluste arengu käigus tekkis vajadus ja võimalus eristada vägivallategudes alamhulka — terrorismi. Seda oli kasulik ja võimalik vastu seada n-õ seadustatud vägivallategudele, mis teenisid kogu koosluse (suguharu, küla jms) või selle enamuse huve.

Piirid seadusliku ja terroristliku vägivalla vahel olid hägusad ja, mis veel tähtsam, ühe või teise poole huvisid arvestades alati ülimalt subjektiivselt pandud. Selleks on nad jäänud tänapäevani. Üks kurb näide meile küllaltki lähedalt: Vene Föderatsiooni sõjalise jõu tegevust Tšetšeenias nimetatakse ametlikult, ja paljud peavad seda õigeks, sõjaks terroristide vastu, teised kutsuvad seda aga sõjaks õilsate Tšetšeenia iseseisvuse eest võitlejate vastu. Kolmandad arvavad, et seal on nii üht kui teist. Küllap on ajaloos pahatihti nii — kes võidab, sellele jääb peaaegu kogu õigus. Kaks gigantset **seadustatud** vägivallarežiimi — Hitleri oma Saksamaal ja Stalini oma Nõukogude Liidus — ei saanud õigust ainult sellepärast, et lõppkokkuvõttes ei võitnud kumbki. Terrorismi täpsem definitsioon, eriti selle tõlgendamine ja rakendamine, on poliitika asi ja jääb välja käesolevast kirjutisest.

Püüan kirjeldada teaduse ja tehnoloogia osa terrorismi võimaluste suurendajana, nii nagu see mulle näib. Teadus ja tehnoloogia koos ühiskonna elukorralduse üldise arenguga on ühelt

Autor on tänulik professor Toomas Rebasele arutelu ja märkuste eest.

poolt andnud terrorismile kohutavad ründerelvad, teisalt — loonud "magusaid" rünnakuobjekte, mida saab mõjusalt rünnata ning mille kahjustamine halvab ühiskonnale eluliselt vajalikke teenistusi, teeb neist sageli uued suure ohu allikad. Sii kuuluvad veevarustus, veehoidlad, joogivesi, elektrijaamad ja -süsteemid, eriti tuumakütusel töötavad, vedelkütuste hoidlad ja transpordisüsteemid, lennuasjanduse mitmed lülid, samuti info edastamise ja säilitamise võrgud, tuuma-, keemia-, bioloogiatehnoloogia arendamise ja katsetamise kohad, ka arstirohtude ja -tehnikatootmise ja proovimise laborid, laod, transport ning veel palju muud.

Teiste sõnadega: teaduse, tehnika, tehnoloogia areng on tohult laiendanud ja rikastanud võimalusi terroriaktideks, mille tagajärjed võivad olla katastroofilised mitte üksnes lokaalselt, vaid üpris laialdaselt, isegi kogu maakera elukeskkonna ja inimkonna ulatuses (radioaktiivsus, pandeemiad).

Uus ja järjest suureneva ohtlikkusega liik on kõrgtehnoloogiline terrorism (KTT, vt Rebane 1997). Viimaste aastakümnete kõrgtehnoloogia on loonud kohutavalt võimsad hävitusvahendid — tuumarelvad, laserid, tahked, vedelad ja gaasilised mürkained, sealhulgas radioaktiivsed, "mugavalt käsitletavad" võimsad lõhkeained, bioloogilised ründaained bakterite, viiruste, küllap juba või varsti ka prionide nivool ning mis kasvavalt ülitähtis juba praegu —, vahendid, millega sekkuda infosüsteemidesse ning neid rikkuda.

Eeldusel, et terrorism on hästi defineeritud (mina seda teha ei võta), saaks kõrgtehnoloogilist terrorismi määratleda kui terrorismi, mis kasutab nii energiateenistuse kui informatsiooniteenistuse kõrgtehnoloogia teadmisi, oskusi, relvi ja vahendeid terroriaktideks ja nende ettevalmistamiseks, aga mõnikord ka "tavavahendeid" kõrgtehnoloogiliste objektide ründamiseks. KTT orgaaniliseks osaks on ka ähvardamine KTT aktsioonidega.

Terrorismi ärgitab kaotuskibedus, allajäämine sõjalises konfliktis, majanduslikus võistluses, elukeskkonna tüldes. Eriti meeleheitlikku viha sünnitab kaotaja lühinägelik armutu nurkasurumine ja sinna juurde veel parastamine. Kui just kaotaja pole täielikult ja pöördumatult hävitatud (mida juhtub tänapäeval ülimalt harva), tuleb talle võimaldada inimväärset elamist ja arengut, vaimset vabadust ja suhtuda tolerantselt tema tavadesse, eriti religiooni. Terrorismi vaoshoidmise püüete hulgas (nagu peaaegu

kõigil elualadel) on erakordselt tähtis koht mõõdutundel. Selle kaotamine pealejäämise saavutuste kasutamisel, võitja eufooria, sunnib pahatihti kaotajat oma olgu või nappe vahendeid suunama terrorismi tarbeks, rikastama nn traditsioonilist terrorismi kõrgtehnoloogia vahendite ja võtetega. Viimane suurendab hävitustöö ulatust tuhandeid ja miljoneid kordi. Terroriakt ise võib rahaliselt suhteliselt odav olla.

Olukorda ja tulevikuvaateid iseloomustaksin järgmiselt.

1. Vahendid ja oskusteave KTT-le tulevad füüsika, keemia, bioloogia, meditsiini, keskkonna- ja kosmoseteaduse, informaatika jt teaduste, ka sõjanduse suurepärasest saavutustest tsivilisatsiooni hüvanguks. Neidsamu tulemusi saab kasutada ja kasutataksegi ka terroristlikel eesmärkidel.

2. Teaduse ja tehnoloogia areng suurendab palju kordi küll ka kaitsevahendite võimalusi terroriaktatsioonide vastu, kuid ikkagi jääb kaitse tugevdamine alati ja paratamatult maha rünnakuvõimaluste kasvust. Lõhe rünnaku ja kaitse vahel on ajaloo käigus kogu aeg suurenenud rünnakujõu kasuks ning muutunud eriti suureks ja eriti kiiresti kasvavaks just kõrgtehnoloogia tulekuga.

Kui paha poiss ürgaja suguharus tahtis tappa teda ahistavat pealikut või mõnda teist talle vastikut inimest, polnud tal relvaks valida suurt midagi peale malaka, kivi või terava otsaga kepi. Raske oli teha oma häbitegu kaugemalt, salaja nurga tagant. Viibu ja noole tulek avardas terroristi võimalusi oluliselt. Kilp küll kaitstes, aga mitte ootamatult lähetatud noole eest. Püss ja selle optilise sihikuga täiustatud variant on tänapäevalgi mõjus tapariist, mille kasutamisel on terroristil küllaltki suur võimalus minema pääseda. Kokakunsti ja keemia-alaste teadmiste ja oskuste tõus viis terrorismi hästi varjatava salarelva sünnile — mürkide kasutamisele. Ajaloost teame, et mürgitamisel on aeg-ajalt tähtsat rolli mänginud. Ka muud sorti terrorismil on olnud oma koht ajaloosündmustes.

3. Rünnakuvõimaluste paratamatul üleolekul on vähemalt kaks lihtsat põhjust. Ründaja saab valida ataki aja, kontsentreerida vahendid selleks momendiks. Kaitsele tuleb kogu aeg valmis olla. See on kulukas ja kurnav. Peale ajamomendi on ründajal sageli valida paljude suundade vahel ruumis, näiteks raketi- või laseri-rünnakul. Horisondist ülespoole jääv ruuminurk on radiaanides 2π . Relva suunamise täpsus ja kaitse võimalus teda hävitada võib

olla piiratud tuhandeid kordi väiksema ruuminurgaga. Niisiis võib rünnakuks valida miljon eri suunda, kaitsja peab neis kõigis kogu aeg tõrjeks valmis olema. Mõnede kõrgtehnoloogiliste relvade puhul on oluline veel sageduslik resonants, näiteks laserite ja infotehnoloogia puhul. See suurendab veelgi ründaja valikuvõimalusi ja laiendab võimalike sündmuste välja, mida kaitsja peab pidevalt valve all hoidma.

Kohutav jõud on kamikaze tüüpi suitsiiditerroristid. Kaitsta end nende eest on erakordselt raske. Kindlasti on ka terrorismi vastu võitlejate hulgas kangelasi, kes valmis terroriakti ärahoidmiseks elu ohverdama. Aga kuidas nad saaksid teada, millal, kus ja kuidas end ohverdada? Õigel ajal, õiges kohas, õige varustusega kohal olla?

4. Võimsad, lahedasti kõiki soovijaid teenivad infosüsteemid on suurepärase saavutus. Teisalt — suur tugi ja inspiratsiooni allikas terrorismile. Internetist võis ja võib praegugi saada teavet mitte üksnes püssirohu, vaid ka napalmi valmistamiseks. Minu teada pole järelevalvet, mis välistaks KTT *know-how* ja ideoloogia levitamise Internetis.

KTT on üks neid tänapäeva elu tundlikke punkte, kus vaba infolevi relvade ja nende võimaluste kohta võib olla hukatuslik.

Käesolevas artiklis ma püüan hoiduda detailsemast arutelust praegu ja lähitulevikus võimalikest KTT viisidest — see oleks panuseks KTT oskusteabe levitamisele.

5. Terrorism on mänginud oma osa tsivilisatsiooni ajaloos võimu jagamisel, ümberjagamisel, ülevõtmisel. KTT roll saab olema mitu suurusjärku tugevam, probleem tõuseb ja ongi juba tõusnud väga aktuaalseks pärast 11. septembri terroriakte USAs. Arvatavasti ei jää selle tagajärjed ei poliitikas ega tehnikas-tehnoloogias (vajadus tõsta rajatiste, süsteemide ja üldse elukorralduse terrorismiohutust) alla neile, mida tõi endaga kaasa tuumarelvade ja -tehnika tulek II maailmasõja lõpul. Mida vähem suudame ohjeldada terrorismi, seda enam hakkame tema mõjusid tundma igapäevases elus.

6. Kõrgtehnoloogia loojad ja *know-how* kandjad on muidugi moraalselt vastutavad, et nende teadmised ja oskused ei läheks terroristide kätte. Ühiskonnal on õigus neilt nõuda seda vastutust. Kuid — vaesus murendab isiksust. Kui asjatundja ja ta perekond

on pandud elama allapoole tagasihoidlikkugi vaesuspiiri, hakkab ta ikkagi otsima peaaegu ükskõik millist väljapääsu.

7. Pahatihti on terroristidel rikkalikult raha ja vahendeid. Nende käed vahendite käsutamiseks on märksa vabamad kui riiklikel ametitel ja muudel legaalsel organisatsioonidel.

Alati leidub teaduses, tehnoloogias, kõrgtehnoloogilises tööstuses ka inimesi, kes pole rahul oma positsiooni, palga, karjääri-väljavaadetega, neile osutatava austusega. Nendest nii mõnedki on valmis nõustuma ja nõustuvadki tööga KTT heaks. Peaasi, et rikkalikult makstaks.

Terrorismi ja inimvastase seadustatud vägivalda vastikuim ja ohtlikem tulem on moraali murendumine ning hävitamine. On võimatu sulgeda kõiki kanaleid, mida mööda sõjaliste, meditsiini, turukonkurentsi jm tarbeks tehtud kõrgtehnoloogia liigub terroristide kätte.

Realistlik on arvata, et KTT on saanud ja saab edaspidi kõrgel tasemel teadlaste ja spetsialistide tööjõudu, teadmisi ja oskusi, kontakte, illegaalseid võimalusi hankimaks seadmeid ja materjale. Seda paremini, mida rohkem on selles raha. Kahjuks on seda pahatihti ohtrasti.

Islamiriikides aset leidvais demonstratsioonides USA sõjategevuse vastu Afganistanis saavad kümned tuhanded uut innustust pühendada oma elu võitlusele islami ahistajate vastu. Sajad lähevadki kamikazede ridade täienduseks. Ei maksa aga arvata, et muidu kamikazeks pürgijaid poleks. Islam ei ole sõjakas religioon. Küll on temas aga voolusid ja voolukesi, ideoloogilisi varjundeid, mille seast sõjardid ja terroristid on otsinud ning leidnud killukesi õigustamiseks endaohverdajate kasvatamist ja kasutamist. Selleks on kolm võtet. Esiteks, puhuda lõkkele püha viha ahistajate vastu. Seda saab nii ausa kui võltspropaganda vahenditega võimendada. Teiseks tasu rahas või muude majanduslike ning ühiskondlike eeliste kaudu. Meie mõistes on seda raha pahatihti üpris vähe, aga sügavas vaesuses virelevale emale või perekonnale võib see olla oluline toetus. Kolmandaks sisendatakse usku või siis vähemalt lootust tõenäosusega üle nulli, et end püha eesmärgi nimel ohverdanu läheb paradiisi, kus teda ootab 72 igavesti süütut neitsit.

*

Olen füüsik. Kirjutasin sellest, et teadus, tehnika, tehnoloogia on oma arengu käigus inimeste mitmesuguste, heade ja halbade vajaduste rahuldamise tuhinas loonud, loovad praegu ja edaspidi niihästi sihtmärke kui relvi kõrgtehnoloogilisele terrorismile. Sellest on tänaseks saanud üks kõige ähvardavamaid globaalprobleeme. Aega selle vastu võitlemiseks ja probleemi leevendamiseks on jäänud oluliselt vähem kui pikema mõjuajaga ohtude korral, nagu globaalne ülesoojenemine, energiaallikate ja muude loodusvarade ammendumine, geneetilise koodi võimalik nõrgenemine selle poputamise tagajärjel haiguste vastu. Teadus ja tehnoloogia lähevad peatamatult edasi ja toovad inimkonnale üha uusi helgeid saavutusi, aga varjuküljena paratamatult ka võimalusi nende koletuslikuks väärkasutamiseks. Seda nii energeetikas kui keskkonnahoius, nii informaatikas kui meditsiinis, tegelikult peaaegu kõigil elualadel.

Järjest teravamalt joonistub välja ühiskonnakorralduse ja selle uurimisele-parandamisele pretendeerivate teaduste ja oskuste mahajäämus inimkonnale eluliselt tähtsate raskuste leevendamisel. Teadus ja tehnoloogia on toonud progressi (loodusteaduste ja tehnoloogiate oma vähemalt) ning pannud teaduslikult ettenägeliku diagnoosi negatiivsetele, ka päris hukatuslikele arengusuundadele. Globaalprobleemide tekitamise ja diagnoosimisega on loodusteadused ja tehnoloogia hakkama saanud. Lahendused jäävad ühiskonnakorralduse valdkonda. Seda ka kõrgtehnoloogilise terrorismi puhul. Kas saadakse sellega hakkama?

Minu meelest on ühiskonnateaduste esmatähtis kutsumus anda inimkonnale väärtuste skaala seal, kus annab paika panna isegi väärtuste hierarhia. Mille nimel teha ja viia üha edasi teadust ja tehnoloogiat, rikkuda elukeskkonda tootmist, elu ja rumalustegusid paratamatult saatva prügi ja saastaga? Koormata loodust vastavalt termodünaamika teisele lausele entroopia kasvu ehk korralageduse suurenemisega? Kui oleks vastust, saaks teadust ja tehnoloogiat paremini kavandada ning suunata. Küllap saaks abi ka keskkonnahoiu suurraskuse leevendamiseks: olemusvõitluse käigus jäävad peale need isendid, liigid, kooslused, suguharud, riigikesed ja riigid, kes rohkem kasutavad loodusrikkusi ja sellega rohkem keskkonda saastavad (Rebane 1990, 1995, 1998).

Kahjuks ei tegele selle süvaprobleemiga ühiskonnateadused peaaegu üldse mitte. Ju siis pole potentsiaali vajalikul määral super-targaks teadustöök. Ilmselt on aga küllaga arusaama, et sellest küsimusest tuleb võimalikult kaugele hoida.

On tarvis täie tõsiduse, tähelepanu, aja- ja töömahuga, rikkaliku finantseerimisega käsile võtta selgitustöö terrorismi vastu. Teha seda diferentseeritult, suunatult vastavalt inimeste tööalale, intellekti tasemele, usulistele tõekspidamistele, geograafilistele regioonidele.

Arvatavasti tuleks kõigepealt saavutada mõistmist, et vastuolusid, ebaõiglust, kitsaskohti, suuri ja ülisuuri raskusi on rahvaste ja inimeste elus palju, pahatihti näib, et väljakannatamatult palju. Päris sageli tundub, et mõistlikkuse ja õigluse alatud mahatallajad — teatud isikud, klannid, kogukonnad, organisatsioonid ning riigid — on väga selgesti, vaieldamatult ja kindlalt tuvastatud ja ülihästi teada. Parajasti käesoleval ajaloohetkel legaalseks peetavate mõjutamis- või kättemaksuvahendite, ka avaliku sõjategevuse suhtes on need aga puutumatud. Ja pahatihti see just nii tõepoolest ongi.

Ikkagi tuleb terroriaktidest, eriti KTT aktsioonidest, otsustavalt, täiesti ja lõplikult loobuda. Asi on lihtsalt selles, et tänapäeva tsivilisatsioon ei saa endale lubada kõrgtehnoloogilise terrori ilminguid, ta hakkaks nende käes põdema, võib täiesti realselt päris lühikese ajaga surra, lakata olemast tsivilisatsioon.

Siin on analoogiat tuumarelvade olemasoluga. Neid ei tohi kasutada, sõltumatult sellest, kui võrd vastikuid ja sügavalt ebaõiglasi tegusid vastane ka ei teeks. Arusaam, et tuumasõda hävitaks vastase, aga koos sellega meid endid ning lõpetaks inimese elu maamunal või viiks selle tagasi aegade hämaruse metsikule tasemele, on tuumarelvade kasutamist ära hoidnud nüüd juba üle poole sajandi.

Jevgeni Schwartzi näidendis "Draakon" esineb mõte, et kui üks inimene teist peksab, on kõige tähtsam see, missugune on malakas. See tuleb terrorismi puhul kenasti esile. Tänapäev tsivilisatsioon on küll võimas ja kõrge, kuid ikkagi tundlik ja habras, tema efektiivsuse ja mugavuse tippu taotlevad mitmetasemelised üleshitused kergesti pahatihti üldiste katastroofiliste tagajärgedega sügavalt haavatavad. Vastastikune, olgugi nii mõnigi kord täpse adressaadita KTT aktsioonidega ründamine võib hävitada

tsivilisatsiooni. Eriti seetõttu, et ka esmapilgul väikese ulatusega ründeteo tagajärjed võivad osutuda tegelikkuses üpris laialdaseks ning muutuda ohjamatuks, nii et neile piiri panna on raske, isegi võimatu. Just seda on karta bioloogilise ja ja radioaktiivse terrorismi puhul. KTT malakas on nüüd sedavõrd vägev tapariist, et teda ei tohiks üldse kasutada.

Vastuolude ja ebaõigluste lahendamiseks, ükskõik kui vastikud ja raskelt mahasuruvad need ka oleksid, oma tahtmise saavutamiseks, kuivõrd aateline taotletav ka oleks, tuleb leida ja osata kasutada teisi teid, täielikult välistada tuumasõda ja teised KTT malakad.

Oleks väga vaja, et religioonide, kõigepealt ristiusu ja islami juhid tõstaksid ausse neis uskudes leiduvad õpetused rahust, tolerantsusest, kannatlikkusest ja mõistaksid hukka terrorismi. Kuigi ekstremistid seda küll kuulda ei võtaks, aga nende toetajaskond oleks ikkagi oluliselt väiksem ja vähem fanaatiline.

*

Esimesed meetmed terrorismi ohjeldamiseks ongi need, mida USA nüüd on rakendama asunud: lõigata ära rahastamiskanalid, avaldada üha suuremat survet terrorismi toetavatele riikidele ja saavutada toetuse lõpetamist. Ilma pelgupaikadeta, väljaõppelaagriteta, abita hankida kõrgtehnoloogiat, fanatismi kalduva ideoloogia riiklikule kõrgtasemele tõstmiseta oleks terrorismilainetus palju kordi nõrgem. Ka USA ettevõtmised humanitaarabiks elanikele, esialgu muidugi tilk vett kuumale kivile, on ettenägelikud ja õiged. Küllap peame jälle kord tunnistama, et USA-l on mõistust, oskust ja julgust otsustada ning ka vahendeid otsuste elluviimiseks. Eks kõik see ole aastakümnete jooksul välja kujunenud, mil USA-l on tulnud võimsa riigina teha enda ja maailma poliitikas põhjaneva tähendusega iseoma jõule tuginevaid ja oma huvisid arvestavaid otsuseid, neid ellu viia ning tagajärgedest õppida.

Tore on, et USA ei ole ignoreerinud ÜROd. Kuid tegude liin käib ÜROst siiski üsna puhtalt mööda. Ega vist teisiti olekski saanud.

*

Terrorism, eriti kõrgtehnoloogiline, on nüüd küll ilmselt üks globaalprobleeme. Neid ei saa lahendada muidu kui globaaltasandil, selleks aga on vaja asjatundlikkust, ausust, mõõdutunnet, reaalselt võimu ülemaailmses ulatuses. See ei tähenda, et kõik valitsemis- asjad kogu maakera ulatuses peaksid olema üheainsa riigi käes. Küll peaks aga olema, vähemalt pakilisemate globaalprobleemide osas, ülesanded ja vastutus delegeeritud keskele globaalsele organile, millel on vastav reaalne võim ja jõudu, ka sõjalist, võimu teostamiseks. Terrorismi puhul oleks see midagi võrreldavat Super-Interpoliga. Vastuseis tuleb muidugi tahtmatusest loobuda kasvõi osast võimust ja võimalusest asjade käigul ise pidevalt silma peal hoida. Tasuks aru saada, et juba meditsiinilise kiirabi ja tuletõrje puhul tuleb meil ju loobuda ja loobumegi osast iseseisvusest.

ÜRO näol on maailmaorganisatsioon juba üle poole sajandi olemas. See loodi riikidevaheliste tülide reguleerimiseks ja põhikiri tegeleb tänaseni eelkõige sellega. ÜRO põhikirja uuendamine on vajalik ning mitte üksnes terrorismi pärast.

ÜRO on lai, heterogeenne, aeglane ja üksmeelseks kiireks reageeringuks enamasti võimetu kogu ja selleks kipub ta jäämagi. Tegelikku jõudu, nii majanduslikku, sõjalist, politseilist on ÜRO-l vähe. Tarvis on tugevaid, suurte volitustega kiirreageerimisjõude. Hea oleks, kui need oleksid (uuendatud) ÜRO juures. Praegu on USA rakendanud oma vahendeid ja võimalusi ÜRO tegudele lootmata.

*

Niisiis on teaduse, tehnika ja ühiskonnakorralduse areng paratamatult andnud kõrgtehnoloogilisele terrorismile kolm väga tugevat soodustust — nendeks on relvad, sihtmärgid ja pidevalt suurenev lõhe ründe- ning kaitsevõimaluste vahel. Need asjaolud viisid autori juba mitu aastat tagasi järelduseni, et KTT on kasvanud ähvardavaks globaalprobleemiks, ja ennustuseni, et peagi jõuavad kätte KTT hävitustöö enneolematu ulatusega aktid. Kahjuks ongi nii läinud. Kõrgtehnoloogilise terrorismi vastu võidelda, eriti veel siis, kui akti läbiviijaks fanaatikud-ensesetapjad — kamikazed —, on ülimalt raske, peaaegu võimatu.

Kuid peaaegu võimatu on fundamentaalselt erinev võimatust. Sellest tuleneb, et lootused on olemas, et nende realiseerimisel on mõtet ja on vaja väga targalt, tugevalt, julgesti, mõnikord ennastsalgavaltki tegutseda. Pool sajandit elu tuumaarsenalide olemasolul ilma tuumasõjata võiks olla julgustavaks, kuid mitte maharahustavaks eeskujuks.

Kirjandus

- P o h l y , Michael, Khalid D u r a n 2001. *Osama bin Laden und der internationale Terrorismus*. Ullstein Taschenbuch Verlag
- R e b a n e , Karl 1990. Energia, entroopia, elukeskkond: Miks on elukeskkonna kaitse ka objektiivselt raske? — *Akadeemia*, nr 3, lk 451–468
- R e b a n e , Karl K. 1995. Energy, entropy, environment: Why is protection of the environment objectively difficult? — *Ecological Economics*, 13 (1), pp. 89–92
- R e b a n e , Karl K. 1997. High-tech terrorism as an increasing global problem. — *The Science and Culture Series*. Series Editor and Chairman A. Zichichi; ed. by K. Goebel. Singapore: World Scientific, pp. 231–234
- R e b a n e 1998 = К. К. Ребане. Энергия, энтропия, экономика, экология, среда обитания. — *Исследование земли из космоса*, нр. 5, с. 29–41

KARL K. REBANE (sünd. 1926) on lõpetanud Leningradi ülikooli füüsikuna 1952. a, füüsika-matemaatikadoktor 1965. a. On olnud TRÜ professor, eksperimentaalfüüsika ja laseroptika kateedri juhataja, ENSV TA Füüsika Instituudi direktor, ENSV Teaduste Akadeemia asepresident ja president. Praegu vabakutseline teadlane, TÜ emeritprofessor, Eesti Teaduste Akadeemia, Venemaa Teaduste Akadeemia, Euroopa Teaduste, Kunsti ja Kirjanduse Akadeemia, Euroopa Akadeemia ja New Yorgi Teaduste Akadeemia tegevliige, Peterburi A. F. Joffe-nimelise Füüsika-Tehnika Instituudi auliige. *Akadeemias* avaldanud artikli "Energia, entroopia, elukeskkond: Miks on elukeskkonna kaitse ka objektiivselt raske?" (1990, nr 3, lk 451–468).

ARVATUST RATSIONAALSEMAD JA ÕPPIMISVÕIMELISEMAD

11. septembri terroristid ja nende võrgustik

Georg Elwert

Tõlkinud Jaan Isotamm

2001. a 11. septembri terroriaktide teostajaid peetakse irratsionaalseteks dogmaatikuteks. Siiski kõneleb palju selle poolt, et nad toimisid oma teadmiste ja oma normide taustal väga ratsionaalselt. Võrgustik, mis hõlmab neid ja bin Ladenit ning mida mõnel pool nimetatakse al-Quaeda (*al Qua'ida*), on minevikus tõestanud oma erakordset õppimisvõimet. Traditsioon, mida bin Laden enda omaks kuulutab, ahvatleb meid usulise traditsionalismi valejälgedele. Silmatorkav on nende muutumisvõime. Pole mingit põhjust karta terrorirünnakuid alati ja kõikjal, ent tulevaste terroriaktide tõenäolisust ja vormi on võimalik visandada. Terrorism on süsteem ja seda soodustavad eeltingimused on nimetatavad: kommunikatiivselt isoleeritud rühmad, poliitiliste tegelaste võimetus või blokaadikogemus, suur võimalike teostajate hulk ning vägivallaturud taandumis- ja ründamisalana.

Tõlgitud *Akadeemia*le saadetud käsikirjast "Rationaler und lernfähiger als gedacht. Die Attentäter des 11. September und ihr Netzwerk". Saksa keeles ilmus artikkel ajakirjas *Der Überblick* (2001, No. 3, S. I–VIII).

KOMMUNIKATSIOONISAAREL PLANEERITUD

Rünnakud New Yorgile ja Washingtonile on võib-olla midagi rohkemat kui üksnes sümbolised toimingud, mis peaksid suunama rahvusvahelise avalikkuse tähelepanu terroristide eesmärkidele. Võib-olla on nad alguse saanud ka mingist unelmast. Unistusest nende pommirünnakute abil muuta tegelikke võimusuhteid maailmas. Aktsioonide ulatus on jahmatanud kõiki vaatlejaid. Oli küll oodata, et bin Ladeni mehed annavad mingi löögi, seega mõnd sümbolset tegu nende poolt USAs. Ootuspärane olnuks kohvritäis lõhkeainet Valgesse Majja. Aga kuidas seletada praeguste aktsioonide ulatust? Ilmselt polnud bin Ladeni aktsioonid kunagi varem saavutanud loodetud surmaohvrite hulka ega oodatud sensatsiooni. Minu arvates ei saa täiesti välistada sedagi, et atentaatide planeerijad lootsid koguni ühe hoobiga likvideerida USA juhtkonna ning anda signaali mingiks suureks rahvusvaheliseks mässuliikumiseks. Samasugustes fantaasiates elas näiteks RAF, uskudes, et rõhutud ootavad vaid märguannet vastaspoole juhtide tapmiseks. Täpselt sama eraldatult elas enda loodud kommunikatsioonisaarel Aumi sekt, mis korraldas oma maailmavallutamisfantaasiate tõttu massimõrva mürkgaasirünnaku Tokios.

Ideoloogiad vajavad kasvamiseks eraldatust. Kuulatakse, vaadatakse ja loetakse ainult kindlaid meediaid. "Revolutsioonilisest seisukohast" kahtlaste ajalehtede ja raadio- ning televisioonisaatjate eest kaitstakse end tõlgendamisjuhendite abil. Täiesti "post-modernistlikus" vaimus on nendeks dekonstruktiivsed skeemid, mille varal dešifreeritakse sõnumeid sõnumite tagant. On oluline, et organisatsioon hoiaks oma võitlejad eemal säärastest inimestest, kes neile küll ideoloogiliselt on lähedased, aga tähtsates asjades ilmutavad erimeelsust. Vestlemine niisuguste "hälbijate" või "liberaalidega" võiks nende positsioone "õõnestada". Kontakte tuleb takistada. Kõige halvemal juhul, kui neist kuidagi midu lahti ei saa, tuleb säärased irriteerivad isikud koos potentsiaalsete "kõrvalekaldujatega" tappa, sest nemad on grupimentaliteedile ohtlikumad kui tegelikud vaenlased. Utopia sirgub isolatsioonis. Nagu mingis esoteerilises rühmas tuleb kõnelemist võõrastega pigem vältida. On väga vähe, millest tohib eemalseisjatega rääkida. Täpselt sellisena on meile kirjeldatud Hamburgi terroristide grup-

pi. Seesugune sektantlik grupp lubab endasse imbuda vaid teatud kindlal informatsioonil välisilmast. Igasugune informatsioon, mida grupi ülesandel teadlikult pole otsitud ega nõutud, muudab kahtlaseks selle, kes niisugust informatsiooni edasi annab. Selles, et "meie maailm" on hea ja teiste maailm halb, ei tohi kahelda. Et antud hetkel võim ei kuulu "meile", tuleneb "maailma äraspidisusest". Sellise olukorra muutmiseks ei pea mitte ainult kõike võimalikku tegema, vaid tuleb ka usinalt koguda informatsiooni, mis kinnitab, et "meie" võidame.

Seesugused kommunikatiivsed isolaadid koos selektiivse informatsioonihankimisega ja säärase kahepooluseliste maailmakujutlustega on sagedasemad, kui arvame. Sotsiaalantropoloogia nimetab seda "reverse maailma sündroomiks". Üleolev naeratus ja võimetus midagi kuulata paljastavad nende saarte asukaid. Ilmselt olid al-Quaeda mehed rajanud redutseeritud väliskommunikatsiooni tingimustes (mida nad ka Saksa ülikoolides säilitada oskasid) endale fantaasiamaailma, mis sisendas neile mõtteid suuremast edust, kui nad saavutada suutsid.

Kuidas hinnata terroriaktiooni "võitlejaid"? Esmapilgul ei saaks rääkida ebaõnnestumisest. Terroristid tahtsidki sümboleid tabada. See õnnestus. Paanikareaktsioonid on terroristide tekitatud. See, et USA president ei andnud endast teada just Valgest Majast ja kaitseminister just Pentagonist, pidi terroristidele näima kindla tõendusena. Nendele eemalolevatele vaatlejatele ei lugenud, et see vastas julgestusplaanidele ega olnud mingi peitupugemine. Oluline on televisiooni kaudu vahendatud mulje presidendist, kes palavikuliselt ühes kohast teise lendab ning pea-aegu hingetult lühikesi seletusi annab, kuid mingit kindlust ei suuda sisendada. Kuid USAs oli vähem kindlustamata kahjustusi kui mõne suure maavärina puhul, näiteks Kobes. Kõik olulised institutsioonid jäid edasi teovõimeliseks. Pärast terrorilööke jätkas algul oma tegevust koguni Nasdaq'i börs. Nüüd on New York Stock Exchange isegi ilma pauguta taas avatud.

See informatsioon ei tähenda aga al-Quaeda jaoks midagi, sest seda ei lasta omade mentaliteedile ligi. Me peame endale selgeks tegema, et selles võrgustikus tehakse plaane, võetakse vastu otsuseid ja hinnatakse aktsioone hoopis teistsuguse informatsiooni põhjal. Illustratsiooniks selektiivse informatsioonivastuvõtu

kohta on Lähis-Ida konflikt näide. Meie Läänes näeme, kuidas USA valitsus peaaegu kaheldamatult püüab Iisraeli ja Palestiinat lepitada. Kas pole USA president isegi korduvalt hoiatanud Iisraeli Arafati mõrvamise eest? Ent vastaspool võtab selektiivselt vastu täiesti teistsuguseid fakte. Tema näeb maailma absoluutselt teisiti. Tema seisukohast on USA see maa, kust tulevad Iisraeli asunikud, kes lähevad sealt edasi selleks, et okupeerida võõraste inimeste, palestiinlaste maad. Neile relvastatud asunikele saadetakse USAst koguni raha järele. Seda, et USA annab Iisraelile miljonite väärtuses arenguabi, tõlgendatakse tolle vägivaldse maahõivamise teadliku toetamisena. Seda maailmavaadet USAst kui kurjuse kehastusest soodustatakse tahtmatult ka teiselt poolt. USAga liidus olevate araabia riikide valitsused esitavad oma ebapopulaarseid otsuseid USA tahte silmaspidamisena. Kui nad peavad võitlema ülemäärase eelarvedefitsiidiga kokkuhoiu abil ja sealjuures ei anna armu ka võimsatele huvigruppidele, nagu ohvitserid, siis osutavad nad USAle, mis seisab Maailmapanga ja IMFi taga. Vahel peavad ka USA saadikud sunnitud naeratusega kaasa tegema tseremooniaid, millega pühitsetakse mõnda ebapopulaarset ja ka USA poolt halvaks peetud otsust. USA näib seisvat kõige selle taga, mis kodumaises poliitikas on ebapopulaarset.

**POLIITILISE TEGUTSEMISE
VÕIMALUSTE BLOKEERIMINE
JA VÕIMETUSE KOGEMINE**

Meie tähelepanu peaks äratama see, et al-Quaeda nekrutid tulevad palju sagedamini mõnest islami maailma kindlast riigist kui teistest. Sellel, kes teab midagi nende maade argipäevast, peaks olema käes võti terrorirünnakute seletamiseks: kahtlemata otsitakse võimalust oma tegevusega mõju avaldada. *Action*'i järele on nõudlus. Nende jaoks, kellel võim puudub, loob terror illusiooni teovõimest. Küsimus, kas veel saadakse oma tahtel tegutseda, teovõimet kaotada või taas saavutada, avab või sulgeb otsiooni vägivallale. Inimühiskondadel on just nagu mõnel heal arvutiprogrammil alati olemas ebaõnnestumisoptsioonid selleks puhuks, kui enam miski ei kehti. Vägivald on üks säärane opt-

sioon. Vägivald ei vaja mingeid ideoloogilisi või majandusliku hädaolukorra juuri. Suitsiiditerrorism tekitab poliitilist jõuetust tundvates inimestes teovõimelisuse illusiooni.

Nii kaugel ja võõrapärane, kui see optsioon meie argipäevast paistabki, samavõrd tõesena näib ta inimestele autoritaarsetest riikidest. Muidugi on neis riikides mõningad mõjutamisvõimadused olemas inimeste jaoks, kes altkäemaksu annavad. Need aga, kes siiski sellel "turul" teistele alla jäävad või kellel puudub raha korruptsiooni jaoks, liituvad nendega, kes on režiimiga opositsioonis. Korruptsioon on üks kolmest kõige sagedasemast võtmesõnast al-Quaeda propagandas. Kui Egiptuses riigipea pidevalt 95% häältega tagasi valitakse, kui Pärsia lahe äärses riigis ja Saudi-Araabias valimistest rääkimiski pühaduseteotusena karistatakse, siis on lootusetu otsida poliitilist mõju. Eliidid on huvitatud sellest, et kujutada ennast igavesti valitsevana. Abiks on sealjuures viitamine võimsatele sõpradele. Araabia riikides levinud mütolooGIAT USAst kui maailma valitsejast, mis vastutab asjade halva seisu eest, kannavad kaasas (tahtmatult) tema sõbrad. Kes peale selle veel kogeb oma kodumaal poliitikat kui repressiivset vägivalda, see peab oma igapäevases kogemuses käsitama terrorit mingi vastuvõetava optsioonina.

TERRORIORGANISATSIOONI SUUR PROBLEEM

Al-Quaeda (õelgem lihtsustatult Osama bin Ladeni) organisatsioonilisel võrgul tuli ületada üks suur probleem, mis nõudis aega ja palju kulutusi: selleks oli suitsiiditerroristide värbamine. Sellega toime tulemine on kaugelt raskem, kui ajalehtedest lugeda võib. Suitsiiditerroristid on pikaajaliseks rakendamiseks efektiivsed ainult siis, kui nad pole depressiivsed; depressiivseid terroriste on küll ka olemas, ent neid pole võimalik kindlalt mingi organisatsiooni distsipliiniga siduda. Suitsiiditerroristidele on vaja keskkonda, mis neid tegusid oma normidega soodustab. Ometi just islam ei tee seda. Iga haritud islami teoloog kinnitab, et enesetapmine on keelatud. Võib-olla oli seetõttu esimeseks kaalutluseks nende ostmise teistsugusest keskkonnast. Üks teade Sri Lankast kinnitab seda. Tamili terroristid organisatsioonist Elam Liberation Tigers said, nagu nad ütlesid, mõne aasta eest kasuli-

ku pakkumise enda suitsiiditerroristide üksuse kasutada andmise kohta. Nad lükkasid selle "laenupalve" tagasi.

Kui otsustati ise terroriüksusi moodustada, siis värvati tunduvalt rohkem inimesi, kui otseselt rünnakuteks vaja läks. Suitsiiditerroristid filtreeriti välja nende hulgast. Oletan, et viimase valikusõela läbis vaevalt üks sajast värvatust (ja ainult üks tuhandest huvitatust). Värvatute profiil — noored, mehised, riskivalmid, prestiižihimulised — vastab nende "noorte huntide" omale, keda meie siin meeleehtlikult otsime uute tehnoloogiate juurutamiseks ja ettevõtete rajamiseks. Nad torkavad silma, pole aga psüühiliselt hälbinud. Et suitsiiditerroristide hulgas peaaegu alati leidub ärahüppajaid — ma näen ilmseid tõendeid selle kohta ka USAs —, siis tuleb valmistada ette rohkem meeskondi, kui lõpuks löögi andmiseks vaja läheb. USAs polnud kõigis lennukites kaht suitsiidipilooti koos kolme kaaslasega; minu arvates on tõenäoline, et üks või teine terrorijõuk ei jõudnudki lennukini, sest üksikud võitlejad saboteerisid ise asjade plaanitud käiku, nii et nad oma kaaslastele tahtmatult vigastatuna paistsid. (Mõni, kes nüüd "magamajäänuna" tabatakse, võib tegelikult olla ärahüppaja.) See osutab probleemile ja samaaegselt organisatsiooni õppimisvõimele.

Omavahel ei kasutatud sõna "enesetapmine". See oli tabu. Tuli arendada või matkida mingit ideoloogiat, mis oleks defineerinud neid terroriste "kangelastena". Teoloogiliselt haritud inimeselt nõuab see mõningat keerutamist. Nagu näitab Euroopa eeskuju, võib säärane kangelaslikkuse ideoloogia üllatavalt mõjuv olla. Ärme unustame, et need Esimese maailmasõja sõdurid, kes kaitsekraavide positsioonisõjas end vabatahtlikult rünnaküksustesse üles andsid, võisid sageli olla kindlad oma surmas. See, kes esimesena lipu ja valju sõjakisaga kaevikust välja hüppas, pidi surema. Langemarcki juures oli neid tuhandeid. Ent ideoloogiast üksi ei piisa; poliitiline kavatsus peab paistma läbimõelduna. Inimesed, kes tulevad maadest, kus paistab, et poliitilise tegevusega pole võimalik enam midagi saavutada, on parimaks järelkasvuks suitsiidiuksustele. Siin tasus end ära bin Ladeni spetsialiseerumine repressiivsetele araabia riikidele, eriti läänemeelsetele diktatuuridele ja monarhiatele.

SUUR ISIKUTE MAHUTI

Küsimus, kust bin Laden võttis nii suure hulga inimesi, juhib meie pilgu eemale Palestiinast ja Afganistanist. Seal elab suhteliselt vähe rahvast või on sobivad isikud juba tugevalt seotud mitmesuguste organisatsioonidega. Et ta end määratles Talibani liitlasena, ei pidanud ta meeldima afgaanide enamikule, kes usutavate teadete kohaselt on pigem Talibani vastu meelestatud. Ka Afganistani mudžeheedide võitlusviise iseloomustas minevikus just riski vältimine ning mitte enesetapjalik rindevõitlus. Tema tegelikuks pooldajate allikaks on autoritaarsed araabia riigid, mis oma opositsioonijõude enam või vähem metsikult maha suruvad ning USA-d või Prantsusmaad oma sõpradeks nimetavad. Need opositsioonid pole suurel määral alustanud islamimeelsetena. Sagedamini on nad alustanud lääneriikidele apelleerides. USA näis neile kõigi demokraatide ja kõigi nende suure vennana, kes usuvabaduse eest võitlesid. USA-le orienteerumine oli algul täiesti arusaadav. Et aga USA neid jõudusid kuulda ei võtnud, vaid toetas autoritaarseid valitsejaid, pidi 1950. aastatest alates kaasa tooma pingeid. Lähis-Ida vaatlejatel oli raskusi "lääneliku" märkamisega Saudi-Araabia monarhia juures. 1950. aastail suleti araablaste kristlikud kirikud, 1970. aastatel jõudis kätte ši-iitide kord, 1980. aastatel võideldi hälbivate teoloogidega sunniitide hulgast. Parlamendist loobuti. See, et bin Ladeni läänevastane võitlus algas saudivastasest liikumisest, on tema usaldatavuse aluseks islami leeris. Ta pakkus sadamat opositsionääridele kõigist araabia maadest. See strateegia sattus kokku Saddam Husseiniga peaaegu samasugusega. Saddam Hussein võrgustik, mis seni pole suutnud suitsiiditerroriste luua, on sunnitud al-Quaeda omaga konkureerima või koostööd tegema. Lähemal ajal saame teada, kuidas sellega lood on.

VÄGIVALLATURUD RÜNDAMIS- JA TAGANEMISALANA

Oluliseks võtmeks al-Quaeda mõistmisel on tema kujunemine sõjapealike (*warlords*) hulgast. Võrgustiku osad olid või on pärit aladelt ilma riikliku vägivallamonopolita, nagu Sudaan, Tadžikistan ja Afganistan, seal on nende ründamis- ja taandumisala. Nendes

piirkondades põimuvad omavahel majanduslikud huvid ja vägi-
vald. Uurimused nimetavad neid vägivallaturgudeks. Röövimine,
andami väljapressimine, pantvangide võtmine ja hangeldamine
kuuluvad sinna täpselt samuti nagu ideoloogiatega kaubitsemine.
See ideoloogilisi sümboleid kandev vägivallakaubandus seisneb
selles, et rikastele annetajatele müüakse ohvreid. Euroopas on
IRA ja tema konkurendid selles suhtes saavutanud meisterlikkuse.
Oma võitlejate ja/või vastaspoole ohvrite esitamisel kasutatakse
meedia tõhusat kaasabi. Kaastundest ohvrite vastu või uhkusest
oma tegevuse õnnestumise üle voolavad siis kokku annetused.
Kui Põhja-Iirimaal kaotavad säärase vereohvritega kaubitsejad
oma klientuuri Põhja-Ameerikas, siis on al-Quaeda alles mõne
aasta vältel samasugust turgu rikastes araabia maades vallutamas.
Ja seal, kus riiklik vägivallamonopol teostub ainult piiratud ulatu-
ses või puudub üldse — nagu Afganistani vägivallaturul —, võib
iga väepealik oma normid kehtima panna. Ideaalne varjupaik
organiseeritud kuritegevusele. Ideoloogilised ettevõtjad vajavad
samasuguseid struktuure.

ÕPPIMISVÕIMELISED VÕRGUD

Eksib see, kes võtab sihikule bin Ladeni ja Talibani sellisena,
nagu nad olid 15 aastat tagasi. Vägivallaturul valitsevad erilised
arengutingimused. Vägivalla brutaaalse selekteerimisega — sellise
vägivalla, mis arvestab vaid iseendaga — arendatakse selles vallas
pidevalt uusi institutsioone ning vägivallaorganisatsiooni vorme.
Mitte miski pole keelatud; lubatud on kõik, mida suudetakse oma
relvajõuga luua ja säilitada. Võimalikuks saavad ka hullumeelsus
ja ennekuulmatud ideed. Ent organisatsioon, mis pole võimeline
oma tegevusega endale raha muretsema relvade uuendamiseks ja
võitlejate soetamiseks, on määratud hukule. Suurima kiirusega
on leidmas aset kõige efektiivsemate organisatsioonide selekt-
sioon. Tee ideoloogilisest dinosaurusest moodsa kiskjani (turgu-
dest toituva imetajani) on läbitud lühikese aja vältel. See, mida
me organisatsioonina näeme, võtab väga mitmesuguseid vorme,
millest osa pole sotsioloogilises mõttes formaalsed organisatsioo-
nid. Need võivad olla meie-rühmade võrgustikud, mis peavad
end mingi kujuteldava kooskonna osaks, või midagi nii difuusset,

nagu seda on sotsiaalne liikumine. Ühesuguse ja seotud tegevuse mitmekujulisus kergendab sealjuures nende "ellujäämist" väga erinevates kontekstides.

Põhjendatult lähtuvad kõik vaatlejad sellest, et algselt oli bin Laden CIA abiüksuse komandör. Ent 1990. aastail sai temast sõjapealik (*warlord*). See tõi kaasa uue kvaliteedi. Nüüd ilmus ta lagedale sõltumatu tegutsejana Afganistani vägivallaturul. Oma kapitali abil sai ta endale lubada kulukaid "tasuta üritusi". Kuid ta teenis ka raha. Bin Laden tootis annetusi toovat sümbolset vägivalda, ta müüs teenuseid ideoloogilises äris. Ta pakkus oma teenust teistele sõjapealikele, Talibanile. Sõjapealik Mas-sudi mõrvamine pidi minema tema arvele. Al-Quaeda võrsete juures Kesk-Aasias — seal nimetatakse neid *wahabi* — võime samuti märgata õppimisvõimet. Alguses proovisid nad oma jõudu sealsete moslemite moraalse laostamise alal, kuulutades sealsete islamirituaalide vormi paganlikuks. Nende palvekaaslaste suur pahameel sundis neid taganema. Kui nad siis tolerantsemaks muutunult taandusid isehakanud korraldajateks, vigiilantide rolli ja hakkasid riigiametnike "ebaislamlike" repressiivaktide eest karistama, tunnustati neid taas ning nad said kohalikke võitlejaid värvata. Vanast ideoloogilisest rangusest eemaldumine, looritatud deideologiseerumine ei muuda organisatsiooni vähem ohtlikuks.

50–80 aastat tagasi olid juba korra säärasel evolutsiooniprotsessil ajalooliselt mõjusad tagajärjed. Hiina sõjapealike vägivallaturule ilmus ideologiseeritud ja ulatuslikult salajane organisatsioon, mis tegi Hiina pärast pikka marssi ja pikka sõda ümber: see oli Hiina Kommunistlik Partei. Mao Zedong oli alguses oma aja seisukohast vaid üks sõjapealik paljude teiste hulgas, kes oma lihtsakoelise ideoloogiaga silma torkas. Ka Afganistanis kulgeb evolutsioon kiirendatud tingimustes. Nii sealsel kui ka teistel vägivallaturgudel proovitakse läbi kõikvõimalikud poliitilised, kriminaalmajanduslikud ja usulis-ideoloogilised eesmärgid ning organisatsioonivormid. Tulemusi ei tohi alahinnata. Al-Quaeda ehk "bin Laden" on uusim mudel.

Vägivalla eesmärgid võivad muutuda, samuti nagu tugevuse, rikkuse ja sõpruse poliitiliste sümbolite konjunktuur. Teistpidi: sel, kes hakkab silma paistma ülevõimu, ekspuuteerimise või vaenlastega liitumise poolest, tuleb karta lärmakate aktsioonide

sihtmärgiks saamist. Venemaal, Indial ja Prantsusmaal on konkreetne põhjus muretsemiseks.

PARTNERID JA ELUKUTSELISED

Sõjapealikud õpivad kähku, et neil läheb vaja nelja asja, kui nad kaotada ei taha: häid relvi, kõrget moraali, kindlaid käsuliine ning liitlasi. Me kokkume ebatavaliste relvade pärast, imetleme (ja hindame üle) vägede moraali ning murrame pead käsuliinide üle. Liitlastest räägime veel liiga vähe. Liitlaste ja äripartnerite valikul on vähemalt osa al-Quaedast loobunud kogu nõudlikkusest, mis neile varem oli omane. Kord tellitakse Kesk-Aasias venelastelt lennuk, jagatakse transpordimahtusid tamili mässajatega ning peetakse kõnelusi Saddam Husseiniga, ehkki tolle väidetavat islami juurte taasavastamist sügavalt umbusaldatakse. Võrgustiku struktuur teeb võimalikuks ühes otsas Hiina riigiasutustelt relvade ostmise, kuna sama võrguga liidus olev teine osa Sinkiangis relvatarnijate riigi vastu pomme paneb. Nii nagu Taliban kasutatakse riiklikke salateenistusi, nagu "läänemeelse" Pakistani oma, või lastakse ennast neil ära kasutada.

Asutustena ei tohi me kujutada ette nõrkade riikide salateenistusi. Nagu ka teistes valdkondades, ei valitse neis riikides mitte seadus, vaid parasjagu võimul oleva juhi autoriteet. Neile ollakse lojaalne. Salateenistuste töötajad ei saa sissetulekuid mitte ainult oma palgast, vaid ka illegaalsest majandustegevusest ja väljapressimisest (seetõttu ongi nad "salajased"). Kes neid tulusid aktiivselt organiseerib, seda tunnustataksegi juhina. Salateenistuste ja riigijuhtide eesmärgid võivad pidevalt varieeruda. Seda näemegi Pakistanis. Al-Quaeda võrku kuuluvad sealsed salateenistused.

Kunagi pole olemas mingit formaalselt suletud organisatsiooni, mis tegutseb, vaid on paljude sõltumatuna näivate rakkude võrgustik, mis harva üht nime kannab.

Muudatuste hulka vägivaldaturul kuulub ka nende terroriorganisatsioonide stabiliseerumine, mis ideoloogilisi ohvreid märgistavad. Klannitaoliste aparaatide kujunemise kõrval torkab silma terroriorganisatsioonide kasvav professionaliseerumine ja tööjao-

tus. Ostetakse spetsialiste, palgatakse kompetentseid allettevõt- teid või saadetakse — nagu al-Quaeda — võitlejaid erikoolitu- sele. Professionaliseerumise käigus õpivad need jõud tundma teatud tsiviiltehnoloogiate sõjalist potentsiaali. Katastroofisotsio- loog Charles Perrow hoiatas juba 15 aastat tagasi teatud kompleks- sete tehnoloogiate relvataolise instrumentaliseerimise eest. Terror tuli oodatust hiljem. Tehnoloogiate kasutatavaks muutmiseks pidi kõigepealt kujunema organiseeritud tööjaotus, mis säärase hirmu- äratava kasutamise teeb võimalikuks.

Ideoloogiaproductsendid, rahanduseksperdid, vägivallaspetsia- listid jne moodustavad vägivallaturgude arenedes üha enam oma staaape või koguni organisatsioone. Maffia kohta teame juba am- mu seesugust tööjaotust. Juba enne bin Ladenit ja Talibani oli ta saanud hakkama sellega, et ostis vajalikke teenuseid riikli- kelt luureteenistustelt ja politseiaparatuurilt. Kes on al-Quaeda võrgustikus peamees, seda pole lihtne öelda. Selleks võib olla agitaator nagu Osama bin Laden või siis organisaator nagu Imad Mugniyeh (või koguni Aiman al-Sawahiri?), see võib olla mõni kommunikatsiooni- või tehnikaekspert, kes esialgu varjus püsib, või ka mõni väejuht nagu Nasir Ahmed Mudžahed ehk siis võib mõne teise maa riigiaparatuur näida igakordses perspektiivis ees- otsas seisvat.

VAIMUSTUS TAGAVARAKS — KARISMAATILINE TAUST

Ideoloogilised üritused on suutelised tooma vägivallaturule ühe erilise, ühtlasi väga ambivalentse ressursi, mille pärast teised vä- givallaettevõtjad neid kadestavad: selleks on mingi karismaatilise liikumise vaimustus. Teiste rahvusvaheliste salaorganisatsioonide väljaõppelaagritest osavõtjate teated annavad võtme al-Quaeda laagrite kohta Afganistanis. Subjektiivselt kogetakse suurel ajal elamist; suur eesmärk tõrjub argipäevased probleemid tagaplaa- nile. Sealjuures tuntakse ennast kergelt, ollakse lõõgastunud. Vendlus, mitte hierarhia määrab sotsiaalseid suhteid. Tuleviku läbinähtamatusel heidavad valgust guru sõnad. Leitakse eluaeg- seid sõpru, kellega tuntakse ennast seotuna ka siis, kui laagrist lahkutakse. Karismaatilistes liikumistes, olgu nad siis usulised või ateistlikud, on suureks probleemiks hetk, mil osavõtjad tunne-

tavad prohvetite läbikukkumist. Võitlejad näevad siis väidetavalt suurele eesmärgile pühendunud "vendi" egoistlike intrigaanide-na (nii toimus bin Ladeni Sudaani laagris), nad peavad tõdema, et vaenlane polegi nii kuratlik, nagu neile on jutustatud (nii juhtus mõne RAFi võitlejaga, kui nad olid silmitsi kohtunikega) või oodatud lõppvõitu ei tulegi. Niisuguseid kriise ei ela enamik liikumisi üle. Mõned aga tekitavad neid organisatsiooniks saamisel, seades esiplaanile teisi maksime — näiteks organisatsiooni enesesäilitamise — või mobiliseerumist edasi lükates, andes selle kreatiivsete agitatsioonispetsialistide kätte.

Kõige radikaalsemalt ja tulemusrikkamalt on muutunud sõjapealike rahamuretsemine. Kui 1920. aastate Hiina sõjapealikud veel kullakange ja paberdollareid kogusid ning 1970. aastail Aafrikas sõdivad pooled alles vahetasid teemante relvade vastu ühtede ja samade partneritega, siis on tänapäeval kõigil sõjapealikel, kellest me midagi täpsemalt teame, oma turu- ja finantsekspertid. Nad jälgivad turgu, hajutavad kaubanduspartnereid ning paigutavad kasulikult oma raha. Sri Lanka tamili sisside ning New Yorgis toimunu tõttu ka al-Quaeda kohta on meil täpsemaid andmeid. Kapitali ei investeerita mitte ainult vägivallavahenditesse — vägedesse ja relvadesse. Raha paigutamise transpordiäridesse ja investeerimisfondidesse teeb võimalikuks organisatsiooni ka seisakuaegadel likviidsena hoida. Kes nn paariiriike peab keskseteks rahandusplatsideks, on tõenäoliselt valel teel. Vähene, mida me täpselt teame — eelkõige Somaalia ja Kaukaasia sõjapealike kohta (kes osaliselt on al-Quaeda partnerid) —, on see, et nad eelistavad suhteliselt konventsionaalseid tegutsemiskohti Araabia poolsaarel, Põhja-Ameerikas, Liechtensteinis ja Küprosel. Organiseeritud kuritegevuse eeskujul otsivad nad korrapärase majandusõiguse turvalisust.

MIDA TEHA? — EHK NAIIVSETE ETTEPANEKUTE AEG

Kui oleks täiesti selge, mida saab ette võtta, ja kui see käiks üksnes kaaskodanike ideoloogilise pimestatuse lõpetamise kohta, siis domineerivad avalikus arutelus hinnangud; juhtkirjade üle vaieldakse rohkem kui sõnumite üle. Modernismieelseid õigusideoloogiasid proklameeritakse endastmõistetavana. Vahel kinnistatakse

pilk üksnes konkreetsetele sümbolitele, mis ajaliselt kokku langevad, vahel ainult süüdlastele ja ohvritele. Mõned küsivad, kas ei peaks seda suurt õnnetust tõlgendama tasuna mineviku pattude eest, ja teised targutavad, kas ei tuleks seda suurt roima kättemaksu abil korvata. Vähesed küsivad, millised oleksid preventsiiooni võimalused. Mida me peaksime tegema, et see või midagi selletaolist ei korduks? Kriis on ka siin naiivsete ettepanekute aeg. Selleks, et saada kiiresti tegutseda, haaratakse kinni kõige lihtsamast ja tuntumast. Me võime neid ettepanekuid võrreldavate situatsioonide abil analüüsida.

“Kättemaksmine”

Kättemaksuga ähvardamine on arusaadav. Sealjuures mõeldakse: “Nii nagu mina pidin hirmust lõdisema, nõnda värisegu ka teised ja muutugu seeläbi teovõimetuks.” Iisrael püüab praegu seda teed minna. Alates II intifadast* tapetakse reeglipäraselt kaks korda nii palju palestiinlasi, kui terroristid ise on mõrvanud. Seda teguviisi viimistletakse nii, et püütakse tabada iseäranis neid palestiinlasi, kes paistavad silma arvamusiidrite või andekate organisaatoritena. Sellise strateegia tulemused ei peaks teisi riike kuigivõrd julgustama. Need kinnitavad teistes riikides geriljadega võitlemise samavõrra pettumust valmistanud tulemusi. See näitas küll, et mõned terroristid tapetakse ja enamikul kättemaksuohvrite lähedastest oma mahasurutuses isegi kättemaksujanu puudub. Nende lähedaste vähemus aga saab endale motiivi ning võitleb mitte vähem angažeeritult edasi. Säärane toime võib mõne terroriorganisatsiooni poolt olla koguni plaanitsetud. Sellised organisatsioonid vajavad vastulööki mobiliseerimisabinõuna. Organiseerimisspetsialist Imad Mugniyeh, kellele omistatakse juhtivat rolli al-Quaeda ning Liibanoni ja Palestiina terrorismi löikumisalal, on selliste kättemaksulöökide läbi kaotanud kaks venda ning võib-olla veelgi sugulasi. Paistab, nagu oleks ta pärast esimest lööki oma perekonna pihta tahtnud loobuda; ent pärast teist lööki sai temast täielik elukutseline. Teda otsitakse taga 11. septembri terrorirünnaku pärast. Siis, kui vägivalda külvajate üheks eesmärgiks

* Intifadaks nimetatakse palestiinlaste ülestõusu Iisraeli okupatsiooni vastu 1987. aastast alates. *Tlk.*

on märtriiks saamine, mõjub just surmav kättemaks vastupidiselt soovitul. Juhtide puhul peab paika, et surm võitluses ja mitte vähemal määral surmanuhtlus teeks nad surematuteks märtriteks.

“Konfliktide kõrvaldamine”

Esmapilgul mitte sugugi vähem veenvaks ettepanekuks on, et “tuleks nende taga peituvad konfliktid kõrvaldada”. Kõrvaldada? Kas peaks näiteks palestiinlased ära küüditama? Või sedasama tegema iisraellastega? See on nii poliitiliselt kui sotsioloogiliselt naiivne. Konflikte ei saa kõrvaldada, nende kallal saab ainult nokitseda ja seeläbi neid vägivallavabaks muuta. Kaasaegne sotsioloogia soovitab meile koos Dahrendorfi ja Luhmanniga koguni midagi paradoksaalsena näivat: konfliktide institutsionaliseerimist. See tähendab reeglite loomist vägivallatule nokitsemisele ning vastukäivate huvide lahendamisele ning seeläbi muuta konfliktide toimumine ennustatavaks. See on euroopalik kogemus, mille abil võetakse konfliktilt tema ohtlikkus; konkurents ja vaidlus muutuvad normaalseteks ning rahumeelseteks toiminguteks (võistluseks), mida isegi teadlikult otsitakse.

Võtkem kunagiste “põlisvaenlaste” Saksamaa ja Prantsusmaa vahekorid. Ei möödu ühtegi päeva, mil mõni Prantsuse vabrikant ei pahandaks Saksa konkurendi üle, mil mõni sakslane peadpidi vastu Prantsuse kinnisvaraseadust ei jookseks, isegi et prantslasi Saksamaalt eksimuste eest välja ei saadetaks või sakslased Prantsusmaal kuritegusid ei sooritaks. On isegi torisetud, et Prantsuse ettevõtjad on Saksa juhtivaid poliitikuid ära ostnud. Kas sellest tekib mingit Saksa-Prantsuse konflikti? Või kutsutakse üles Saksa-Prantsuse intifadaks? Ei, sest olemas on palju pisikesi konflikte paljude üksikute Saksa ja Prantsuse isikute ning institutsioonide vahel. Siin on olemas nende konfliktide kordaja, mis palestiinlastele ja iisraellastele osaks saavad; sest nende rahvuste liikmed püüavad pigem üksteist vältida, kuna sakslased ja prantslased seetõttu lähevad vahel ka tülli, sest nad tahavad nii palju üheskoos luua. Kohe pärast rahunemist või ka juba selle ajal — ja see tähendab vägivaldmonopoli kehtestamist — peab järgmiseks sammuks olema institutsioonide rajamine. Konfliktide reguleerimiseks määratud institutsioonidel tuleb konfliktid argipäevasta-

da ja pisemaks teha. Kas võetakse sääraseid sotsiaalteaduslikke baasteadmisi vägivallamonopoli tähendusest tema õigusriiklikus vormis kuulda ka siin Euroopas Balkanil? Kas me ei tugevda vahetevahel mõne sõjaväelaste, politseinike ja poliitiliste ettevõtjate klassi vägivallamonopoli, kes iga kohtu vastu seina suruvad (või jökke viskavad)?

“Ainult rahulike vahenditega!”

Absoluutne enamik neist, kes avalikkuses sõna võtavad, on terroristide karistamise poolt. Ent need, kes saksa keeles resolutsuse eest väljas on, lisavad alati, et sõjalisi vahendeid ei peaks tarvitama. See kostab suveräänselt ja tegusalt ning on seetõttu enamasti niihästi USA presidendile kui ka Saksamaa välisministrile adresseeritud. On õige, et vägivallast ei saa kättemaksuga jagu. Kuid vägivald, mida tema teostajad peavad läbimõelduks, lõpeb alles siis, kui need teostajad näevad oma huvide jaoks soodsamaid vahendeid ja/või kui kehtestatakse vägivallamonopol. Niihästi poliitikategelased kui tänavaröövlid hoiavad vaid kuule kokku, kui nende nõudmised viivitamatult rahuldatakse, kui neile kas raha ära antakse või kui mingi teine instants neid oma jõuga sellest loobuma sunnib. Sundus on rahuvalmiduse (nähtamatuks) piirtingimuseks. Seesugune politseilik loogika kehtib nii üksikisikute kui ka kollektiivide puhul. Vägivallamonopoli kehtestamine eeldab, et sundivat jõudu võimalusena ei välistataks. See on õigusriikliku vägivallamonopoli loogika — juristsistlik seisukoht —, kui seda nii tahetakse nimetada. Juritsism kiilub end bellitsismi ja patsifismi vahele. Ent nii nagu kõigil sotsiaalteaduslik-ajaloolistel kogemuslikel teadmistel puudub tal see särav lihtsus, mis iseloomustab bellitsismi ja patsifismi. See on politseilik, mitte militaristlik loogika, mis sisaldab osakest tsiviilühiskonna argiteadmisest. Aga ükski tõsiselt võetav analüütik ei tohi maha vaikida seda, et ka politseilik loogika eeldab teatud juhtudel relvade, sealhulgas mõnikord raskete, s.t sõjaliste relvade kasutamist. Isegi siis, kui mõnele riigile väljastpoolt tahetakse vaid boikoti abil survet avaldada, on sundus vajalik. See meenutab meile ebamugavalt möödalaskmisi oma Euroopa kontinendil. Et Bosniasse relvade ja laskemoona salakaubitsejatele vaid harva relvastatud piiri- ja

tollivalvurid vastu astusid, pikendas sealset sõda vähemalt aasta võrra ja tõi kaasa ligi 100 000 surnut.

“Islamit mõjutada”

Ajalehed kordavad peaaegu igal leheküljel, et usuliselt ei rõhuta vägivalda mitte islam, vaid suhteliselt väike hulk islamiusulisi. See on õige. Sageli ei taheta endale teadvustada, et me näeme meelsasti vägivalda põhjusi kusagil kaugel olevat. See, et vägivald kujutab endast kaotuse optsiooni, mis peitub igasuguses korras, on ohtlikum kujutus kui vägivalda eksootiliseks muutmine mingi võõra usundi produktina. Seetõttu ei saa midagi vastu öelda üleskutsetele dialoogiks; eriti siis, kui see on mõlemapoolne. Alati on parem võõraste ideedega inimesi ära kuulata. Ära kuulamine ja potentsiaalne õppimine peavad olema kummagi poole enda huvides. Panusena vägivalda summutamiseks pole aga siiski siit eriti palju oodata. Probleemiks on usuliste kujutlustega manipuleerimine ja nende ümberfunktsioneerimine, mis ei puuduta põhiväärtusi. Kuidas funktsionaliseerimine ja ümberhindamine toimub, seda saame näha ajalooliselt lõppenud juhtumite pealt, näiteks totaalse sõja ideoloogiast. Seda ei loonud araabia moslem, vaid Berliini kristlik teoloog Reinhold Seeberg*. Varsti pärast seda, 1915. a kasutati seda esmakordselt praktikas. Lasti põhja naiste ja lastega täidetud rahumeelne reisiaurik, mis kuulus tollal veel neutraalsele USA-le. Hiljem mobiliseeris Goebbels rahvamasse selle ideoloogia jaoks. Ent tänapäeval ei luba Saksamaa end sellega identifitseerida. (Vaid osa end kristlasteks pidavast väikesest grupist Berliin-Wilmersdorfs peab Seebergi veel praegugi au sees.) Selle ideoloogia lõpp ei tulnud dialoogi kaudu, vaid poliitilise korra vägivaldse muutmise teel.

Siis, kui blokaadikogemus poliitilise kaasaraäkimise võimaluste abil kaotatakse ja kui ideoloogiaid tootvate sektide isoleeri-

*Eesti lugejale võiks pakkuda huvi see, et Berliini ülikooli professor ja rektor Reinhold Seeberg (1859–1935) oli sündinud Pärnumaal Pööra-
veres, lõpetanud Tartu ülikooli usuteaduskonna ja seal ka dotsent olnud ning oli päritolult saksastunud eestlane, mis ei takistanud tal 1918. a
tuliselt toetamast Baltikumi, sealhulgas Eesti koloniseerimist ja saksastamist. *Tlk.*

11. septembri terrorirünnak

tus murtakse, võivad kaduda ka vägivallaideoloogiad. See, mis kehtis kristlike riikide kohta, ei kehti sugugi vähem islami omade jaoks.

Seda, kui järsult võivad ideoloogiad religioonide sees ja kohal mitte ainult puruneda, vaid ka kasvada, näeme Lähis-Idas. Palestiina vägivalla esimest lainet 1970. aastail kandsid mittereligioossed ja religioonivastased jõud. Need jõud pärinesid peamiselt Palestiina kristlaste perekondadest ja/või olid oma kasvatuse saanud ateistlikelt õpetajatelt. Nende al-Fatahi, DFLP ja teiste samasuguste organisatsioonidega esindatud ilmalike jõudude vastu tugevdas Iisrael islami usulisi organisatsioone. Islamistliku Hamasi juhid on Iisraeli salateenistusele tuttavad juba toleagegsest koostööst.

VÕIMALUSED

Tingimata on olemas optsioonid seesuguse vägivalla vastu, mis ka empiiriliste sotsiaalteaduste skeptilisele pilgule vastu peavad. Nendeks on:

Finantsblokaad

Kaugelt vähem naiivne kui eelmised on märkamatu ettepanek õõnestada illegaalse vägivalla finantseerimist. Esmapiilgul on üllatav, et seda teed juba varem pole otsitud. Pärast seda, kui USA rahujõudude liikmeid Somaalis sealsete sõjapealike poolt avalikult mõrvati, oodati, et vähemalt nende pangakontod läänemaades blokeeritakse. Ka pärast bin Ladeni atentaate Keenias ja Tansaanias jäid tema investeringud häirimata. Ilmselt oli probleem seni olnud selles, et vägivallaturgude rahanduslikuks kuivendamiseks vajalikud abinõud puudutanuksid ka mõningaid rahumeelseid ja lugupeetud relvatarbijaid, teemandikaupmehi ning täpselt samuti kahjutuid maksudest kõrvalehoidjaid ja kaudseid teid otsivaid parteide finantseerijaid.

Vägivallamonopolide rajamine

Kulukam on selline optsioon, mida võiks finantsblokaadiga ühendada: liidus vägivallohvritega välise interventsiooni abil tekitada vägivallamonopol. Orjakaubandusega võitlemise ajalooline mudel polnud üksnes "imperialistlik akt". Me peaksime arutlema, kas meile võõraste inimeste kaitsmine vägivalda eest ja inimõiguste kehtestamine pole mitte ka meie enda huvides. Need eesmärgid nõuavad pikka hingetõmbeaega ja selektiivsust partnerite valikul. Interventsioon Somaali sõjapealike vastu läks lääneriikidele liiga kalliks. Bin Laden, kes oli sinna mõned võitlevad vaatlejad saatnud, kirjeldas Briti ajakirjanikule Robert Fiskile, kui innustav oli tema jaoks ameeriklaste taganemise kogemus. Kas see peab korduma?

Väga tähtis on see, kas vägivallamonopol saab olema õigusriiklik või kuuluma mingile privileege janunevale organisatsioonile. Lääneriigid ja sugugi mitte vähem ohustatud SRÜ võiksid terrorismiga võitlemiseks toetuda ka kaasajal taas ideoloogiast ja/või kasuhimust motiveeritud odavatele välismaistele abijõududele või tehniliselt efektiivsetele ning samaaegselt ülbetele pretoriaanlikele kaardivägedele. Lääne kogemused Talibaniga Afganistanis pole mingi üksikjuhus. Venelased kohtasid Tšetšeenias nende enda poolt hiljuti Abhaasiasse Gruusia riigi vastu saadetud väeüksusi; nüüd olid nad vaenlased. Kui ka Hilis-Rooma riik suutis säärase lahenduse abil pikka aega kuidagi läbi ajada, peaksid meid ootama ees värsked kogemused. Igasugune koostöö partnerite vahel nõuab selgeid tingimusi, iseäranis siis, kui säärane partner — nagu Pakistanis — kätt enda aatomirelval hoiab. Venemaa kogemustest Tšetšeenias võiksime õppida, et loobumine õigusriiklikest institutsioonidest, mis oleksid pidanud pöörduma ka liitlasmiilitsate ja oma vägede õigusrikkumiste vastu, läks Vene riigile maksmata nende jõudude sümpaatia, mis teda alguses mässajate vastu olid toetanud.

Demokraatide koostöö

Meil tuleb endale tunnistada, et moraalne ükskõiksus, milles me teeme koostööd oma autoritaarsete partneritega, ohustab meid

endid. See ei käi ainult araabia maade kohta. Sõbralikud diplomaatilised naeratused, mida me autokraatidele kingime, ja arenguabi, millega me korrutivseid riigiparaate määrime, tunduvad opositsionääridele küüniliste irvituste ja ettekatsetud toetustena. Diplomaatiline tagasihoidlikkus printsipiina, arenguabi heasoovlikud motiivid ja järjekindlus selle realiseerimisel ei saa jääda märkamata; riikides ilma sõna- ning ajakirjandusvabaduseta paistavad suure maailma probleemid üksnes lihtsate skeemidena. Kui me tahame kaotada vägivaldaturgu, mis ka meid siin pärast 50-aastast kindlat rahu ohustavad, peame aitama kaasa ka neid moodustavate inimreservuaaride likvideerimisele autoritaarsetes riikides. Sealsete režiimide repressiivne optsioon on kukkunud läbi. Meie partnereiks peaksid olema sealsed demokraadid.

Preventiivlööki ja luure nõrkus

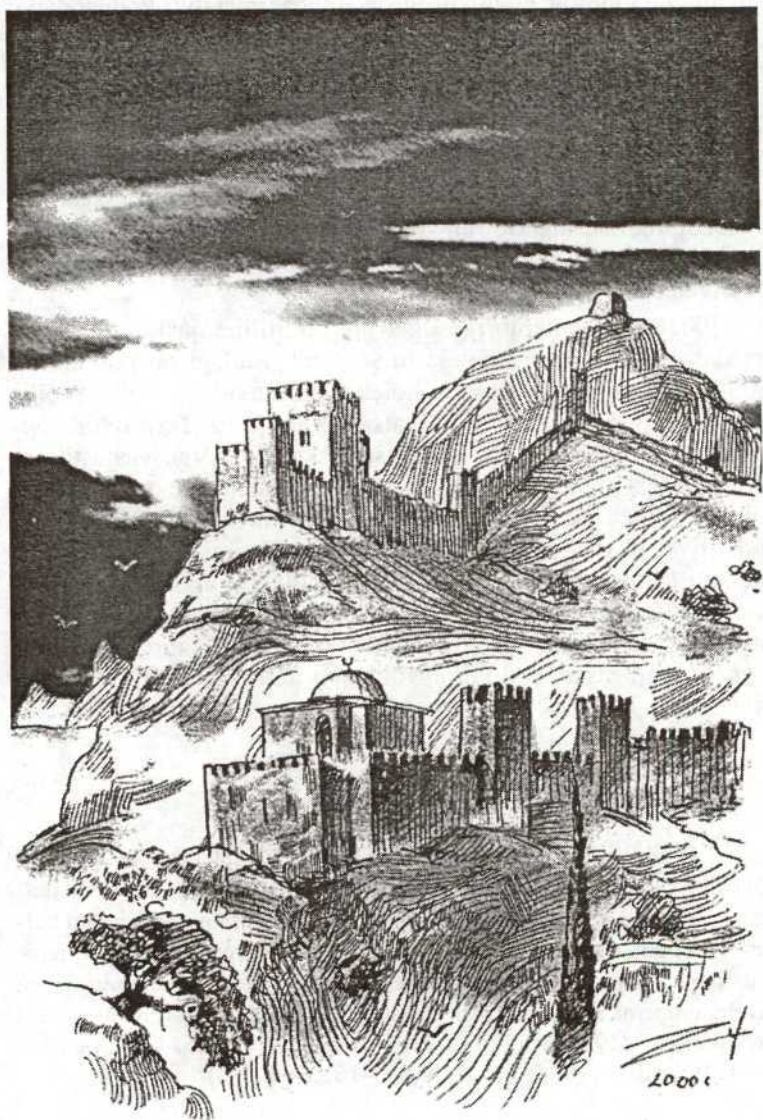
Seevastu kõige enam vaieldud teema kohta on öelda vähe. Massimõrva ettevalmistavate inimeste preventiivset vangistamist ja (vägivaldset) relvituku tegemist peetakse igas ühiskonnas legitiimseks. See, et ka iga üksikmõrvarit tohib peatada, on eetilise küljest banaalne. See on nii endastmõistetav, et preventiivlöögi etiketti kasutatakse ka muu jaoks. Õnnerüütlid ja õnnatud ametiasutused võivad nüüd palju raha selle jaoks koguda. Ka lärmakat, ent kaugemas perspektiivis mõjutut lööki hakatakse nõnda nimetama. Ärgem unustagem, et seesuguste aktsioonide edukuse tingimust nimetatakse luureks — täpseks ja usaldatavaks luureks. Luureteenistused, mis maailma tajuvad läbi ideoloogilise rastri, jagavad seda nõrkust terroriorganisatsioonidega, mis tegutsevad enda loodud isolaatidest. Ilma luure nõrkustest üle saamata võib vaevalt mingit efektiivsust loota.

Kes tahab terroristidest jagu saada, see ei pea neid mitte ainult hukka mõistma, vaid ka mõistma, kui kummaliselt see ka kõlab. Tema ja nemad peavad hea kriminalisti kombel terroristide tegevuse ratsionaalseid jooni seestpoolt konstrueerima. Sealjuures peame end vabastama suurte rahvusriikide perspektiivist. Oluline pole mitte see, mille üle siin diskuteeritakse, vaid see, kuidas kogetakse maailma, elades mingil vägivallast läbiküntud ääremaal. Sellised "mustad augud" on territooriumid, kuhu mingi riiklik vä-

givallamonopol ei ulatu; need on nõndanimetatud kodusõdade, s.t “vägivallaturgude” tsoonid, nagu Afganistan, Tšetšeenia, Columbia, Somaalimaa, Kongo koos Ruandaga, Sudaan või mõned Balkani osad, kus ideoloogiliste udumüüride varjus tehakse raha röövimise, kaitserahade väljapressimise, pantvangide võtmise ja salakaubaveoga. Sealt saatis al-Quaeda meile nüüd terroriste. Nendest piirkondadest võib tulla veelgi rünnakuid. Ka teistsuguste ideoloogiliste märkide all võib samasugune konstellatsioon korduda. Sotsiaalse lõhkeaine manused on ilmsed, nad võivad taas plahvatada.

2001. a 11. septembriga algab uus poliitiline ajastu, seda möönavad kõik. Ent milline ajastu see on? Midagi on põhjalikult muutunud: turvalisuse tunne, hoiak maailma suhtes. Sellest võiks saada veelgi tugevamate fluktuatsioonide ajastu. Terroristide õppimisvõime teeb selle selgitamise raskeks. Kõrge vastastikuse sõltuvusega süsteemid võimaldavad ennast järsult tugevdavaid efekte. Need äkilised võnked — süsteemiteooria nimetab neid positiivseteks tagasisidestusteks — teevad ühiskonnas toimuva vähem ennustatavaks. Ent võiks toimuda ka julgeolekuinstitutsioonide ühendamise, mis vastaks maailma riikide tegelikule sõltuvusele üksteisest. Need võnked summutatakse ning lootuseks annab põhjust see, et õppimisvõime on ühtlasi demokraatiate tugev külg.

GEORG ELWERT (sünd. 1947. a), *dr. phil.* Heidelbergis 1973. a, on Berliini Vaba Ülikooli etnoloogia- ja sotsioloogiaprofessor. Tema teoreetilised tööd käsitlevad natsionalismi ja etnitsismi ning kirjaliku kultuuri arengut. On uurinud veel Lääne-Aafrika talupojamajandust, migratsioone Türgis ja Benini etniliste rühmade ajalugu. *Akadeemias* on avaldatud tema artiklid “Natsionalism ja etnilisus: Meie-rühmade moodustumisest” (1991, nr 11 ja 12, lk 2358–2382, 2501–2514) ja “Vanadus eri kultuurides” (1994, nr 1–2, lk 150–161, 386–403).

ZUBEIR QADRI-ZADE. Olematus

PTOLEMAIOS

Tõnu Raid

KES OLI PTOLEMAIOS?

Ptolemaios on kirjutanud: “Et ma olen surelik ja mu päevad on loetud, seda ma tean; aga kui ma oma meeltega püüan jälgida tähtede mitmekülgset läbipõimunud liikumisteid, ei tunne ma enam maapinda jalge all, vaid Zeusi lauas kostitatakse mind ambroosiaga, jumalate toiduga.”

Antiikaja teadmised maailmast võtab oma 14 töös suurepäraselt kokku Klaudios Ptolemaios (arvatavad eluaastad 83–161), II sajandil Egiptuses, Aleksandrias töötanud hellenistliku maailma vaimusuurus, astronoom, matemaatik, optik, astroloog (tol ajal oli astroloogia tõsiselt võetav teadus), muusikalise harmoonia õpetuse looja ja geograaf. Ptolemaios sündis Ülem-Egiptuses Teebas, õppis ja töötas Aleksandrias, kus ta ka suri. Tähtsaimad tema töödest on 13-osaline *Almagest* (matemaatika), *Geograafia*, *Optika*, *Analemma* (harmoonia), *Planisphaerium* (astronoomia) ja *Tetrabiblos* (astroloogia). Neist on hilisemale teaduse arengule suurimat mõju avaldanud *Almagest*¹ ja *Geograafia*. Teadlasena tõuseb Ptolemaios omaaegsete seas esile seetõttu, et ta võttis kokku varem kogutud teadmised, püstitas uusi teaduslikke hüpoteese ja püüdis neid ka tõestada.

Ptolemaios lõi geotsentrilise maailmasüsteemi, milles Maa on paigal ja kõik teised taevakehad koos Päikesega liiguvad ümber Maa. Kuid seniajani kaheldakse, kas Ptolemaios ise uskus selle süsteemi kehtivust. On arvatud, et ta lõi geotsentrilise süsteemi

¹Originaalis “Megale syntaxis” (“Suurim ehitus”), nimetus “Almagest” pärineb araablastelt, kelle tõlgete kaudu teos Euroopas tuttavaks sai.

vaid taevaruumi paremaks kirjeldamiseks. Igatahes valitses geotsentriline süsteem maailmaruumi mõistmisel kuni XVI sajandini, mil Kopernik tõestas Maa pöörlemise ning tiirlemise ümber Päikese. Kuid tuleb tunnistada, et Ptolemaiiose süsteem oli paremini põhjendatud ja läbi töötatud kui Koperniku oma.

Ptolemaios kahtlemata teadis, et Maa on kerakujuline. Ta oli esimene, kes tegi tõelise kaardivõrguga kaardi, püüdes kerapinda esitada tasapinnalise laotusena. Enne teda olid kasutusel vaid selgitavad joonised. Tema võttis kasutusele koonilise projektsiooni. Ptolemaiiose kaartide algmeridiaan kulges läbi Kanaari saarestiku kui kõige läänepoolsema sel ajal tuntud maa. Ptolemaiiose kaartidel on 21 kliimavööndit, mille laius ulatus kahest kuni nelja kraadini ja kõige põhjapoolsem kliima lõppes 63°, kusagil Trondheimi kandis Põhjamere ääres. Ta koostas ka maailmakaardi, mis kujutas kõiki antiikajal tuntud maid Gibraltarist Hiinani, s.o 13 200 km ulatuses läänest itta ning Sarmaatia ookeanist põhjas kuni Tseilonini lõunas, s.o 7330 km ulatuses. Ptolemaiost peetakse geograafiliste koordinaatide, pikkus- ja laiusmõõtude, põhja orienteeritud kaardisüsteemi ja kaartide leppemärkide loojaks.

Uemal ajal on Ptolemaiiose autoriteeti siiski natuke varjutanud süüdistused justkui oleks Ptolemaios omapoolse lisapanuseta esitanud üksnes varasemaid astronoomilisi teadmisi. Esimesena püüdis seda tõestada 1817. aastal prantsuse astronoom ja matemaatik Jean Delambre. Neid süüdistusi kordas 1977. ja 1985. aastal inglise astronoom R. R. Newton. Ka B. L. van der Waerden on oma 1988. aastal ilmunud teoses *Kreeklaste astronoomia* neid süüdistusi kinnitanud.

Ptolemaiiose isikust ei teaks me midagi, kui 1931. aastal poleks Teeba lähistelt Deir-at-Tahirist leitud üht papüürust, mida oli kasutatud kassimuumiate pakkimiseks. Kuid sellelgi leiduvadapid andmed tema elust on väheusaldatavad. Araablased on kirjeldanud tema välimust, kuid mitte iseloomu.

PTOLEMAIOSE GEOGRAAFIA

Ptolemaios on töös "Geographike hyphegesis" ("Geograafia õpetus"), kogukas kaheksast raamatust koosnevas teoses, esitanud

kriitika oma kaasaegse geograafi Tüürose Marinose kaartide kohta ja ühtlasi ka kokkuvõtte varasemate autorite töödest (vt Fischer 1991). Ptolemaios on lisaks kriitikale andnud täpsed õpetused, kuidas kaarte koostada (seda kõike kolmes erinevas projektsioonis!). Töös on antud 350 astronoomilist kohamäärangut ja üle 8000 koha (linna, jõe, mäe) koordinaadid kuni 5' täpsusega. Teose originaali ja sellega kaasas olnud kaartide hävingu kohta liigub mitmesuguseid versioone, millest ühtki pole suudetud veenvalt tõestada. Tänapäevani on ebaselge, kas Ptolemaiiose käsikirjad Aleksandria raamatukogus hävisid raamatukogu põlemise ajal egiptlaste ja Caesari võitlustes esimesel sajandil eKr, kolmandal sajandil Egiptuse valitsejate sisetülides või seitsmendal sajandil, kui Aleksandria vallutasid araablased. Igatahes säilisid mitmed käsikirjalised koopiad arvukates Bütsantsi kloostrites, kuhu olid koondunud paljud õpetatud mungad.

“Geograafia” esimeses raamatus esitleb Ptolemaios kaardiprojektsioone, järgmises kuues raamatus kirjeldatakse kõiki tol ajal tuntud maailma osi ning viimases, kaheksandas raamatus annab Ptolemaios raamatu juurde kuuluvate kaartide keskmeridiaani ühe kraadi pikkuse. Põhjalaiust esitab Ptolemaios tundides aasta pikima päeva kestuse kaudu. Ida- (või lääne)pikkust esitab autor tundides Aleksandriast itta või läände.

Ptolemaiiose teoseid tõlgiti kümnendal sajandil ka araabia keelde. “Geograafia” tõlge mõjus innustavalt islamimaailma kartograafiale — araabia kartograafide teadmised tõusid tollal juhtkohale. Näiteks parandasid araablased Ptolemaiiose vea Vahe-mere pikkuse osas. Ptolemaios oli pikkuseks määranud 62°, kuid araabia kartograafid said tulemuseks 42°. Al-Idrisi 1154. aasta maailmakaardil oli maakera ümbermõõduks määratud 40 000 km, mis on imeteldavalt tõene tulemus.² Kuid eri kultuuride vaheliste kokkupuudete puudumise tõttu polnud araablaste varastel teadmistel maailmast otsemõju Euroopale.

Ptolemaiiose tööde juurde kuuluvad ka kaardid. Säilinud “Geograafia” ärakirjad jagatakse kahte rühma sõltuvalt käsikirja juurde kuuluvate kaartide arvust. Kokku on teada 52 kreeka-

²Selle tulemuse oli saanud juba 3. saj. eKr Eratosthenes, aga Ptolemaios ei uskunud seda, pidas väiksemaks. *Toim.*

ja ladinakeelset manuskripti. Nn A-rühma kuuluvate käsikirjade juures on 26 üksikut kaarti ja üks maailma kaart, B-rühma käsikirjade juures on 64 kaarti. Ptolemaiiose tööde uurijad pole seni ühtsel seisukohal, kas kaardid on koopiad originaalist või rekonstrueeriti nad kaheteistkümnendal-kolmeteistkümnendal sajandil kreeka ja bütsantsi munkade poolt. Mõlema rühma käsikirjade juurde kuulub maailmakaart, mille valmistajaks peetakse Agathodaimonit. A- ja B-rühma kaardid erinevad teatud määral üksteisest. Euroopas kokku pandud Ptolemaiiose-atlastes on aluseks võetud A-rühma kaardid, mille kohta arvab kartograafiaajaloo uurija Leo Bagrow, et need on kreeka munga Maximos Planudese kaudu tagasiviidavad Ptolemaioseni. Kahjuks pole vanakreeka ja ladina keele asjatundjad veel jõudnud põhjalikult võrrelda A- ja B-rühma kaarte ja käsikirjade tekste. Kaua aega ei kaheldud Ptolemaiiose kaartide autentsuses üldse, ent viimase sajandi jooksul on hakatud seda siiski tegema. Ehkki osa uurijaid kaitseb väidet, et kaartide päritolu ulatub Ptolemaioseni, peavad teised tõenäoliselt, et käsikirjalised Ptolemaiiose kaardid on koopiad tõelistest originaalidest, mis ise on hävinud. Üksmeel valitseb vaid selles, et mõlema rühma kaartide hulka kuuluva maailmakaardi on teinud Agathodaimon Ptolemaiiose näpunäidete alusel.

Aastail 1406–1409 tõlkis Ptolemaiiose “Geograafia” ladina keelde Jacopo Angeli da Scarperia. Ptolemaiiose juhised kaartide koostamiseks olid nii täpsed, et nende põhjal anti algteosest tuhat kolmsada aastat hiljem välja kogu teisel sajandil tuntud maailma käsitlevad kaardid.

Ptolemaiiose autoriteet tõusis keskaja lõpu Euroopas sedavõrd kõrgele, et kaartide tegemine algas otseku nullist pihta: asuti järgima ainult Ptolemaiiose juhiseid ja jäeti kõrvale kõik teadmised, mida vahepeal, eriti paaril viimasel aastasajal enne tema teoste avaldamist oli jõutud omandada. Siiski hakati õige varsti Ptolemaiiose õpetuste põhjal koostama ka uusi kaarte nende alade kohta, mida kreeklased ei olnud tundnud. Neid kaarte nimetati *tabula nova* või ka *tabula moderna extra Ptolemaeum*. Sündmuste sellist kulgu XV–XVI sajandil soodustasid suured avastusretked ja trükikunsti edusammud. Trükikunsti leiutamisest Gutenbergi poolt ei möödunud poolt sajanditki, kui 1477. aastal ilmus Bolognas 1000 (!) eksemplaris esimene koos kaartidega trükitud

Ptolemaiiose "Geograafia". Ptolemaiiose teosed kujunesid tolle aja loetavaimateks raamatuteks.

Pärast Konstantinoopoli vallutamist türklaste poolt 1453. aastal päästeti mitmed Ptolemaiiose teoste käsikirjalised koopiad munkade poolt, kes põgenesid muhameedlaste eest läände, eeskätt Firenzesse, millest oli saanud peamisi renessansiaja kultuurikeskusi.

Ptolemaiiose projektsiooniõpetuse matemaatika nõudis keskaja lugejalt põhjalikke, peaaegu üle jõu käivaid teadmisi, kuid polnud siiski nii raskesti arusaadav kui ta peateos "Almagest". Ometi oli Ptolemaiios pikkuskraadide arvutamises eksinud, mistõttu Vahemeri oli tema kaartidel kuni 180 km tegelikust pikem. Maailmaookeani osa oli Ptolemaiios alla hinnatud ja Aasia ulatus tema kaartidel kaugemale itta kui tegelikult. On näiteks teada, et just neile andmeile tuginedes ammutas Kolumbus inspiratsiooni oma reisiks Aasiasse lääne kaudu. Vaevalt oleks need retked toimunud, kui Kolumbusel olnuks ligilähedanegi ettekujutus Uue Maailma avastamiseni viinud reisi tegelikust pikkusest.

Ptolemaiiose kartograafiaalaseid töid on aastasade jooksul väga palju uuritud, kuid Baltimaade osas seni üsna vähe. Ptolemaiiosel on olnud kasutada väga napid andmed Läänemere lõunaranniku kohta. Paiknes ju Sarmaatia ookean (ja Läänemeri koos sellega) asustatud ja tol ajal tuntud alade (nn oikumeeni) põhjapiiril. Euroopa põhjapoolseid alasid kujutati mõnel XIV aastasaja Ptolemaiiose käsikirja juurde kuuluval kaardil saartena, nende hulgas olid ka Skandinaavia ja Saaremaa (Ossilia, Oxilia). Siiski on viimasel ajal leedu teadlased teinud katset tõlgendada Ptolemaiiose Kesk-Euroopa kaarti. Lugu on järgmine.

Sorbonne'i ülikooli paleontoloogia ja bibliograafia professor Victor Langlois (1829–1869), kes korjas materjali XIII–XIV sajandi Prantsusmaa ajaloo kohta Kreekas Athose mäel asuva Vatopeedi kloostri arhiividest, vaatas läbi kreeklaste kirjavahetuse Bütsantsiga. Kreeka munga ja filosoofi Maximos Planudese (1260–1310) kirjade seas, mis olid kirjutatud Bütsantsi keisritele Michael VIII-le ja Andronikos II-le, pani Langlois tähele algelist, käsitsi joonistatud kaarti, millel ta raskusteta tundis ära Kesk-Euroopa kujutise. Langlois' arvates kuulub see kaart Ptolemaiiosele (see kannab manuskriptinumbrit "codex 655"). Kaarti tä-

helepanelikult uurides veendus ta, et kaardi koostamispõhimõte vastab täielikult "Geograafias" esitatud kartografeerimisprintsipidele. Lisaks leidis Langlois läbiuuritud allikatest teateid, et Maximos Planudes, kes väga austas Ptolemaiost, oli kirjutanud isegi teda ülistavaid luuletusi. Ühesõnaga oli Langlois veendunud, et Maximos Planudesel olid kasutada Ptolemaiiose kaartide originaalid. Seega arvab Langlois, et kloostrist leitud koopia vastab originaalile või vähemalt on Ptolemaiiose Kesk-Euroopa kaardi originaalile kõige lähedasem. Langlois avaldas leitud koopia teoses *Géographie de Ptolémée* (Pariis, 1867) koos oma kommentaaridega.

Victor Langlois' avaldatud Ptolemaiiose kaardi järeltrükki ei ole põhjalikumalt uuritud. Üksikasjalisemat huvi selle kaardi vastu hakkas tundma Ameerikas elav leedulasest literaat ja ajakirjanik Algirdas Gustaitis. Vanade keelte uurija, preester Paulius Rabikauskas tõlkis Gustaitise palvel kaardil oleva viierealise kreekakeelse teksti ja leedundas kohanimed.

1988. aastal andis Gustaitis välja trükise *K. Ptolemėjo Vidurio Europos zemėlapis* ("K. Ptolemaiiose Kesk-Euroopa kaart"). See on suures formaadis, heale paberile trükitud Ptolemaiiose Kesk-Euroopa kaart koos selgitavate märkustega. Antud on kaardil asuvate geograafiliste objektide numeratsioon, geograafiliste nimetuste loend, kaardi ülemises osas oleva kreeka teksti tõlge leedu keelde ja lühikesed andmed Ptolemaiiose kohta. Kaart hõlmab piirkonna Vahemerest kuni Eesti alani ja Läänemerest Musta mereeni. Kaardil on näidatud Läänemere (koos Veneedide lahega), Vahemere ja Musta mere osad. Läänemerre (Sarmaatia ookeani) suubub viis jõge: lääne poolt esimene on Visla (Vistula), teine Nemunas ehk Neemen (Chronon) ja kolmas Daugava ehk Väinajõgi (Rubon), aga kaks viimast — Turunte ja Chesenos — on veel üheselt tuvastamata. Kaardil on märgitud ka 25 linna. Neemeni ja Väinajõe vahele on Ptolemaios märkinud suduuvide ja galindide hõimud, keda leedulased peavad muistseteks leedu hõimudeks. Kahjuks ei ole ei Gustaitis ega Rabikauskas proovinud kaardil asuvaid linnu ega jõgesid identifitseerida. See materjal oleks siis märksa väärtuslikum.

Tekstis annab Ptolemaios kaardil näidatud piirkonna kohta põhjaliku iseloomustuse: "Kaheksas Euroopa tabel [nii nimetati

kaarti] kujutab Sarmaatiat ja Tauria Chersonesost [Krimmi]. Tema [kaardi] keskmine paralleel on suhtes meridiaaniga, nagu 11 on suhtes 20-ga. Tabel on piiratud idast *Kimmeeria Bosporose* [Kertši väina] ja *Maiotise* soodega [Aasovi merega] ja *Tanai-se* [Doni] jõega, mis on Aasia Sarmaatia juures; lõunast *Pontos Euxeniosega* [Musta merega] ja Alumise Mõösiaga, ja Daakiaga, ja rändurirahva jašilastega; läänest niinimetatud Sarmaatide mägedega ja Germaaniaga, ja Visla jõega; põhjast Veneedide lahega ja Sarmaatide ookeaniga, ja edasi uurimata maadega. Kuulsatest Sarmaatia linnadest Tamirakese pikim päev on 16 ekvinoktilist tundi ja ta on Aleksandriast läände ühe ja ühe viieteiskümnendiku ekvinoktilise tunni võrra. Nuaralil on pikim päev 16 ja 1/3 tundi.”

Ptolemaiiose koostatud Kesk-Euroopa kaardilt on hästi näha teise sajandi teadmiste tase tolle aja Kesk-Euroopa, Läänemere idakalda ja sealhulgas ka Poola, Leedu, Läti ja võib-olla ka Eesti alade kohta. Tänapäeva mõistes on ligi 1900 aastat vana kaart muidugi ebatäpne ja suures osas ebausaldatav, pikkuskraadide määramine on vigane ja lisaks on kaardil palju väljamõeldud geograafilisi objekte. Kõnealust Gustaitise tehtud koopiat Ptolemaiiose Kesk-Euroopa kaardist, millel on arvatavasti vanim teadaolev Baltikumi kartograafiline pilt, võib näha Leedu Martynas Mažvydase nimelise Rahvusraamatukogu lituanistika osakonnas.

EESTI JA PTOLEMAIOS

“Geograafias” avaldatud Euroopa VIII, Sarmaatia tabelil (kaardil) esitatud läänepoolseim, Vistula jõgi on üle tuhande aasta teada Vislana. Hulka aega otsisti vasteid Chrononile ja Rubonile Baltikumi lõunakaldal asuvate jõgede seast. Täna-seks on — küll mitte lõplikult — Chronon ja Rubon tuvastatud Neemeni ja Väinajõena.

Kuid seni pole proovitud selgitada kahe Rubonist põhja pool asuva jõe, Turunte ja Chesenose asupaika. Arvestades pidevat maakerget Läänemere Eesti alade rannikul, ei ole tänapäevaste teadmiste põhjal võimalik tolleaegset rannajoont täpselt ette kujutada. Kindlasti ei olnud ta nii üheselt edela-kirdesuunaline, nagu on esitatud Ptolemaiiose kaartidel. Tolleaegne meresõit siinsetel laiustel toimus peamiselt rannasõiduna. Kiikri-ga varustamata inimsilm ei erista juba paari kilomeetri kaugusel asuvas rannajoo-

nes poolsaari ja lahtesid. Rändajal, kel maale asja polnud, võis Visla suudmest põhja poole sõites kergesti jääda mulje sirgest ja ühtlasest rannajoonest.

Peamiseks teadete toojaks kaugete maade kohta olid mere-
mehed või kaupmehed, kes Sarmaatia ookeani rannikualadelt
Rooma põhiliselt merevaiku viisid. Merevaigu tähtsamatel
leialadel Preisimaa kallastel ongi mererand valdavalt edela-
kirdesuunaline. Teave siinsetest aladest, mis Roomas võis suhtelisel
täpne olla, oli Roomast Aleksandriasse jõudes moodsalt
õeldes "müra" täis. Teisalt oli Ptolemaiosel teavet ka põhjas ja
lõunas asuvaid meresid ühendava veeteede kohta piki suuri jõgesid,
kuid ilmselt polnud mingit võimalust teavitajaid vastandada ja al-
likaid võrrelda. Kõik, mis teada oli, võis õige olla, kuid tõepärase
tervikpildi moodustamiseks oli teadmistes liiga palju auke.

Pidades meeles Ptolemaiose märkust, et Euroopa VIII tabeli
keskmine paralleel on suhtes meridiaaniga, nagu 11 on suhtes
20-ga, saame teatud tõenäosusega leida vaadeldava ala raamid
ja kaardilehe põhjapoolsete nurkade tänapäevased koordinaadid.
Ptolemaiose viis jõge mahuvad kaardilehele lahedasti ära.

Viies ja ühtlasi kirdepoolseim jõgi Chesenos on Ptolemaiose
kaardil ühendatud Kaspiaga. See võib olla autori fantaasia, kuid
võib anda ka tunnistust tema teadmistest sellise ühendava veeteede
olemasolu kohta. Kristuse sünni järgsel teisel sajandil, Ptole-
maiose tegutsemise ajal, olid veeteed Läänemerest kas Neeva või
Väinajõe kaudu üle Dnepri Musta mereni ja piki Volgat Kaspia
mereni ammu avastatud ja juba pikka aega kasutusel. Arheoloogidel
on neid kaubateid tunnistavat leiumaterjali küllaga. Seetõttu
pole võimatu või õigemini, on võimalik, et Aleksandria geograafil
olid kindlad andmed sellise kaubatee olemasolu kohta, mis viis
piki jõgesid ühest merest teise.

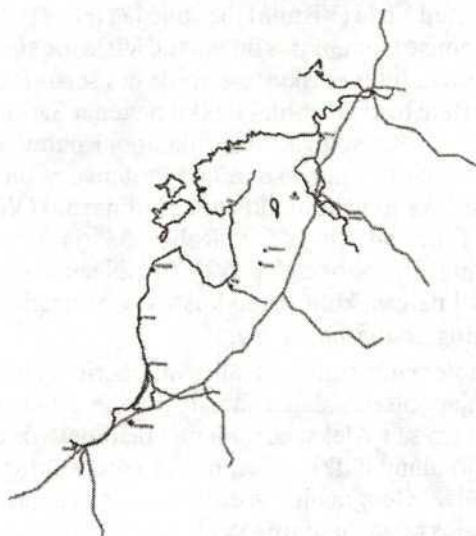
Ptolemaiose kaardil esitatud jõgede osas on veel palju eba-
selget. Viimane jõgi Läänemere idakaldal on Neeva. Seal teeb
merekallas pöörde ja kulgeb lääne poole tagasi. Väinajõe ja Neeva
vahele jääb terve rida jõgesid, kuid oma valgalalt, vooluhulgalt ja
laiuselt on neist nimetamisväärseid vaid kolm: Koiva, Pärnu ja
Narva jõgi, kuigi Visla, Väinajõe ja Neevaga neid hästi võrrelda
ei anna.

Joonisel 1 on Läänemere idakallas esitatud oma õiges asendis ja temaga sobitamiseks on venitatud ja pööratud Ptolemaiose Sarmaatia kaarti 32° võrra vastupäeva. Võrdtäpse venitamiseega on kokku sobitatud Visla (Vistula) jõe suue ja Neeva (Chesenose) jõe suue. Venitamise algpunktiks on võetud Visla jõe suue. Pilt annab ligikaudse ettekujutuse raskustest, mille ees seisis Ptolemaios, kui ta asus kaudsete teadete põhjal kokku panema Sarmaatia ookeani ranna kujutist. Käesoleva konstruktsiooni puhul pole arvestatud projektsioonide erinevuse mõju. Ptolemaios on andnud oma "Geograafias" ka jõgede suudmete koordinaadid (Visla 45° p.l. ja 56° i.p., Chronon 50° ja 56° , Rubon 53° ja 57° , Turunte 56° ja $58^\circ 30'$ ning Chesenos 58° ja $59^\circ 30'$). Näeme, et põhjalaiused on üsna hästi paigas, kuid idapikkuste koordinaatidega määratud kohtades mingeid jõgesid ei asu.

Kuigi Ptolemaios teadis, et sõltuvalt meridiaanide koondumisest on põhjapoolsetel aladel kraadi tõeline pikkusväärtus maapinnal väiksem kui Aleksandria laiuskraadidel või ekvaatoril, ei ole meieni jõudnud ühtki vihjet, milline see väärtus Ptolemaiose arust olla võis. "Geograafia" viimases, kaheksandas raamatus annab Ptolemaios raamatu juurde kuuluvate kaartide keskmeridiaani ühe kraadi pikkuse. Põhjalaiust esitab Ptolemaios tundides aasta pikima päeva kestuse kaudu. Ida- ja läänepikkust esitab autor tundides Aleksandriast itta või läände. Et täpset ajamõõtmist ja aja siirdamist³ ühest kohast teise tol ajal ei tuntud, pole midagi imestada, et ida-läänesuunaliste mõõtmiste vead olid väga suured.

Kui hinnata antiiksel kaardil leiduva viie jõe omavahelisi suhtelisi kaugusi ja püüda nende kaugussuhete abil leida Turunte ja Chesenose jõge, jääb Koiva jõgi sellest arvestusest kohe välja. Vahemaa Väinajõe (Ruboni) ja Koiva (ehk oletatava Turunte) suudme vahel on praegu vaevalt 17 km ja ilmselt ei olnud see vahe oluliselt suurem ka 1900 aastat tagasi. Ka Salatsi jõgi on Väinajõe liiga lähedal ja liiga väike, et tähelepanuväärse objektina mõne tuhande kilomeetri kaugusel Aleksandrias muljet avaldada. Ptolemaiose kaardi järgi on Visla ja Neemeni ning Neemeni ja Väinajõe suhtelised vahekaugused peaaegu võrdsed. Ent tegelikult

³S.o lähtepunktis kehtiva kellaaja kaasavõtmine merele (eraldi kella) idapikkuste täpseks määramiseks.

Joonis 1. Läänemere idakalda kontuuri ja Ptolemaiose Euroopa VIII tabeli rannajoone võrdlus.

on need vahemaad 160 ja 450 km. Seega ei esita kaart jõgede vahelisi tegelikke kaugussuhteid. Suhteliste kauguste järgi hinnates sobib Turunteks Pärnu jõgi — kui viiendaks jõeks, Chesenoseks, pidada Neevat. Väinajõest piki randa Pärnu jõeni on 150 km ja Pärnust edasi Narva jõeni 440 km. Narvast Neevani on 180 km. Rannajoon Visla ja Väinajõe vahel on sirge ja meresõiduks väga väheste takistustega, selle 610 km läbimiseks juba tol ajal hästitunud merevaigurannikul kulus kindlasti vähem aega kui Väinajõest põhja poole jääva saarterikka, kivise ja paljude madalatega lõigu läbimiseks. Vahemaa Väinajõest Neevani on 770 km. See raskes- ti läbitav 770 km oli liiga pikk läbimiseks laeval sama ajaga mis Vislast Väinajõeni. Kuid Ptolemaiose kaardil on need vahemaad

märgitud enam-vähem võrdsena. Seetõttu tekib kahtlus, kas viies jõgi Chesenos on ikka Neeva. On veel üks võimalus. Nimelt ei pruugi viiendaks jõeks olla Neeva, tegu võib olla hoopis Narva jõega ja sel juhul oleks otsitav neljas jõgi väga suure tõenäosusega Pärnu jõgi. Vahemaid mõõdeti ju siis ja veel tuhat aastat hiljemgi laevasõidu päevateekondades ja andmeid võõraste maade kohta saadi peamiselt kuulduste järgi. Arvestades Visla ja Väinajõe vahemaaga, sobivad kaugussuhted Ptolemaiiose kaardi Väinajõest põhja poole jääval osal enam-vähem tegeliku kaugusega Pärnu ja Narva jõe vahel. Kuid siiski tuleb olulise vastuväitena mainida, et Narva kose tõttu ei kulgenud Narva jõge pidi lõunasse mingit arvestatavat kaubateed, rääkimata veeteest Kaspiale.

T a b e l . Jõgedevahelised kaugused piki randa:

Visla jõelt Neemenini	160 km
Neemenist Väinajõeni	450 km
Väinajõest Koivani	17 km
Väinajõest Pärnu jõeni	150 km
Pärnust Kasarini	150 km
Pärnu jõest Narva jõeni	440 km
Narvast Neevani	180 km

Võib arvata, et kuuldus meresid ühendavast kaubateest oli kostnud Aleksandria geograafini, kuid teave konkreetsetest jõgedest ei olnud siiski piisavalt täpne või vähemalt mitte nii täpne, et meil tänapäeval oleks võimalik neid jõgesid üheselt kindlaks määrata.

Me ei saa kuidagi tõestada, kas Ptolemaiiosel oli andmeid jõgede kohta põhja pool Rubonit-Väinajõe. Vaatamata sellele, et Thule kandis ulatub Ptolemaiiose kaart 63. laiuskraadini, pole Sarmaatia ookeani suubuv idapoolseim jõgi Chesenos kaardi järgi kaugemal põhjas kui 58° põhjalaiust, seega ikkagi Läänemere idasopi või Narva jõe suudme laiusel. Kuid ka tol ajal oli ainukeseks Väinajõest põhja poole jäävaks rannikualaks Eesti rand koos oma saarte ja jõgedega. Kas mõni neist Eesti randade jõgedest sattus Ptolemaiiose tehtud Sarmaatia kaardile mingite talle teada olevate andmete põhjal või on põhjapoolsed jõed Ptolemaiiose fantaasia vili, jääb meile veel teadmata. Siiski on asju,

milles võime tänapäeval peaaegu kindlad olla. Näiteks võime väita, et Skandinaaviast ei teatud Ptolemaiiose ajal peaaegu midagi ning tuhat aastat hiljemgi teadis araablasest geograaf al-Idrisi Skandinaaviast veel õige vähe. Kuid suure kreeklase kaartidega tutvudes saab selgeks, et tookordsetele tsiviliseeritud rahvastele tuntud maailm, oikumeen lõppes soome sugu rahvaste, *finnide* (kes esinevad ka Ptolemaiiose kaardil märgitud rahvaste hulgas, kuid näidatuna Visla ja Neemeni vahel) asualadega Sarmaatia ookeani lõunarannikul Ruboni jõest põhja pool. Need on alad, kus me tänapäevalgi elame.

Kirjandus

- Arnberger, E. 1986. *Lexikon zur Geschichte der Kartographie*. Wien
- Bagrow, L. 1945. The Origin of Ptolemy's "Geographia". — *Geogr. Annaler*
- Bagrow, L. 1973. *Kartographie*. Berlin
- Cebrian, K. 1922. *Geschichte der Kartographie*. Gotha
- Fisher, J. 1991. *Claudius Ptolemy: The Geography*. New York: Dover Publications
- Pagani, L. 1990. *Ptolemäus Geographia: Das Weltbild der Antike. Einführung*. Stuttgart
- Simek, R. 1992. *Erde und Kosmos im Mittelalter*. München
- Shirley, Rodney 1987. *The Mapping of the World*. London: Holland Press
- Spekke, A. 1961. *Baltics on the Ancient Maps*. Stockholm
- Terra Cognita*. 2000. [Koguteos A. E. Nordenskiöldi kaartide näituse puhul Helsingis]
- Veebiviited:**
- galileo.imss.firenze.it/museo/b/etolome.html
- www.history.mcs.st-andrews.ac.uk/history/Mathematicians/Ptolemy.html
- sunsite.unc.edu/expo/vatican.exhibit/exhibit/d-mathematics/Ptolemy/_geo.html
- perseus.holycross.edu/e-scapes/Lexikon/Ptolemy.html
- www.utexas.edu/depts/grg/ustudent/frontiers/fall95/grumbles/grumbles.html

TÕNU RAID (sünd. 1939) on lõpetanud Eesti Põllumajanduse Akadeemia maakorralduse insenerina 1965. aastal, *M.Sc.* Tartu Ülikoolis kartograafia- ja inimgeograafia alal 2000, töötanud geodeedina, praegu piirivalveameti kartograaf.

ŽESTID KESKAJAL

Silvi Tenjes

KESKAEG KUI ŽESTILINE KULTUUR

Euroopa keskaegset kultuuri on mõnikord nimetatud žestide kultuuriks või “žestiliseks kultuuriks” (Schmitt 1992: 77). Olgu kohe märgitud, et mõistel *žest* oli tol ajal laiem tähendus kui tänapäeval, mil ta tähistab eelkõige käeliigutust. Žest oli keha liigutus, tegu. Sõna žest (ld *gesta* — 1) ‘teod’, 2) ‘notariaalsed lepingud’ — tuleneb väljendist *res gesta* ‘tehtud teod’) on multivalentne. Mõiste hõlmab nii eeposte kangelasi kui ka narratiive (mitmesuguseid kroonikaid, lugulaule või legende), mis on nende kangelaste tegudega seotud, hiljem aga nii kangelase põlvnemist kui tsükleid, millesse need põlvnemisllood on põimitud (DMA 1983: 257). Žestikultuuril oli kahesugune tähendus: 1) inimese keha liigutustel ja -hoiakutel oli tollal oluline osa sotsiaalsetes suhetes; 2) keskaegne kultuur ise lõi oma žestid, mis koos moodustasid keskaegse žestiteooria.

Mitmeski suhtes on meie praegused arusaamad žestidest pärit nendest tähendustest, mida nad kandsid antiigis. Näiteks idee, et žest võib väljendada meie tundeid, emotsioone või mõtteid, või et žestid võivad moodustada keha keele. Läbi keskaja olid nii tekstid kui kujutised (ikonograafia) mõlemad loodud kiriku poolt ja kiriku jaoks. Tekstid ja kujutised — sh žestide tähendused ja funktsioonid, keha väärtus ja inimese elu eesmärk — väljendasid igasuguste ideede ja seisukohtade puhul kiriklikku vaatepunkti. See tõik iseloomustab lääne ajalugu väga pika perioodi jooksul. Keskaeg oli “feodaaltsivilisatsioon, mille ideoloogia aluseks oli ristiusu õpetus ja mida hoidsid koos maaomandil põhinevad alluvussuhted” (Aleksejev 1996: 759).

Žestid nagu sõnadki kuuluvad efemeersesse maailma. Tavaliselt ei jäta nad endast mingit jälge, mida uurijad saaksid hiljem kasutada. Siin on vähe erandeid. Üks neist on kirja kuju (ld *ductus*), mille järgi paleograafid rekonstrueerivad käeliigutusi, mis vedasid jooni sajandeid varem. Mõnedelt skulptuuridelt või maalidelt saab leida kunstniku käeliigutuse või -surve. Luude deformatsioon lubab arheoloogidel oletada muistseid kükitamise ja küürutamise viise. Kuid tavaliselt pole uurijatel haarata mitte millestki muust kui žestide tekstilisest või ikonograafilisest "kujutamisest". Siinjuures on palju erinevusi. Mõned tekstid lihtsalt mainivad eraldi žeste, aga ei kirjelda neid. Lood kuningas Arthurit ja tema rüütlitest kirjeldavad, *mida* nad tegid, aga ei anna teavet, *kuidas* nad seda tegid. Selles suhtes paremaid kirjeldusi on Karl Suure kurbuse väljendamisest: ta sakutanud habet ja nutnud ohjeldamatult (Schmitt 1992: 82). On leitud isegi moraalseid ja eetilisi otsuseid või abstraktset mõtlemist väljendavate žestide kirjeldusi. Sellegipoolest ei jõua me kunagi žestide enesteni. See tähendab, et me peame arvestama igasuguseid mõjutusi: ulatuslikku sõnavara ja ideoloogiaid, mis astuvad žestide, tekstide ja meie vahele.

Mõnede uurijate seisukohtade järgi oli keskajal žestide tähtsuse üheks oluliseks põhjuseks keskajal madal kirjaoskus. Feodaalühiskonnas olid kombes ja tavas, mida väljendati pigem žestide ja sõnadega kui kirjalikult. Tänapäeval on raske ette kujutada, et lihtsal žestil võis olla seaduse jõud või et inimesed usaldasid žesti rohkem kui notari juures alla kirjutatud dokumenti. Ja ometi olid žestid palju mõjuvamad igasugustest dokumentidest vähemalt kuni 13. sajandini, kui hakkasid arenema linnad ja kaubandustegevus ning kasvav riigibürokraatia aitas kirjaoskust arendada.

Žestikultuuri ja kirjaoskust ei saa siiski täiesti vastandada. Esiteks, keskaeg on alati tundnud nii žeste kui kirja, kuigi tasakaal nende vahel muutus ühest sajandist teise ja ühelt sotsiaalselt gruppilt teisele. Keskaegne kultuur pani kirjutamisele ja lugemisele suurt rõhku, kuid neid viljeldi vähe ja kasutati peamiselt jumalatsõna ehk pühakirja levitamiseks. Kuid siin oli ka põhjus, miks kirjaoskuse monopoliseerisid sajanditeks kirik ja vaimulikud, kes kirjutasid ladina keeles. Teiseks, kirjutamine ise oli teatud žestiliik ajal, mil kirjutati käsitsi — see oli käejoone isikupärane jälg.

Kuid inimesi, kes oskasid kirjutada, oli väga vähe ja seepärast tuli üksteisega suhelda rituaalsete žestide, sõnade ja sümboliliste objektide abil (reliikviate hoiulaegas, hostia, mõök jne). Žestid kandsid endaga ja andsid edasi poliitilist ning religioosset võimu, tegid selle avalikuks, kõikidele mõistetavaks ja andsid seaduslike tegevusele elava kujutise. Žestid sidusid inimlike soove ja inimkeha.

Ühiskond oli metafoorne kujutus "kehas", mille "liikmed" — pea, käsivarred, küljed, kõht, sääred ja põiad — peegeldasid erinevaid sotsiaalseid grupe oma erinevate funktsioonide ja väärtustega, keelega, märkidega, vappidega ja ka oma individuaalsete žestidega. Ilmikud, mungad, kanoonikud, rüütlid, kaupmehed ja õpetlased moodustasid erinevaid "žestilisi ühendusi". Sellises ühiskonnas oli vähe ruumi individuaalsusel, kõik kuulusid *ordo*'sse.¹ Selline ühiskond oli tugevasti ritualiseeritud ja žestid kindlustasid igäühe kuulumise ühte kindlasse gruppi.

Žestid väljendasid ka hierarhiat sotsiaalsete gruppide vahel, igäühe sees ja eri ühiskonnaklasside ning ametite vahel. Nii oli kõikidel žestidel oma tähendus — mitte ainult kõige pühalikumates rituaalides, vaid ka igapäevaelu žestidel, näiteks ristimärgi tegemisel kirikusse sisenemisel, enne sööki või ohuga silmitsi seistes. Inimene polnud kunagi ükski, kui ta oma žesti tegi. Isegi eremiit kõrbes (s.t Euroopas keskajal metsas) või munk kongis tegid oma žesti Jumala "kõikenägeva silma" all. Žeste esitati alati veel kellegi suunas, kellegi poole, rääkides või võideldes, tervitades või vaieldes. Suhtluses inimeste vahel või inimese ja Jumala vahel või palvetades ei jäetud kunagi tegemata žeste, milles väljendusid nii keha kui hing. Inimesed andsid žestidele oma usu kõik väärtused, oma sotsiaalse klassi kõik sümbolilised väärtused ning kogu oma elu lootused kuni surmani ja pärast surma.

ŽESTID MUUTUVAS AJAS

Me teeme rohkem žeste, kui neid tähele paneme. Žestid muutuvad ühest kohast teise või ühest ajast teise. Aja jooksul mõned

¹*Ordo* — sõna, mis mitte juhuslikult ei pärine rituaalsest liturgiakor-
rast (ld *ordo* 'kord; ordu', mitmuses *ordines*).

žestid kaovad, teised tekivad. Mõned kujundlikud väljendid nagu “vaenukinnast heitma” või “kaabut kergitama” meenutavad žeste minevikust, kuid esimene neist pole enam liigutusena aktuaalne ja kauaks teistki?

Sageli kasutatakse väljendit “valitsus tegi žesti” — kas teise maa või streikivate töölise suhtes vms. Väljend on üsna mitmetähenduslik. See näitab, et reaalsed žestid ei lahenda enam sotsiaalseid või diplomaatilisi konflikte, kuid osutab ühtlasi, et me ei identifitseeri “žesti” peaaegu mitte millegi materiaalsega, vaid sellega, mida me nimetame “sümboolseks” tegevuseks. Me märkame, et sellele vaatamata tekitavad sellised sümboolsed aktid midagi, mis on reaalselt mõjus. Just seda tões keskaegne kultuur: žestidel ja rituaalidel on sümboolne jõud. Samuti ei tohi unustada, et kaua aega ei tehtud vahet väljamõeldise ja tõeluse vahel. Käe sümboolilise kasutamise esmaseks näiteks oli Jumala käsi (Id *dextera Domini*), mis nii Vanas kui Uues Testamendis tegi igasuguseid tegusid: lõi universumi ja inimese, õnnistas, tervendas jne. Nii said need tegevused preestri ja kuninga käe žestilise tegevuse mudeliks. Inimese käel oli oluline osa mitmesugustes rituaalsetes žestides läbi keskaja: vaimuliku käte peale panemine, õnnistamine, ristimärgi tegemine, kätega tervendamine (vastavalt Kristuse eeskujule järgisid seda pühakud ja piiskopid), vandetöötuse žestid (tõstetud käsi, habet hoidev käsi, reliikviat puudutavad sõrmed jms), lausumise “maagilised” žestid, sõrmede heasoovlikkuse või pahatahtlikkuse asendid jne.

Käsitledes kirjanduslikke või juriidilisi tekste, on mõned uurijad üritanud koostada keskaegsete žestide tüpoloogiaid kas vastavalt kehaosadele, millega žestid olid seotud: pea-, käežestid, käsivarte žestid jne, või vastavalt žestide võimalikule tähendusele: kurbuse, rõõmu, tervituse, kohtumise, lahkumise, austuse, vassallitöötuse (ustavusvande), õnnistamise žestid, palvežestid vms. Paljud uurijad on piirdunud ka üksikute käsikirjade kaunistuste refereerimisega (eelkõige *Sachsenspiegel* ‘Saksi peegel’)², ühte liiki žestide käsitlemisega (nt palvežestid) või ühe konkreetse

²Saksi õiguseraamat aastatest 1220–1235. Kõlblusega seotud teematikat selles jm vt Sootak 1991: 456, 458.

kunstniku tööde üksikasjaliku uurimisega (nt Giotto)³. Et üldse oleks võimalik üldistada, tuleks küsida, mis oli žesti tegemine keskajal, kuidas ja kes tegid žeste ning mida seejuures mõeldi, kujutati või püüti klassifitseerida? Millised kultuurilised jooned, millised hoiakud olid inimeste ja keha suhtes või inimeste ja ümbritseva suhtes? Milliseid sotsiaalseid suhteid väljendati? Et täpselt vastata, tuleks uurida teoloogilisi, ilmalikke, kirjanduslikke, pedagoogilisi ja meditsiinilisi tekste, kloostrireeglistikke ja -tavasid, liturgia korda, lugusid nägemustest, traktaate palvetajatest ja jutlustajatest, tolleaegseid näidendeid, võimalikult tõetruid pilte vürstide elust jne.

ŽESTID ÕIGUSEMÕISTMISE JA KUNSTIS

Üks valdkond, kust me leiame keskaegseid žeste, on kohus, eelkõige juriidilised protseduurid. Õigusküsimuste taaselustamine 12. ja 13. sajandil oli üks tähelepanuväärsemaid intellektuaalseid liikumisi. Taasvirgumise allikad pärinesid nii antiigi tekstidest kui ka kohalikest ja regionaalsetest tavadest. Ilmselt üks kõige detailsem ja kõige kuulsam õiguslane tekst 13. sajandi algusest on *Sachsenspiegel*. See raamat on üsna detailne ja küllaltki usaldusväärne kohtupraktika ülestähendus ühest konkreetsest Saksamaa piirkonnast. *Sachsenspiegel*, nagu teisedki tolle perioodi õigustekstid, ei hiilga analüütiliste käsitlustega; reegliski oli kombineerida erinevaid aspekte ja jutustada lugejatele lisaks õigusteoriale sobivatest juriidilistest protseduuridest. Samas pandi tollal alus ja korraldati seaduseks nii mõnigi juriidiline protseduur. Mõned käsikirjad sisaldasid peale vormelite ka kaunistusi. Kunstiajaloolastele on sellised protseduuride koodeksiks ühendamisid ikka huvi pakkunud, sest juriidiliste protsesside juures oli kujutatud palju visuaalset, näiteks värve, mis olid kindlalt kodifitseeritud. Kaugeltki viimase tähtsusega selliste joonte hulgas polnud ka sümboolsed žestid.

Õiguslike žestide kodifikatsiooni võime tundma õppida erinevatest allikatest, eelkõige juriidiliste käsikirjade kaunistustest. Esmane allikas *Sachsenspiegel* on jõudnud meieni neljas kaunis-

³Giotto di Bondone, elas 1266 või 1276–1337.

Joonis 1. *Saksi peegel*, MS, fol. 37. Dresden (Barasch 1987: 92).

Joonis 2. *Saksi peegel*, MS, fol. 11. Dresden (Barasch 1987: 92).

tustega käsikirjas, mis kõik pärinevad samast (hävinud) eeskujust. Nii mõnigi kord on uurijad pisut ennatlikult arvanud, nagu olnuks kõigel käsikirjas kujutatul täpne vaste reaalsuses, nagu seal kujutatud žestid on usaldusväärne peegeldus kunagi tegelikult esitatud žestidest. Ent varsti on nad pidanud endalt küsima, kui palju sellest, mis on kujutatud, on kunstniku "väljamõeldis" ning mis pärineb kunstnike varasematest väljakujunenud tavadest, mis pole tingimata kattuvad juurapraksisega. Sellistele küsimustele vastuste leidmisel on *Sachsenspiegel*'i miniatuuride väärtus mõnevõrra piiratud (Barasch 1987).

Siinkohal on olulisem õigusliku žesti kujutamine — olgu nad usaldusväärses vastavuses reaalsusega või mitte —, mis kinnitab täielikult tollast teadmist žestist kui sümboolsest vormist. Lahutuse puhul kohtus kujutatakse kohtunikku lükkamas lahutatud abikaasasid kätega teine teisele poole. Kas ta ka tegelikult tõukas meest ja naist teineteisest eemale või mitte, see polnud peamine. 13. sajandil uskus rahvas ilmselt, et midagi niisugust võis kohtus sündida ja selline žest oli õigusprotseduuri lahutamatu osa.

Käsikiri, millele Moshe Barasch oma raamatus seoses *Sachsenspiegel*'iga viitab, *Codex Palatinus Germanicus 164*, asub Heidelbergi ülikooli raamatukogus ning arvatakse olevat kõige sarnasem *Sachsenspiegel*'i käsikirjade (hävinud) originaaliga. M. Barasch ütleb samas, et kahjuks on selles käsikirjas vähem kaunistusi kui teistes käsikirjades, mis on hilisemad, aga vähem usaldusväärsed originaali suhtes.

Kas keegi, kes väidab kohtus, et ta keeldub midagi tegemast, hoides vasema käega kinni oma paremat kätt, muutes tööd tegeva käe liikumatuks, annab niiviisi teada oma teovõimetusest? Tänapäeva inimene võib selles kahelda. Kuid keskajal kujutati seda akti ilmselt just nii. Selliseid žestilisi liigutusi kujutati sümboolsete tegevustena, nende kuju ja konfiguratsioon oli täielikult determineeritud, nende tähendus oli nähtavasti ühemõtteline. Kas sellistel kodifitseeritud žestidel oli ainult sümboolne väärtus või oli neil ka mingi praktiline eesmärk igapäevaelus? Selle kohta pole tõsikindlaid andmeid. Ühiskonnas, kus lugemisoskus ei olnud endastmõistetav, täitis paljusid "arhiivi" funktsioone elav mälu.

Veel saab õiguslike žestide kodifitseerimise protsessi uurimistest tuletada individuaalsete sümboolsete žestide konkreetset "sõ-

navara". Selgelt joonistusid välja žestide spetsiifilised vormid, samuti tähendused, mis olid nendega suhestatud ja üheselt mõistetavad. Sellise "sõnavara" ulatus piirdus mõistagi sellega, mis juhtus kohtus. Konkreetsete sümboolsete žestide "sõnastik" lõi eelduse pildilisele traditsioonile, kuhu kuulus ka struktuur, mida iga kunstnik võis julgelt kasutada. Kasutamiseks laenati žest sellisest žestikogumist.

Sachsenspiegel'i käsikirjade kaunistustes on näha juriidilise žestikulatsiooni selgesti väljajoonistunud tüübid (joonised 1 ja 2). Üks käsi, kas parem või vasem, haarab teist, mille käeselg on väljapoole, randmeliigesest või käsivarrest, sulgedes liigesekoha. Mõlemad käed on kas rippu, tõstetud rinna kõrgusele või kord isegi pea kohale. Oma esmases tähenduses näib žest ilmutavat võimetust kohut mõista (Barasch 1987: 91–92). Sama žest ilmub *Sachsenspiegel*'is mitu korda, küll väikeste variatsioonidega, kuid säilitades iseloomulikud jooned.

Sachsenspiegel'i illustatsioonid ei mõtle seda žesti välja. Varasemate sajandite kunst tunneb žesti kannatuse ja suutmatuse väljendajana, millega püütakse ära hoida viimsepäevakohtu (hukkamõistu, kohtuotsuse) saabumist. 12. sajandi lõpust on teada tekst, kus kimbatus ja võimetuse väljendamiseks haarab kujutatud figuur oma vasaku käega paremast käest randme kohalt (Garnier 1982). See žest on väga sarnane tunnistaja žestiga Giotto freskomaalil *Süütalaste tapmine* (joonis 3, fragment) Padovas Arena kabelis (it *Capella dell' Arena*; Barasch 1987: 31). Giotto freskod *Capella dell' Arena*'s pärinevad umbes aastast 1305.

Keskaegne pildiloomes paistab silma "süütalaste tapmise" teema detailide ilmeka kujutamise poolest. Tänapäeva teadlased on eristanud mitu kujutamiskiisi, kasutades näiteid nii visuaalsest representatsioonist kui kirjandusest. Loomulikult on kesksel kohal meelt heitvate emade kujutamine. Olulised on žestid: emasid on kirjeldatud ja kujutatud võitlemas julmade sõduritega, ründamas neid lausa paljaste kätega. On sümboolseid ja pateetilisi žeste nagu näiteks vastu rinda tagumine. Vähem kesksel kohal olevana, kuid siiski sagedasti on kujutatud Herodest, eriti tema nägu ja käskivat žesti. "Tapatalgute" tõlgendustes keskajal ei paiknenud stseeni tunnistajad eraldi, vaid olid sealsamas. Selgesti väljajoonistunud pealtvaatajate grupp oli samuti haaratud hirmust ja

Joonis 3. Giotto, *Süütalaste tapmine* (fragment). Padova, Arena kabel (Barasch 1987: 31).

kurbusest. Nii kaugelt, kui on võimalik leida näiteid, on näha, et selline kujutamiskiis kristalliseerus 13.–14. sajandil. Sageli oli tunnistajana kujutatud sõdureid, enamasti keisri ihukaitsjaid, kes ise ei võtnud laste tapmisest osa.

Giotto freskol *Süütalaste tapmine* on käed näha ühel tunnistajal kolmest. Kui ühe figuuri žestil on mingi tähendus, siis on

see esindatud kogu grupil. Me näeme, kuidas mees on haaranud oma vasema käega kinni paremast käest randme kohalt nii, et teine käsi on peaaegu peidus. Selle kummalise žesti tähendus pole intuiitiivselt tõlgendatav. Vaevalt oleks Giotto kujutanud seda žesti, kui sellel poleks mõnda funktsiooni kompositsiooni terviklikuks mõistmiseks. Hiliskeskaja ikonograafilist traditsiooni uurides võime sellele käeliigutusele leida seletuse. Kuni 12. sajandini oli selle Giotto freskol kujutatud žesti tähendus peamiselt seotud võimetusega muuta saatust või tuua päästet ehk vabanemist.

Samasugust žesti näeme ka 13. sajandi sarkofaagil kujutatud figuuridel (joonis 4, fragment; Barasch 1987: 94). Kuidas kunstnik kujutab naisterahva armetut seisukorda? Ta näitab, kuidas naine haarab ühe käega teisest, hoides neid oma rinna all. Ka Garnier' uurimuses *Keskaja kujutamise keelest* (1982) on näiteid samast žestist. Mõned neist pärinevad 11. sajandist.

Giotto pidi sellise žestitõlgendusega tuttav olema: jöetus, võimetus muuta kohutavat saatust. Sedasama tõlgendust kasutades teeb Giotto järgmise otsuse: tunnistaja pole vaadeldavas kuriteos süüdi, ta pole võimeline asjade käiku muutma. Selline otsustus ei kuulu süütalaste loo originaali juurde, kuid sellel freskol on muidki lisandusi. Tagapool asuv kuusnurkne ehitus paistab olevat tüüpiline baptisteerium, millega kaasneb tähendus, et "süütute tapmine" on "verega ristimine". Vere tähendus religioosetes stseenides hiliskeskajal oli üldteada ja seda on erinevates kontekstides ka analüüsitud. Siinjuures tavatsetakse näiteks mainida, et Arena kabelis on Kristuse piitsutamine maalitud kohe *Süütalaste tapmise* fresko alla (Barasch 1987: 94). Küllap polnud juhus, et Giotto need freskod lähestikku üksteise alla asetask. Igatahes süütalaste loos näitavad mõlemad — ehituse kuju ja tunnistaja — pealtnägija võimetust muuta seda, mida ta näeb. Ning seda ongi kunstnik muu hulgas tahtnud öelda, tehes seda konventsionaalsete vormelite abil.

On öeldud, et keskajal tunti ainult rakenduskunsti, mis teenis enamasti ülemaist, transtsendentaalset inspiratsiooni *ad maiorem gloriam Dei* (Jumala suuremaks kiituseks) (von Wright 1996). Keskaegne kunst oli antropomorfne. Inimfiguuri kujutati kõikjal, ja nähtamatud olendid (kuri, inglid, ka Jumal) olid antud inimfiguuridena. Seepärast oli piltidel žeste arvutu hulk. Kuid žestide

Joonis 4. Fragment Gautier de Sully sarkofaagilt Sully lossis (Barasch 1987: 94).

sellised kujutamised sõltusid lõpuks ikkagi teatud reeglitest, mis keskaegses kunstis valitsesid ja millest kunstnikud hoolega kinni pidasid. Seepärast on fikseeritud žestide uurimine pildidel suur probleem. Ka lihtsad liigutused, näiteks õnnistamine ristimärki tehes, olid kunstniku fikseeritud. Kuid millisel hetkel? Kunstnik valis, kas rõhutada üleval või all hoitavat kätt, kuid ta ei saanud suunata liigutust ennast, selle suunda ega kiirust.

Üks valdkond, kus žeste edukalt kasutati, oli teater. Teatrietendusi ja müsteeriume korraldati mitmetes Euroopa maades. Itaalia oli selles suhtes tuntud alates 13. sajandist, ka prantslased olid aktiivsed. Sellest perioodist on säilinud vastavateemalisi ikonograafilisi kujutisi ja freskosid. Teatris arenesid ka nn individuaalsed žestid. Need olid tähelepanuväärsed sõnumiga žestid. Freskodel ja teatril oli ühiseid jooni: teatris polnud lava ja seepärast ei paistnud kogu tegevus hästi — tuli valida žeste, mis olid selle etenduse puhul kõige iseloomulikumad.

KEHA JA HING KESKAEGSETES ŽESTIDES

Inimese kehal oli suurim tähtsus keskaegses ühiskonnas ja kultuuris. Inimolend oli mõeldud kahesugusena: ta koosnes hingest ja kehast, nähtamatust “sisemisest” ja nähtavast “välimisest”, mis olid omavahel dünaamilises seoses. Selline metafoorne ruumikasutus ja kategoriseerimine aitasid klassifitseerida inimesi ja ideid ning olid kasutusel žestide puhul iseäranis kahes valdkonnas — eetikas ja meditsiinis. Meditsiini mõiste tähendust keskajal võiks iseloomustada järgmiselt: see oli “arstide-nõidade aeg, piinatud ja põlatud keha aeg, kus puuduvad staadionid ning ei tegelda spordiga” (Le Goff 1998: 103). Keha oli ambivalentne. Ühelt poolt oli see “hinge vangla”, patu teener ja takistus teel lunastusele. Selline arvamus ei säästnud žeste, eriti siis, kui tundus, et nad astuvad üle eetika ja sotsiaalse tava kehtestatud piiridest. Nii keskaegne kui antiikeetika rõhutasid *modestia* ‘mõõt, määr’ mõistet, pidades silmas mõõdukust, mis oli õige viis vooruslike žestide (ld *gestus*) tegemiseks. Sellisele ideaalsele liigutusele vastandati žestikuleerimine (ld *gesticulatio*), voorusliku liigutuse patune vastandpoolus.

Ideaalne žest oli liigutuse kaudu seotud mõistliku ja vastutus-tundliku individuaalse mõttega. See ideaal taandus varakeskaegsetes kloostrites askeetliku žesti ees. Pääsemine jõudis kohale keha ja eriti halastuse kaudu, patukahetsuse ja vagaduse rituaalsete žestide abil. Kristlastele (erinevalt dualistidest-hereetikutest) oli keha paratamatu kurja paik, mida pidi kasutama positiivselt. Piibel illustreeris ja õpetas — alates Adamast Vanas Testamendis Kristuseni Uues Testamendis — kõiksuguseid žeste: nii patuseid, mis kandsid languse märki, kui vooruslikke, mis võimaldasid kogu inimkonna lunastust. Veel üks tähelepanek keskajast: igasuguse, isegi lubatud individuaalsust väljendava žesti kadumine. Kõik žestid olid kaasatud suuremasse kogukonna/ühiskonna liturgilistesse liigutustesse. Kogudus ise oli osa kosmilisest liikumisest, kuhu kuulusid inimesed, laulvad inglikoovid ja Jumala tahe.

Oraator polnud enam rector, vaid usklike palvetav kaaslane või preester. Tolle aja kristlikule eetikale oli tüüpiline patu mõis-

te interiorisatsioon⁴, mille tulemusena keha ja temaga koos ka žeste umbusaldati. Žeste peeti selliste pahede väljendajaks nagu kõrkus (ld *superbia*) ja himu (ld *luxuria*), mida pidi ohjeldama ja nuhtlema. Munklus arendas välja täiesti uued žestilised tavad koos range askeetluse ja patukahetsuse žestidega ning kollektiivse palve ja liturgia uute vormidega. Oraatorivõimeid vajati nüüd kirikus. Oli ka “püha žestikulatsioon”, inspireeritud Jumalast. Selle illustratsiooniks tavatseti tuua Piiblist (2 Sa 6, 14) Taaveti püha tants, kus ta alasti hüples seaduselaeka ees. See kandus üle kirikusse ja muutus liturgiliseks protsessiooniks. Keskajast on teada ka žeste käsitlev teoreetiline töö. Pariisi õpetlane Hugo de Saint-Victor (1096–1141) kirjutas teose *De institutione novitiiorumi* (Õpetus noviitsidele), kõige enam läbitöötatud žestiteooria tollel perioodil (Schmitt 1992). Mõeldud oli see eelkõige noviitside abistamiseks. Žestide õpetamine muutus hädavajalikuks kõikides kloostrites, sest noviitsid pidid mungaks saades unustama kõige ilmalikumad žestid. Hugo võrdles žestide korraldust kuningriigi valitsusega ja inimkeha poliitilise kehaga. Hugo žestiteooria oli osa laiemast eetilisest, poliitilisest ja esteetilisest ideoloogiast, mis sai tuntuks 12. sajandi Pariisi koolides. Keskajal õpetati ka elukutseid, mis vajasis intellektuaalset koolitust. Õpetamiseks olid ühendatud asutused, millest aegamööda tekkis kombineeritud uurimistöö ja õpetamise institutsioon — ülikool. Siin valitses teadmiste andmist ja hankimist rangelt see, mida von Wright nimetab Sõna autoriteediks: Pühakiri ja “kanoniseeritud” antiikautorid (von Wright 1996: 65).

11.–13. sajandil proovis kirik saavutada võimu igapäevaelu oluliste valdkondade üle ja preestri käe sakraliseerimine oli üks sellistest võimumehanismidest. Kõrgkeskajal hakkasid Prantsusmaa ja Inglismaa kuningad puudutama skrofuloosi (kaelalümfisõlmede paistetuse, “näärmetiisikus”) kohe pärast kroonimist ja “pühaks saamist” ning ka kirik soosis usku kuninga käe imelise väesse. Sellele on viidanud paljud keskaja uurijad (vt Le Goff 1998: 99–100).

⁴Interiorisatsioon — välise, esemelise tegevuse muundumine seesmiseks, psüühiliste protsesside või omaduste kujunemine välise tegevuse tagajärjel.

KÕNELEV KÄSI

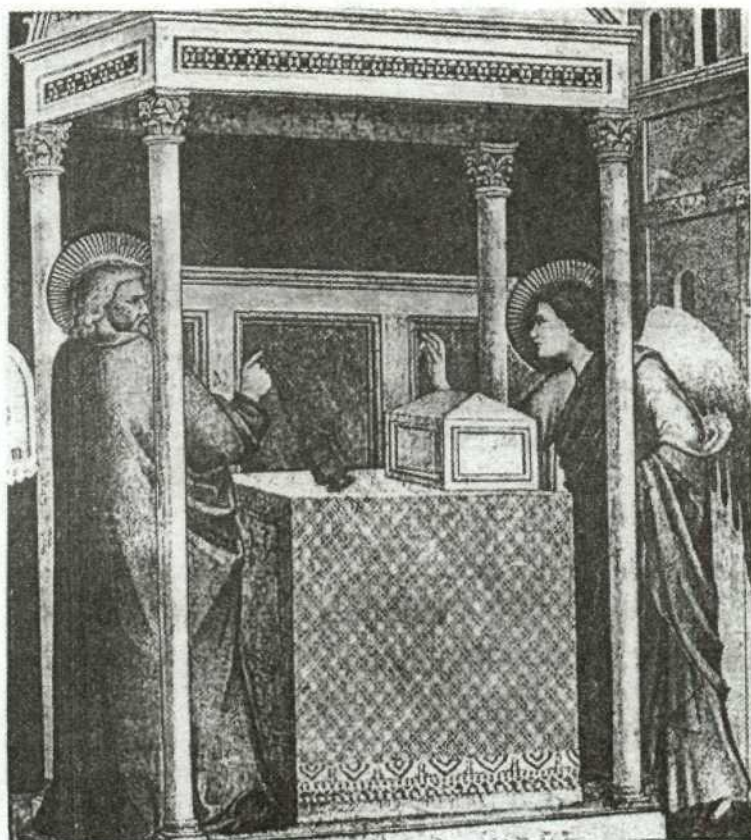
Euroopa kultuuris oli ka *kõne* kesksel kohal. Nii judaism kui selle edasiarendus kristlusena on sõna, kõne ja kirja religioonid. Klassikalisel antiigiperioodil oli kõne hariduse osa. Ka keskajal, kui aeg kosus, muutus kõne osa olulisemaks. Seda, kuidas see toimus, saab jälgida eelkõige piltidelt ja skulptuuridelt. Mis on kõne visuaalne ekvivalent? Kuidas saab näidata, et keegi kõneleb? On võib-olla üllatav, et kõne näitamiseks, visualiseerimiseks, on parim kehaosa *käsi*. Käsi võib näidata seda väga mitut moodi: osutades, nipsutades, ringitades jms. Käsi kui “kõneorgan” on võimeline edastama tähenduste ja emotsioonide varjundeid. Sedagi teati juba antiigis. Marcus Fabius Quintilianus, kõnekunsti “isa” ja õpetaja, ütleb *Institutio oratoria*’s (Kõnekunsti õpetus) (XI. 3.85–87; vt Barasch 1987: 16): “Oma kätega me küsime, lubame, hüüame teisi enda juurde ja saadame nad ära, ähvardame, anume, vihjame vastumeelsusele või hirmule; oma kätega me tähistame rõõmu, kurbust, kahtlust, tunnustust, patukahetsust ning näitame mõõtu, hulka, arvu ja aega. [...] Keelte tohutu mitmekesisuse hulgas, läbi kõikide rahvuste ja rahvaste, on käte keel, mis näib olevat ühine kõikidele inimestele.” Quintilianus rõhutab käe võimet mõistetavalt edastada eri emotsioone. Mida ta ei ütle, on see, kuidas käsi peaks edastama konkreetset fakti, millest kuju (nt pildil) kõneleb. Siiski on püütud mõnda käežesti kui kõnetegevuse tähistajat esile tuua.

1. *Adlocutio* ‘kõnetus, kõne’ — žest, mis näitab kõneakti. Žest on pärit juba etruskide kujukestelt (Riis 1953: 109 jj), hiljem levis see eriti Roomas ja jõudis sealtkaudu Euroopasse. *Adlocutio* oli keisri oma armee kõnetus. Keiser seisis platvormil armee keskel. *Adlocutio*’t alustas ta käe tõstmisega, nõudes vaikust ja tähelepanu.

2. *Acclamatio* ‘hüüatus’ oli samuti kõnesituatsiooni žest, eelnevast võib-olla väiksema kaaluga. *Acclamatio* oli vähem individualiseeritud kui *adlocutio*, samuti ka vähem formaliseeritud. Tavaliselt žestikuleeris seda rahvahulk. Žesti võis esitada erineval viisil, hüüdes või karjudes. Hilisantiigi ja keskaegne kunst, eriti bütsantsi kunst idas leiutas *acclamatio* variante, kuid ka nende puhul on kõnelev käsi *acclamatio* tuumaks ja südameks. Üks

paremaid näiteid on 5. sajandi algusest eKr pärinev elevantiluust plaadike, kus kujutatakse Probianust troonile asumas ning kaht figuuri teda hüüdmas. Hüüdjad tõstavad oma paremad käsivarred ja hoiavad neid selles konkreetses asendis, mida me tunneme ühest muust kontekstist: põial ja kaks esimest sõrme tõstetud, kaks järgmist sõrme painutatud nii, et põial puudutab neid. Seda žesti, mida me praegu tunneme õnnistamise žestina, võib pidada kõnežestiks.

Keskaegses kunstikeeles, mis avaldus nii kunstis kui äärmiselt formaliseeritud sotsiaalsetes tegevustes, olid kõnele osutavad liigutused kesksel kohal. Isegi niivõrd, et nad võisid varjutada kõik teised žestid. Seega pole imestada, et neid leidub kõige sagedamini tolle aja sakraalkunsti motiivide hulgas. Näiteks oli Kristust kujutavas ikonograafias (L'Orange 1953: 171) ülim kõikvõimsuse žest (üleštõstetud käed avatud pihkudega, mis on pööratud pealtvaataja poole) — pärit idamaistelt jumalatest ja valitsejatest — muutunud nüüd kõnežestiks. Spetsiifilisi kõnežeste, mis kristalliseerusid keskajal, võib tänapäeval näha veel kristlikul missal, eelkõige rituaalset õnnistamise žesti: *benedictio latina*'t roomakatoliku kirikus ja *benedictio graeca*'t (kreeka) ortodoksi kirikus või mõnedel protestantlikel jumalateenistustel. *Benedictio latina* puhul on kolm sõrme (põial, nimetissõrm ja keskmine sõrm) välja sirutatud, kaks ülejäänud sõrme ("sõrmusesõrm" ja väike sõrm) aga painutatud peopessa. *Benedictio graeca* on võrreldav *benedictio latina*'ga, ainus erinevus on selles, et väike sõrm on ka tõstetud. Neil žestidel on ühine päritolu. *Codex Rossanensis*'es, tuntud 6. sajandi käsikirjas selgitavad Vana Testamendi prohvetid ja kuningad üksikasjalikult oma sõnu kas "ladina" või "kreeka" kõnežestiga (Zarnecki 1975). Nii prohvetid kui kuningad kasutasid mõlemat žesti. Hilisem areng, nagu me teame, põhjustas ka kahe žesti lahknemise nii, et kreeka vormi võis kohata ainult bütsantsi riituses, ladina žesti aga ainult lääne kirikus. Tänapäeval on siiski nn ladina žest leitav ka mõnelt õigeusu kiriku ikoonilt. Kõige tuntum kõnežest oli see, "mille puhul keskmine sõrm liikus pöidla poole ja ülejäänud kolm sõrme olid "avatult"" (Quintilianus, *Institutio oratoria* XI. 3.92; jooniseid selle kohta vt Tenjes 1996: 165).

Joonis 5. Giotto, *Sakarias templis* (fragment). Firenze, Santa Croce kirik, Peruzzi kabel (Barasch 1987: 25).

Jumala käsi pildidel ei näita mitte Jumala kohalolu, vaid on visualiseeritud Jumala sõna, Tema kõneakt. Seda sai väljendada näiteks inglite-sõnumitoojate kaudu. See, mida ingel ütleb maa peal, ongi Jumala nähtav sõna. Giotto on kuulutatavat kätt kasuta-

nud oma loomingus näiteks freskol *Sakarias⁵ templis⁶* (joonis 5; Barasch 1987: 25).

PALVEŽESTID

Liturgilisi žeste iseloomustab kõrge formaliseerituse aste. Isegi kui on võimalik näidata, et enamik liturgilisi žeste arenes "loomulikest" kõnežestidest ja kommunikatsiooni muudest tüüpidest, on tõsi, et kord juba korrapärase liigutusena liturgia osaks saanuna oli neil peaaegu plaanipäraselt kunstlikke, sihilikult kavandatud jooni. Kodifitseeritud palvežeste võib leida igast ühiskonnast. Nad on teadaolevalt ühed kõige universaalsemad žestid (Ohm 1948; Heiler 1923; Sittl 1890). Ristatud käsi võib kõige varasemate teadaolevate palvežestide hulgast väga harva leida. Kaks palvežesti, mis domineerivad euroopa kultuuritraditsioonis ja mida võib leida paljudest kultuuridest väljaspool Euroopat, on:

- 1) ülespoole tõstetud käed,
- 2) avatud pihkudega laiali käed.

Ülestõstetud käed tunduvad olevat vanimad, kõige universaalsemad palvežestid. Neid võib leida vanades kultuurides ning nad on intuiitiivselt mõistetavad tänapäeval. Avatud pihkudega laiali käed, pihud pööratud pealtvaataja poole, on samuti tuntud juba iidsetest aegadest. "Kui te käsi laotate, peidan ma oma silmad teie eest, kui te ka palju palvetate, ei kuule ma mitte. . ." (Jesaja 1: 15). Neid Jesaja sõnu tsiteeriti ka keskajal. Keskaegseid palvežeste pole süstemaatiliselt uuritud, seepärast ei saa me kindlad olla iga üksiku liigutuse päritolus ja tuletuses. Kuid seda võib öelda, et isegi ilmalikus kirjanduses enne 13. sajandit moodustasid palvežesti laialisirutatud käsivarred (Barasch 1987). Tolleaegse ilmaliku kirjanduse näiteks võib nimetada *Tegude laule* (pr *Chansons de geste*), vanaprantsuse eepilisi lugulaule, mis pärinevad 11.–14. sajandist. Nad koosnevad 10- või 12-silbilistest stroofidest, mida lauldi või deklameeriti. Peaaegu kõik laulud on anonüümsed (DMA 1983: 257).

⁵Sakarias, kr *Zacharias* > hbr 'Jahve mäletab'.

⁶Asub Firenzes, Santa Croce kiriku Peruzzi kabeli vasakul seinal.

Joonis 6. Monfaucon, *Prantsuse monarhia mälestusmärgid*. Joonistatud kadunud sarkofaagi järgi (Barasch 1987: 60).

Alates 12. sajandist hakkas kristlikus liturgias kiiresti arenema uus palvežest: ristatud käed. Žest on välja kasvanud keskaegsest rituaalist, kus vasall suhtleb oma isandaga — näiteks vasallitöötuse andmisel. Sellegi žesti läte on aga vähemalt antiigis, kui vallutatutel seoti käed randmest kinni. Ka eesti keeles on selle kohta varem kirjutatud, kuigi see käsitlus kannab paratamatult oma aja pitsarit. “Tavaliselt seisab palvežest selles, et pannakse käed kokku, peopesad vastamisi, vahel ka sõrmed risti. Kuidas seletada seda žesti? Looduseuurija Darwin, tuginedes kellegi tähtsusetu inglise kirjaniku väitele, kirjutab, et palvežest on sama liigutus, mida sooritab põgenemiselt tabatud ori, ulatades käed ahelatele. Lugeda võime veel ühest vanast ning haruldasest itaalia raamatust (autor Giovanni Bonifaccio — a. 1616): “Kes hoiab käed ees ühendatud peopesadega, tunnistab end otsekohe süüdlaseks, kelle käed on seotud ja kes kannab teenitud karistust.” [---] Loomulikult ei motiveeri Darwin ja teised palvežesti dogmaatilisele, vaid nad juhivad meie tähelepanu ainult välisele asjaolule, kuidas omaaegsest orjaliigutusest olevat kujunenud palvetaja žest. Aga just sellane jäljendav, pantomiimiline teke ei taha olla kuigi mõeldav intiimseima, psühholoogilisema žesti juures, nagu seda on palvežest.” (Kuljus 1939.)

Joonis 7. Saksi peegel, MS, fol. 8. Dresden (Barasch 1987: 61).

Näib, et Bütsantsi etikett pole sellest žestist teadlik olnud. Ristatud käed jõudsid Lääne-Euroopasse 9. sajandil. Üks varasematest sellekohastest näidetest on Reimsi peapiiskopi Hincmari sarkofaag. Hincmar suri 882. aastal. Sarkofaag on kaotsi läinud, kuid me teame sellest joonise järgi Montfauconi raamatus *Monuments de la monarchie française* (Prantsuse monarhia mälestusmärgid; 1729–1733). Sarkofaagi keskpaneelist vasakul on kujutatud peapiiskoppi ristatud kätega, ilmselt palvetamas. Montfaucon interpreteeris žesti kui ustavusvannet kuningale, kes istub paneeli keskel (joonis 6; Barasch 1987: 60). E. Panofsky (1964: 48) arvab, et peapiiskop võib paluda Kristuse eeskostet. Ükskõik, mida see žest täpselt tähendas, tema esinemine tollal oli ikkagi haruldane. See muutus feodalismi kõrgajal. Ristatud käed said feodaalse soovitusrituaali kohustuslikuks osaks, mis omakorda oli osa feodaalsest ustavusvandest. Rituaal jõudis haripunkti, kui vasall pani ristatud käed isanda kätte. See oli alistumise märk, aga tähendas ka sõltuvust, samuti usaldust ja truudust. *Sachsenspiegel*'i 14. sajandi käsikirjast leiame põlvitava läänimehe, kes tõstab oma ristatud käed. Tema ees istub krooniga isand, kes võtab läänimehe ristatud käed enda omadesse (joonis 7; Barasch 1987: 61). Selline feodaalõukonna tseremoniaalžest on suguluses palvežestiga ikonograafias. Žest tungis kiriklikku rituaali ja

muutus seal domineerivaks palvežestiks. See protsess võttis aega sajandeid, kuid 13. sajandiks oli tema kulg juba kindlasti jõudnud haripunkti. Kuidas selline väljaspool kirikut, "sekulaarsfääris" arenenud žest sai liturgia osaks, seda on raske seletada. Oletatakse frantsiskaanlaste aktiivse liikumise mõju. Frantsiskaanluse algperioodi allikates, näiteks Thomas Celano *Püha Franciscuse elus*, soovitatakse tõepoolest — kuigi mitte sõnaselgelt — palvetada ristatud kätega (Ladner 1961: 270).

*

Keskaegsete žestide funktsiooni ja väärtuse võib kokku võtta kolme mõistega. Esiteks *ekspressiivsus*: žestid olid inimese moraalsete väärtuste, tundmuste, hinge sisemiste liigutuste väljendajad. Ekspressiivsuse mõistel on läänes väga vana traditsioon. Erinevatel aegadel on ta saanud erinevaid konnotatsioone: eetilisi antiigis või kristlikus traditsioonis, psühholoogilisi tänapäeval. Ilmselt polnud žestid keskajal "hingeliigutuste" väljendajaks tundmuste tänapäevases tähenduses. Teiseks, *mitteverbaalne kommunikatsioon* tänapäeva terminina on välja kasvanud vanast retoorikatradsioonist, mille lätted ulatuvad paganlikku elutarkusse. Koos kristlusega muutis sõna sümboolset väärtust kõne ja žestide vahel, samuti muutusid avaliku suhtluse sotsiaalsed tingimused. Ruum ja aeg vahetasid asukohta. Keskaegne *pulpit* 'kantsel; jutlustamine' asendas antiikteatrit. Samuti muutusid antiikteatri näitlejate põhilised retoorilised žestid preestri, õpetaja või rändnäitlejate žestideks. Kolmandaks *mõju*, millel oli kahesugune tähendus: 1) tehniliste žestide (lausumise, liigutamise, kirjutamise) praktiline mõju ja 2) poliitiliste või sakraalsete rituaalide sümboolne mõju.

Keskaeg päris antiigist palju žeste, näiteks retoorilised žestid *declamatio* 'kõne; ilulugemine' jaoks, *dextrarum iunctio* 'seotud parem käsi' õiguslikud žestid või palvetaja (*orans*) 'kõne; kõnelemisviis' žestid, aga ka intellektuaalsed vahendid, millega mõelda ja rääkida žestidest. Antiigist jõudsid meieni sõnad ja mõisted, nagu *gestus*, *gesticulatio*, *motus* 'kehaliigutus' koos oma intellektuaalse, moraalse või teadusliku kontekstiga, milleks olid näiteks sotsiaalse käitumise eetika, retoorikakunst, muusika, meditsiin.

Kristlus valitseva ideoloogiana muutis keskajal neid mõisteid, ühendades neid joontega, mis pärinesid Piiblist. Nii pidid žestid vastama uutele sotsiaalsetele ja religioossetele oludele. Hea oleks meeles pidada J. Le Goffi tabavat tähelepanekut, et "feodalism, see ei ole kirjutatud sõna, vaid žestide maailm" (Gurevitš 1992: 40). Keskaeg on vaid üks viiv žestide ja inimkeha pikas ajaloos.

Kirjandus

- Aleksejev, T. 1996. Piiritletud keskaeg. — *Akadeemia*, nr 4, lk 754–776
- Barasch, Moshe 1987. *Giotto and the Language of Gesture*. Cambridge: Cambridge University Press
- DMA 1983 = *Dictionary of the Middle Ages*. 1983. Vol. 3. Joseph R. Strayer (Ed. in Chief). New York: Charles Scribners Sons
- Garnier, F. 1982. *Le langage de l'image au Moyen Âge*, I: *Signification et Symbolique*. II: *Grammaire des gestes*. Paris
- Gurevitš, A. 1992. *Keskaja inimese maailmapilt*. Tõlk. E. Laigna. Tallinn: Kunst
- Heiler, Fr. 1923. *Das Gebet: Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung*. 5th ed. Munich
- Kuljus, V. 1939. Palvežestist. — *Teater*, nr 6, lk 261–262
- Ladner, G. 1961. The Gestures of Prayer in Papal Iconography of the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries. — *Didascaliae: Studies in Honour of Anselm M. Albareda*. S. Prete (ed.). Rome, pp. 247–275
- Le Goff, J. 1998. Pikk keskaeg. Tõlk. M. Tamm. — *Vikerkaar*, nr 4–5, lk 98–104 [= Le Goff, J. 1985. Pour un long moyen âge. — *L'imaginaire médiéval*. Paris: Gallimard, p-s. 7–13]
- L'Orange, A. P. 1953. *Studies on the Iconography of Cosmic Kingship in the Ancient World*. Oslo
- Ohm, T. 1948. *Die Gebetsgebärden der Völker und das Christentum*. Leiden
- Panofsky, E. 1964. *Tomb Sculpture*. New York
- Riis, P. J. 1953. *An Introduction to Etruscan Art*. Copenhagen
- Schmitt, Jean-Claude 1992. The Rational Gestures in the West: A History from the 3rd to the 13th Centuries. — *Advances in Non-verbal Communication*. Fernando Poyatos (ed.). Amsterdam—Philadelphia: John Benjamins, pp. 77–95
- Sittl, C. 1890. *Die Gebärden der Griechen und Römer*. Leipzig. [Reprint Hildesheim—New York, 1970]

- Sootak, Jaan 1991. Keelatud, järelikult paha: Kui kriminaalõigus kaitseb kõlblust, siis mida ta kaitseb. — *Akadeemia*, nr 3, lk 451–471
- Zarnecki, G. 1975. *Art of the Medieval World*. New York
- Tenjes, S. 1996. Gestures in dialogue. — *Estonian in the Changing World*. Haldur Õim (ed.). Tartu: Tartu University, pp. 163–192
- von Wright, G. H. 1996. *Minerva öökull*. Tlk. Jaan Kaplinski jt. Tallinn: Vagabund

SILVI TENJES (sünd. 1958) on lõpetanud Tartu ülikooli filoloogiateaduskonna eesti keele ja kirjanduse alal 1991, *magister artium* üldkeeleteaduse alal 1995, filosoofiadoktor 2001. Praegu üldkeeleteaduse õppetooli õppeülesandetäitja. *Akadeemias* on avaldanud artikli “Mitte-verbaalsest kommunikatsioonist” (1993, nr 5, lk 535–560).

GUTALASTE SAAGA

*Tõlkinud guta ja rootsi keelest
Anu Saluäär*

Gotlandi leidis esimesena mees nimega Tjelvar. Gotland oli siis tumedate jõudude võimuses, nii et see päeval vajus merre ja öösel oli vee peal. See mees tõi esimesena maale tule ja pärast seda saar enam vette ei vajunud.

Tjelvaril oli poeg nimega Havde, ja Havdel oli naine, kelle nimi oli Vitastjerna (Valgetäht). Nemad kaks olid esimesed, kes Gotlandile eluaseme rajasid ja siin elasid. Esimesel ööl, mis nad seal koos magasid, nägi naine unes kolme madu, kes tema süles ühte põimused. Ja tal oli tunne, et nad libisesid tasakesi tema sülest maha. Sellest unenäost rääkis naine Havdele, oma mehele, kes tõlgitses unenägu nii: kõik on seotud ringidesse. Saarest peab saama asustatud maa ja meie saame kolm poega. Neile kõigile andis ta nimed veel enne, kui nad sündisid. Gutele jäägu Gotland. Graiper olgu teise poja nimi ja Gunnfjaun kolmanda nimi. Hiljem jagasid nad Gotlandi kolme ossa, nii et kõige vanem, Graiper, sai põhjapoolse kolmandiku, Gute keskmise ja kõige noorem lõunapoolse kolmandiku.

Siis sigis rahvast, kes põlvnes neist kolmest, pikkade aastate jooksul nii palju, et maa ei suutnud neid kõiki ära toita. Siis valisid nad liisuheitmise teel maalt välja iga kolmanda mehe, kes võisid endaga kaasa võtta kõik, mis neile kuulus, peale maa. Nemad aga ei tahtnud ära minna, vaid sõitsid kokku Torsburgi ja asusid sinna elama. Siis ei tahtnud Gotlandi alting sellega leppida ja ajas nad sealt minema. Siis sõitsid nad Fåröle (Lambasaarele) ja asusid sinna, aga seal ei suutnud nad ennast ära toita. Seepärast

Tõlgitud väljaandest *Guta Lagh med Gutasagan*, koost. Tore Gannholm. Lund, 1994, lk 98–109.

läksid nad ühele Eesti saarele, mille nimi on Dagö (Koidusaar), ning asusid sinna ja rajasid linnuse, millest on veel praegugi jälgi näha. Sealgi ei suutnud nad ennast ära toita ja jätkasid teed mööda Düna jõge ülesvoolu.

Ja nad sõitsid läbi Venemaa nii kaugele, et jõudsid Kreekasse. Seal palusid nad kreeklaste kuninga juures luba end siitpeale sisse seada. Kuningas lubas neile seda ja arvas, et nad ei ole seal kauem kui kuu aega. Kui kuu sai mööda, tahtis ta neid ära ajada, aga nemad ütlesid, et siitpeale tähendab alati ja igavesti, ja jäid selle juurde, et seda oli neile lubatud. Nende tüli jõudis lõpuks ka kuninganna kõrvu. Siis ütles see: "Minu isand kuningas, sa lubasid neil siitpeale siia jääda, see tähendab alati ja igavesti. Siis ei tohi sa nendelt seda õigust ära võtta." Nii asusid nad sinna ja elavad seal ja tänase päevani on nende keeles jälgi meie keelest.

Enne seda aega ja kaua pärast seda usuti hiitesse ja aasadesse, pühapaikadesse ja sammaskodadesse ja paganlikesse jumalatesse. Siis ohverdati oma tütreid ja poegi ja oma lojuseid, samuti ohverdati sõõki ja jooki. Seda tehti oma ebausujärgi. Gotlandi alting tõi kõige suuremaid ohvreid inimeste näol, muidu tõi iga (saare)kolmandik oma ohvreid ja väiksemad tingid tõi väiksemaid ohvreid lojuste, toidu ja joogi näol. Neid nimetati *suthnautar*, toidu- ehk keeduvendadeks, sest nad korraldasid üheskoos ohvrisöömaaegu.

Paganlikul ajal sõdisid Gotlandi vastu paljud kuningad. Ometi said gutalased alati võidu ja säilitasid oma õiguse. Siis saatsid gutalased korduvalt saadikuid svealaste riiki, aga ükski neist ei suutnud rahu teha, enne kui tuli Avair Strabain Alva kihelkonnast. Tema sõlmis esimesena svealaste kuningaga rahu.

Kui gutalased palusid tal teele asuda, vastas ta neile: "Te teate, et ma olen juba vana ja pödur, andke mulle siis, kui ma pean säherdusse surmaohtu minema, lepitustasu kolme inimese eest, esimene minu enda, teine minu poja ja kolmas minu naise eest." Sest ta oli, nii nagu saagad temast räägivad, tark ja osav mees. Nii sõlmis ta svealaste kuningaga põhilise leppe. Kuuskümmend marka hõbedat aastas on gutalaste maks, mis jagatakse nii, et Svea riigi kuningas saab sellest kuuekümnest nelikümmend marka ja jarl kaksikümmend marka hõbedat. See

leping oli juba kindlaks määratud maa nõukogus (Gotlandi altingis), enne kui ta kodunt välja sõitis.

Nii läksid gutalased omal vabal tahtel svealaste kuninga alla, nii et nad võisid vabalt ja ilma ohuta sõita Svea riigis igale poole, ilma tolli ja teiste maksudeta. Samal viisil on svealastel õigus sõita Gotlandile ilma viljakeeluta ja teiste takistusteta.

Kuningas pidi gutalastele andma kaitset ja abi, kui nad seda vajavad ja ise seda paluvad. Nii kuningas kui ka jarl pidid saama oma saadikuid gutalaste altingile, et seal maksu vastu võtta. Need saadikud pidid gutalastele kuulutama vabadust takistamatult sõita kõikidesse kohtadesse üle Uppsala kuninga mere, ja seesama kehtib kõikide nende kohta, kes tulevad Gotlandile.

Ehkki gutalased olid paganad, purjetasid nad siiski kaupadega kõikidesse maadesse, nii kristlikesse kui ka paganlikesse. Siis nägid kaupmehed kristlikes maades ristiusu kombeid, mõned lasid end seal ka ristida ja tõid Gotlandile kaasa ristiusu preestrid. Akebäcki Botair oli selle mehe nimi, kes ehitas esimese kiriku paika, mille nimi nüüd on Kulstäde. Seda ei tahtnud Gotlandi alting sallida, vaid laskis kiriku maha põletada. Sellepärast nimetatakse seda kohta tänapäevani Kulstädeks (Söelinnaks).

Mõni aeg pärast seda oli Vi's ohvripüha. Sinna lasi ta (Botair) ehitada teise kiriku. Selle kiriku tahtis Gotlandi alting samuti maha põletada. Siis läks ta ise kirikusse ja ütles: "Kui te tahate selle maha põletada, siis põletage mind koos kirikuga." Ta oli ise mõjukas mees ja abielus kõige mõjukama mehe, praegu Stenkyrkaks nimetatavas kohas elava Likkair Targa tütreaga. Tollel mehel oli sel ajal kõige suurem sõnaõigus ja ta aitas Botairi, oma väimeest. Ja ta ütles nõnda: "Ärge põletage seda meest ja tema kirikut, ehkki see on ehitatud Vi'sse, otse Klindi alla." Nii jäi see kirik põletamata. See oli ehitatud kõigi pühakute nimel sinna kohta, kus nüüd seisab Peetri kirik. See oli Gotlandil esimene kirik, mis jäi maha põletamata. Kui siis mõni aeg oli möödunud, laskis tema äi Likkair end ristida. Ja samuti oma naise, oma lapsed ja kogu majarahva ning ehitas kiriku oma talusse, mis nüüd kannab nime Stenkyrka (kivikirik). See oli esimene kirik Gotlandi põhjapoolses kolmandikus.

Kui gutalased olid näinud ristitud meeste kombeid, võtsid nad kuulda Jumala käskusid ja õpetatud meeste õpetusi ning astusid oma vabal tahtel üksmeelselt ristiusk, nii et keegi ei sundinud neid ristiinimesteks hakkama. Hiljem, kui ristiusk oli võitnud üldise tunnustuse, ehitati Gotlandi teine kirik Atlingbosse. See oli esimene kirik keskmises saarekolmandikus. Siis ehitati Gotlandi kolmas kirik lõunapoolsesse kolmandikku Fardhemi. Seejärel kerkis kirikuid üle kogu Gotlandi, kuna kirikuid ehitati, et oleks mugavam.

Mõni aeg hiljem tuli kuningas Olof Püha põgenemisteel Norrast oma laevadega ja heitis ankru sadamas, mille nimi on Aker-garn. Sinna jäi Püha Olof kauaks. Siis sõitsid Ormica Hejnumist ja paljud teised vägevad mehed tema juurde oma andidega. Nii andis Ormica talle kaksteist lammast ja teisi hinnalisi asju. Siis andis Püha Olof talle vastu kaks jooginõu ja ühe kirve. Siis võttis Ormica ristiusu vastu Püha Olofi õpetuse järgi. Ja ta ehitas endale palvekoja sellele kohale, kus nüüd seisab Aker-garni kirik. Sealt sõitis Püha Olof edasi Jaroslavi juurde Holmgårdi (Novgorodi).

Enne kui Gotland päriselt valis endale piiskopi, tulid Gotlandile piiskopid, kes olid palverändurid teel pühasse Jeruusalemma või sealt koju. Tol ajal läks tee Jeruusalemma itta läbi Venemaa ja Kreekamaa. Need (mehed) pühisid alguses kirikuid ja surnuaedu nende palvel, kes olid lasknud kirikud ehitada.

Kui gutalased oli ristiusu täiesti vastu võtnud, saatsid nad käskjalad Linköpingi kõige kõrgema piiskopi juurde, sest too elas kõige lähemal, et ta vastavalt kokkuleppele tuleks Gotlandile ja toetaks neid. Siis otsustati, et piiskop tuleb Linköpingist Gotlandile igal kolmandal aastal koos kaheteistkümne mehega, kes saadavad teda ringkäigul ümber saare talumeeste hobustel; (mehi pidi olema) just nii palju ja mitte rohkem.

Nii pidi piiskop sõitma Gotlandil ringi ja kirikuid õnnistama. Iga kiriku sisseõnnistamise puhul oli tal õigus vastutasuks nõuda kolm söömaaega ja mitte rohkem. Peale selle veel kolm marka igal puhul. Altari sisseõnnistamisel — üks söömaaeg ja 12 ööri, kui tuli õnnistada ainult altarit. Kui oli õnnistada nii kirikut kui ka altarit, siis tuli mõlemaid koos õnnistada kolme söögikorra ja 3 marga raha eest.

Igalt teiselt preestrilt on piiskopil õigus võtta vastutasuks viisitsioonimaksu või kolm söömaaega ja mitte rohkem. Igalt teiselt preestrilt, kes sel korral vastutasu ei andnud, võtab piiskop lunamaksu, vastavalt sellele, kuidas kirikud on maksustatud. Need, kes sel korral vastutasu ei andnud, peavad andma vastutasu siis, kui piiskop tuleb kolme aasta pärast tagasi, ja teised, kes eelmisel korral andsid vastutasu, peavad andma lunamaksu.

Kui tekib vaidlus, mida piiskop peab lahendama, tuleb see lahendada samas saarekolmandikus, sest need, kes seal elavad, teavad tõde kõige paremini. Kui vaidlusküsimust seal ei lahendata, siis tuleb see viia kõigi meeste kohtu ette (altingile) ja mitte ühest saarekolmandikust teise. Kui tekib riidusid või tülisid, mis on ette nähtud piiskopile lahendamiseks, siis tuleb ära oodata piiskopi saabumine ja mitte sõita üle mere, kui pole toime pandud jõuga sundimist või teisi väga raskeid patte, nii et praostid ei või ise neis asjus kohut mõista, aga siis tuleb sõita üle mere valborgipäeva ja kõikide pühakute päeva vahel. Aga mitte pärast seda talve ajal enne valborgipäeva. Piiskopimaks Gotlandil ei ole kunagi kõrgem kui 3 marka.

Kui gutalased olid endale muretsenud piiskopi ja preestrid ja ristiusu täiesti vastu võtnud, nõustusid nad ka minema seitsme paadiga koos svealaste kuningaga sõjaretkele paganlike maade vastu, aga mitte kristlike maade vastu. Kui asi on nii, siis kutsub kuningas gutalased sõjaretkele, kui talv on möödas ja ühekuulise ettehoiatamisega enne väe kogunemist, ja kogunemispäev peab olema enne jaanipäeva ja mitte pärast seda. Ainult siis on vägi kokku kutsutud seadusepäraselt. Siis on gutalastel vaba valik, et kui nad sellega nõus on, panevad nad välja oma paadid koos kaheksa nädala moonaga ja mitte rohkem. Aga kui nad otsustavad, et nad ei pane paate välja, siis peavad nad maksma 40 marka raha iga paadi arvel. Aga see sündigu alles järgmisel aastal ja mitte samal aastal, kui kutse tuli. Seda nimetatakse sõjaretkemaksuks. Kindlaksmääratud kuul tuleb esimese nädala jooksul saata sõnumisau ringi käima ja ting kokku kutsuda. Kui ollakse ühel nõul, et sõjaretk tuleb ette võtta, siis tuleb poole kuu jooksul retkeks valmistuda. Seejärel peavad mehed olema lahinguvalmis seitse ööpäeva enne väe kogunemist. Sellest ajast peale peavad nad olema valvel ja valmis, ja kui sel nädalal ei tule soodsat tuult,

siis peavad nad ootama veel seitse päeva pärast kokkusaamis-päeva. Kui ka siis ei tule soodsat purjetamisilma, võivad nad koju tagasi sõita, sest nad ei saa üle mere minna sõudes, vaid ainult purjetades. Kui sõjakäigukutse tuleb lühema etteteatamisajaga kui üks kuu, siis ei pea nad samuti välja sõitma, vaid võivad koju istuma jääda, ilma et neid süüdi mõistetak. Kui asi on nii, et kuningas ei taha uskuda, et teade tuli ebaseaduslikul ajal või et tuul takistas ettenähtud ajal väljasõitu, siis võtku saadik sel tingil, mis toimub esimesena pärast peetripäeva, vanne kaheteistküm-nelt valitud mehelt, keda kuninga saadik soovib näha, et nad jäid koju seadusliku takistuse tõttu. Gotlandil ei anna valitud mehed ühtegi muud vannet peale vande kuningale.

Kui läheb nii halvasti, et kroonitud kuningas viiakse jõuga oma riigist minema, siis ei pea gutalased maksu välja andma, vaid nad peavad seda alal hoidma kolm aastat. Nad peavad maksu koguma igal aastal, aga jätma selle paigale. Ja siis makstakse see välja alles kolme aasta möödudes sellele, kes siis svealaste riiki valitseb. Suletud kiri kuninga oma pitseriga tuleb siis saata tõendiks tema õiguse kohta, ja mitte lahtine kiri.

GOTLANDI KROONIKA ehk GUTALASTE SAAGA (*Gutasaga*) vanust ei tea keegi. See kuulub sissejuhatusena Gotlandi (Ojamaa) muistse maakondiiku seadustekogu (*Guta Lagh, Gutalagen*) keskaeg-sete kirjanekute juurde. Arvatakse, et esimest korda tähendati Ojamaa seadus koos ojamaalaste saagaga üles 1220. aasta paiku, Eesti ajaloo ja kirjanduseski (Bernard Kangro, Jaan Kross) hästi tuntud Lundi peapiis-kopi Andreas Sunepoja soovitusel, kes külasthanuvat saart 1207. aasta paiku. On säilinud peapiiskopi kiri, milles öeldakse: "Sellest tulebki, et nõnda nagu Gutlandi saar on pika mereteega teistest maadest lahutatud, nii erinevad ka selle elanikud suurel määral teistest rahvastest, mis puu-tub tavadesse ja seadustesse, niihästi ilmalikesse kui ka vaimulikesse."

Gutasaga't, mis jutustab saare asustamise loo ning jõuab ristiusu vastuvõtmiseni, võib pidada ka riigiõiguslikuks dokumendiks, sest see sõnastab muistsete gutalaste suhted muistsete svealaste riigiga: saar-laste üldkoosolek (*lanz rathj; Gutnalting*) olevat juba ajaloo hämaruses otsustanud taotleda Svea kuningate kaitset, nõustudes selle eest maksma aastas 60 marka hõbedat.

Teisalt on *Gutasaga* 17. sajandil andnud Taani õpetlastele ainet hoopis vastupidiseks kinnituseks, nimelt Gotlandi igipõlise kuulumise kohta Taani riigi huviorbiiti: esmaasukas Tjelvar olevat saanud kohale Taani valdustest Skånest. Rootsi muinasajaurijad jäävad aga kindlaks, et ruunikivikirjade põhjal võib Tjelvarit pidada siiski idagötalaseks.

Kolmas oletus on ehk kõige saagalikum: nimelt Tjelvari — nagu iga korraliku rahva esiisa — müütiline päritolu, kui samastada teda *Vanema Edda* ja *Noorema Edda* tegelase Thjálfiiga (*Noorem Edda*: Gylfaginning XLIV–XLVI; Rein Sepal: Thjaalfi), kõuejumala Thori kannupoisiga, kes aitab Thori jõukatsumistes Útgardri-Loki kantsis, eriti võidujooksus Möttega (Hugi).

Gutasaga on algselt kirja pandud muistses ojamaa ehk guta keeles, mida Gotlandi patrioodid (keda mõnikord nimetatakse ka separatistideks) peavad unikaalseks haruks Põhjala keelte peres, lähedaseks gooti keelele. Muistsete gootide ja tänapäeva Rootsi mandriosa götalaste (*Beowulf*'is — *geatid*) sugulussuhted on sajandeid olnud ajaloolaste hüpoteeside ja vaidluste allikaks. Tänapäeva Gotlandi murre (*gutamá*) sisaldab igatahes tavarootslase keelele raskesti hääldatavaid diftonge (nt *u* hääldub praegugi umbes nagu *æy*) ning hulga isepärast sõnavara.

Lugeja peaks teadma, et tekstis mainitud Vi (pühapaik, pühamu) kannab tänapäeval Visby (Pühalinna) nime. Ojamaa ja Eesti saarte põliseid naabrussuhteid meenutades ning Visbys asuva Läänemere Kirjanike ja Tõlkijate Keskuse (*Baltic Centre for Writers and Translators*) raamatukogu kasutades valmis see tõlge 1999. aasta kevadel — reisilektüüriks kõikidele tulevastele Gotlandi-külastajatele.

Anu Saluäär

ZUBEIR QADRI-ZADE. Puur

KRIMMITATARLASTE TÄNANE PÄEV

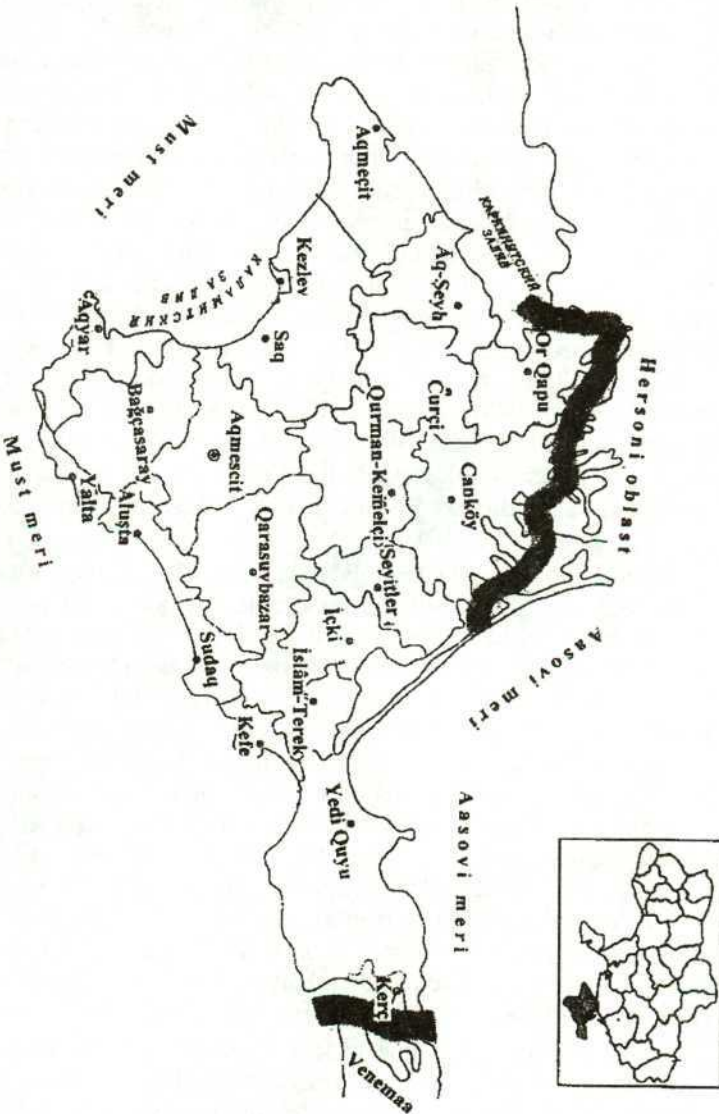
Ott Kurs

Krimm on nii looduslikult kui ka ajaloolis-geograafiliselt siirdeala idapoolsete Vahemeremaade ja mandrilise Euraasia vahel, moodustades omamoodi silla Euroopa ja Aasia vahel. Merelis-mandrilise asendi ja soodsa kliima tõttu on Krimm juba ammustest aegadest alates pakkunud huvi mitmesugustele rahvastele ja riikidele. Alates aastast 375 leidsid Krimmis endale eluaseme turgimongoli hõimud, kellelt pärineb ka poolsaare nimi *Qırım, Kırım*, algse tähendusega "kindlus".¹ Kuldhordi aegadest, 13.–15. sajandist alates tuntakse siinseist turgi rahvastest karaisid ehk karaiime, krimtšakeid ehk krõmtšakeid ja krimmitatarlasi ehk krimlasi. Karaide (neid on tänapäeval Krimmis vaid umbes 800) ja krimtšakite (Krimmis pisut üle 600 inimese) kultuur on seotud judaismiga, krimmitatarlaste kujunemiskäigus on seevastu tähtsat osa etendanud islam ja 15. sajandi alguses tekkinud Krimmi khaaniriik. Selle rüpes oli võimalik eksisteerida ka juudi ja ristiusuliste kogukondadel, mis koosnesid peamiselt kreeklastest ja armeenlastest. Khaaniriiki suundunud Vene vallutusretkel 1778. aastal saadeti aga kõik kreeklased ja armeenlased välja Venemaale kuulunud Azovi linna lähedastele aladele.

Pärast seda kui Venemaa oli aastal 1783 Krimmi anastanud, algas krimmitatarlaste väljajuurimisele suunatud julma kolonia-

**Autor tänab Eesti Teadusfondi võimaluse eest tutvuda Krimmi-
ga septembris 2001.**

¹Artiklis on eelistatult esitatud krimmitatari kohanimed, mõnel puhul on teisel kohal lisatud venekeelsed nimed. (Viimaste päritolu vt Kurs 1991.) Kogu artiklis on kohanimede õigekiri muutmata. *Toim.*

Krimm.

lismi periood. Linnadest jäid põliselanike valdusse vaid krimmitatarlaste ajaloolised keskused Bağçasaray (trg Bahçesaray) ja Qarasuvbazar (enne 1945. aastat vn Карацубазар). Mujalt püüti neid välja suruda ning Venemaa avarustele ja välismaale hajutada. Pärast Krimmi sõda, 1860. aastail lahkus krimmitatarlasi 784 asulast, kusjuures 330 neist tühjenes täielikult. Külade tühjenemise järel algas suur krimmitatarlaste maade jagamine venelastele jt kohale meelitatud rahvusrühmadele, sealhulgas ka eestlastele. Krimmis rakendatud genotsiidipoliitika jõudis haripunkti 18. mail 1944, kui küüditati kõik krimmitatarlased (vt Emirova 1991). Peaaegu pool rahvast hukkus. Ametlikel andmeil suri maist 1944 oktoobrini 1948 nälga ja haigustesse 44 887 krimmitatarlast (Petrov 1997). Juba 1941 olid Krimmist välja saadetud seal ligi poolteist sajandit elanud sakslased ning kohe pärast tatarlasi küüditati 1944. aastal ka kõik Krimmis elanud kreeklased, armeenlased ja bulgaarlased. Nende asemele toodi venelasi, mõningal määral ka ukrainlasi (Poola Galiitsiast jm). 1996. aastal moodustasid venelased 65% ja valdavalt venestunud ukrainlased 22% Krimmi rahvastikust.

Küüditatud rahvaste naasmine on toimunud viimase kümne aasta jooksul. Rahvaste uurimiseks ja rahvakultuuri pärandi talletamiseks taastati detsembris 1992 Simferopolis etnograafiamuuseum, millega töötab tihedalt koos Krimmi rahvusseltside ja kogukondade assotsiatsioon (mis on registreeritud 31. augustil 1995). See seob omavahel üle 20 seltsi ja kogukonna, koordineerides nende koosseisus oleva 300 piirkondliku ühenduse tööd. Augustis 1996 registreeriti assotsiatsiooni häälekandjana ajaleht *Крымский дом*, mille esimene number ilmus sama aasta septembris. Selle raames ilmuvad oma rahvuslikud lehed krimmitatarlastel (*Yañt Dünya*), volgatatarlastel (*Жиен*), aseritel (*Миллет*), karaidel (*Караимская газета*), venelastel (*Русский мир*), ukrainlastel (*Кримска світляця*), sakslastel (*Hoffnung*), juutidel (*Solem*), armeenlastel (*Голуб Масиса*) ja kreeklastel (*Греческая газета*).

Enne küüditamist jagunesid krimlased ehk krimmitatarlased (oma keeli *kırımlılar*, *kırımtatarlar*) kultuuriliselt ja keeleliselt lõunarannikul, mäestikus ja stepitasandikul elavaiks rühmadeks. Mägisel keskvööndis (*orta yolaq*) kasutatud murde alusel kuju-

nes algselt araabiatähestikuline kirjakeel, milles hiljem kasutati ka ladina (1927–1938) ja vene (1938–1992) tähestikku. Ka vene-tähestikulise kirjakeele kasutamine oli pikka aega keelatud. Alles nõukogude aja lõpupoole hakati Taškendis välja andma ajakirja *Yıldız* (Täht) ja ajalehte *Lenin Bayrağ* (Lenini Lipp). Suvel 1989 hakkas Simferopolis ilmuma nädalaleht *Dostluq* (Sõprus). Need kõik olid veel trükitud ebatäpses vene tähestikus. Tähestiku-probleeme arutati juunis 1992 teaduslik-praktilisel konverentsil, kuhu oli kutsutud plenaaristungil esinema ka siinkirjutaja. Ma ei saanud konverentsil osaleda, kuid Simferopolisse saadetud teesides soovitasin latiniseerida krimmitatari keel türgi tähestiku alusel, lisades sellele *q* (tagavokaalidega seotud k), *x* (vene x) ja *ñ* (ng-häälik) (Kurs 1992).

Krimmitatarlaste naasmine Krimmi sai pärast pikka ja rasket rahumeelset võitlust võimalikuks alles alates 1980. aastate teisest poolest (vt Kurs 1991). Raskusi tekkis aga sissekirjutamisega, sest tagasitulnuil ei lubatud vabalt elukohta valida. Kedagi ei lubatud nt Lõunarannikule, kus suur osa rahvast enne küüditamist oli elanud. Üsna mitmel korral tehti buldooseritega maatasta kodumaale jõudnud põlisrahva rajatud uusasulad. Brutaalsust põhjendati chituslubade puudumisega. 1989. aasta alguseks oli ajaloolisele kodumaale jõudnud 38 365 krimmitatarlast. Ametlikele sisserännumaterjalidele tuginedes naasis aastail 1989–1998 vastavalt 32 400, 38 800, 41 400, 27 600, 19 300, 10 800, 9200, 8000, 5400 ja 3500 krimmitatarlast. Naasmine oli just hoo sisse saanud, kui selle edasist kulgu hakkasid takistama pärast N. Liidu lagunemist tekkinud uued riigipiirid, kodakondsusküsimused ja majandusraskused. 1999. aasta alguseks oli Krimmis siiski sisse kirjutatud 253 076 krimmitatarlast. Neist umbes 40 000 peret ehk 130 000 inimest oli aga ilma oma elamispinnata ning 23 000 peret elas pooleliolevates majades või ajutisel, ilma igasuguste kommunaalteenusteta elamispinnal. Kuigi naasnud põlisrahvas suutis rajada kompakitse tatari rahvastikuga 300 uut asulat või linnaosa, olid neist 70% veevarustuse ja 25% elektrita. Gaasi sai vaid 3% majapidamistest (Kirimoğlu 1999).

Enne küüditamist oli krimlastele kuulunud umbes 87 000 maa- ja või korterit — nüüd oli suuri raskusi ainuüksi sissekirjutusega, mida polnud 1999. aasta alguses vormistatud vähemalt 5000 ta-

gasipöördujale. Lisaks oli selliseid umbes niisama palju eristaatusega Sevastopolis (krimmi k Aqyar), mida ametlikult pole Krimmi autonoomse vabariigi koosseisu arvatud. Põhiline osa oli kodumaale tulnud Usbekistanist (80%), ülejäänud Venemaalt (13%), Tadžikistanist (2,5%), mujalt Ukrainast ja SRÜ riikidest. Ametlikel andmetel jäi väljapoole poolsaart umbes 125 000 krimmitatarlast: 90 000 Usbekistani, ülejäänud 35 000 teistesse SRÜ riikidesse, valdavalt Venemaale, ning üle 10 000 Ukraina Hersoni, Mõkolaivi ja Zaporizžja oblastisse (Petrov 1997). Krimmitatarlaste juhtidel on aga teised andmed: kodumaale jõudnud u 300 000 ja väljapoole jäänud u 250 000. Kõige enam krimmitatari päritolu inimesi (u 5,5 miljonit) elavat siiski Türgis, kus nad aga on suures enamuses türgistunud.

Põlisrahva territoriaalsest jagunemisest Krimmis annab mingi ettekujutuse ametlikult registreeritud valijate arv. 221 100 valimisõiguslikust krimmitatarlastest aastal 1998 koondub põhiosa — 61,2% — järgmiste linnade piirkonda: Sanköy-Qarasuvbazar (ametlikult Джанкой, Белогорск, kokku 42 928 valimisõiguslikku krimmitatarlast), Aqmescit (Симферополь, 40 430), Bağçasaray (Бахчисарай, 19 777), Qurman-Kemelçi (Красногвардейское, 16 142) ja İslâm-Terek (Кировское, 15 964), niisiis poolsaare sisealadele. Vähe krimmitatarlasi elab mereäärsetes linnades jt soodsama asendiga paikades (Kezlevis (Евпатория) 9546, Seyitleri (Нижегородский) rajoonis 8510, İçki (Советский) rajoonis 8471, Or Qaru (Красноперекопск) linnas ja rajoonis 6600, Kefes (Феодосия) 4907, Aqmesciti (Черноморское) rajoonis, Aluştas 2347 ning Kerçis 1540 valijat) (Han 1997).

Krimmis kujunenud ja ökoloogiliselt mõtleva rahva keel arenes sajandite jooksul tihedas sidemes kohaliku looduse omapäraga. Seda näitavad kasvõi krimmitatarikeelsed rahvapärased kuude nimed: *çiçek ayı* (lillekuu, aprill), *kirez ayı* (kirsikuu, juuni), *sarı ay* (kollakuu, oktoober), *kuz ayı* (norukuu, november), *qara qış* (must talv, detsember) (Harahadı 2001). Praegu moodustavad krimmitarlastel u 12% autonoomse vabariigi rahvastikust — rohkem kui karjalased Karjala vabariigi ja maoorid Uus-Meremaa rahvastikust, kuid et krimmitarlastel olid pikka aega ajaloolisest kodumaast ära lõigatud, siis on nende keele ja kultuuripärandi taastamine üsnagi raske ülesanne.

Keelekasutuselt jagunevad krimmitatarlased nelja rühma: selgelt emakeelsed on väike vanurite rühm, ka võrdselt emaja venekeelseid on suhteliselt vähe (kirjanikke, õpetajaid, osa teisi haritlasi); arvukalt on asümmeetriliselt kakskeelseid, kes valdavad vaevalt esivanemate keelt, ning rohkesti on venekeelseid — noorsugu ja lapsed. Ka emakeele oskajad kasutavad kõnekeeles rohkesti vene sõnu, nt sõna *inglab* asemel *революция*, *siyaset* asemel *политика*, *kade* asemel *рюмка* jne (Emirova 2001). Sotsioloogiliste küsitluste tulemused näitavad, et vaid umbes 10% krimmitatarlastest valdab esivanemate keelt enam-vähem vabalt (Kırımoglu 1999). Oluliseks rahvakultuuri keskuks nii krimmitatarlastele kui ka teistele nõukogude ajal küüditatud rahvastele — armeenlastele, bulgaarlastele, kreeklastele, sakslastele — on kujunenud vabariiklik raamatukogu Simferopolis (Diachkov 2001).

Septembris 1992 vastu võetud ladinatähestikulisele kirjakeelele üleminek käivitus tegelikult alles aastal 1997. Aluseks võeti türgi tähestik, millele lisati *q* ja *ñ*. Et araabia päritolu sõnades ei tehta vahet tugeva ja nõrga *h* vahel, esineb krimmitatari trükitud kirjasõnas veel ebajärjekindlust. Nii on kõrvuti *haqqında* ja *aqqında* 'suhtes', *hammam* ja *ammam* 'saun', *hüküm* ja *üküm* 'võim'. Ebajärjekindel on ka nime "Krimm" kirjutamine: *Qırım*, *Kırım*. Ladinatähestikulist kirjakeelt õpetatakse juba kümmeaastas keskkoolis u 40 000 õpilasele. Krimmitatarlased taotleavad oma keele muutmist ukraina keele kõrval teiseks ametlikuks keeleks Ukraina koosseisu kuuluvas Krimmi autonoomses vabariigis. Seni see pole aga õnnestunud, sest ka ametlikuks kuulutatud ukraina keelele puudub Krimmis laiem toetuspeind. Juhtpositsioonil olevad venelased ja venestunud ukrainlased — krimmitatarlaste kirjutud kommunistid — hoiavad kiivalt kinni vene keelest ning nõukogulikest traditsioonidest ja mõttelaadist. Suuremat mõistmist on krimmitatarlased leidnud rahvuslikult mõtlevalt ja tegutsevilt ukrainlasilt nii Kiievis kui ka Krimmis. Seni on põlisrahvas väga nõrgalt esindatud valitsusasutustes, kus nende osakaal on alla 1%. Krimmitatarlastest rahvasaadikuid on suhteliselt kõige enam külanõukogudes (489 saadikut 4150-st, s.o 11,8%), kõige vähem aga suuremates (vabariiklikes) linnades (7 saadikut 428-st, 1,6%). Krimmi Ülemraadas krimmitatarlased esindatud

pole (Kırımoglu 1999). Suuri raskusi on maavalduste erastamisega, millest põliskrimlased on kõrvale jäetud. Et 1991. aasta alguses välja kuulutatud Krimmi vabariik andis piirkondliku rahvusautonoomia tegelikult vaid venelastele ning eiras põlisrahvast, on krimmitatarlased — kes ise eelistavad üldiselt, et neid krimlasteks kutsutaks, — püüelnud selle poole, et autonoomia kehtiks ka nende suhtes. Eeskujuks on toodud see, kuidas Moldova andis 1994. aastal autonoomia gagauusidele (Vladimirova 1999). Seoses 55 aasta möödumisega küüditamisest toimusid suured meeleavaldused, kus esitati muu seas järgmisi nõudmisi:

1. Taastada krimmitatari rahva õigused täielikult.
2. Tunnistada *Qurultay* ja *Meclis* ametlikult krimmitatarlaste esindusorganeiks.²
3. Tagada krimmitatarlaste esindatus Krimmi autonoomse vabariigi riigivõimuorganeis.
4. Luua tingimused kõikide krimmitatarlaste naasmiseks kodumaale.
5. Anda krimmitatari keelele riigikeelega võrdne ametlik staatus.
6. Taastada Krimmi ajaloolised kohanimed.
7. Luua krimmitatarlastele teiste rahvastega võrdsed õigused erastamises ja töökohta saamisel (*18 mayis...* 1999).

Vaatamata kõigele on suudetud rahvuskultuuri taastamisel siiski üht-teist teha. Nii töötab Vladimir Vernadski nime kandvas Tauria ülikoolis Simferopolis alates 1992. aastast kaks kateedrit: ühes õpetatakse ja uuritakse krimmitatari keelt, teises kirjandust. Nende kateedrite õppejõud ja teadurid koostavad krimmitatari keele ja kirjanduse õpikuid üldhariduskoolidele. Sama ülikooli Ukraina ajaloo kateedris uuritakse muu hulgas pisut ka krimmitatari kultuurilugu. Samasuguseid õppe- ja uurimisüksusi on teisteski kõrgkoolides. Eriti tuleks esile tõsta hiljuti krimmitatarlastele jt repressseeritud rahvastele rajatud Krimmi riiklikku industriaalpedagoogilist instituuti, mille üliõpilastest üle poole moodustavad

²1991. aastal taastatud krimmitatarlaste esindusorgan *Qurultay* (262 rahvaesindajat) koguneb iga kahe aasta tagant, vahepealsel ajal toimib selle eestseisus *Meclis* (33 liiget, esimees on Mustafa Cemiloğlu (sünd. 1943)), millel on ka piirkondlikud allüksused.

krimmitatarlased. Selles töötab edukalt krimmitatari keele ja kirjanduse kateeder ning hoitakse sidemeid Türgiga, kust on tulnud ka türgi keele professor.

Eetrisse lähetatakse krimmitatarikeelseid telesaateid. Peale juba nimetatud ajalehe "Yañı Dünya" (Uus Ilm) ilmuvad ajakirjad ja ajalehed "Qasavet" (Igatsus), "Vatan" (Kodumaa), "Qırım" (Krimm), "Ocaq" (Kodukolle) ja "Hicret" (Ümberasumine) ning kirjanduslik-populaarteaduslik väljaanne "Günsel". Internetis on kättesaadav digitaalleht "Qırım Sedası" (Krimmi Hääl).

Olulist osa rahvuslikus taassünnis etendab islam. Islami vaimulike koolitamisel abistab Türgi. Krimmitatarlastele tagastatud 70 usuasutusest on seni jõutud taastada umbes pooled. Rajatud on 30 uut mošeed (Gankevitš 2000).

Krimmitatarlaste jt türgi rahvaste kultuuriliste võimaluste hindamisel tuleb arvestada Krimmi rahvuslikku koosseisu ja sealsete rahvaste erisugust sotsiaalset seisundit. Kuigi väljarännu ja rahvastiku negatiivse iibe tagajärjel on viimastel aastatel tasapisi vähenenud idaslaavlaste osatähtsus, moodustavad venelased ja venestunud ukrainlased ikkagi põhiosa 2 489 100 elanikuga (seis 1. jaanuaril 2001) Krimmi autonoomse vabariigi rahvastikust. Seoses jätkuva tagasirännuga Kesk-Aasia riikidest ja Venemaa aladelt võib kolmandal kohal olevate krimmitatarlaste osakaal edaspidi küll veel mõnevõrra suurene da. Kuigi Türgi paistab silma oma rahvastiku väljarände poolest, on vaevalt usutav, et sealt hakkaks lähiajal valguma suhteliselt madalal arenguastmel olevasse Krimmi tatari päritolu elanikke. Teatavasti siirdutakse Türgist Euroopa arenenud riikidesse, eriti Saksamaale. Sama kehtib ka ammust ajast Leedus ja Galiitsias elavate karaide kohta. Ka krimtšakitele pole kusagilt lisa loota. Suurene da võib aga käesolevas kirjutises käsitlemata volgatatarlaste ja aserite arv Krimmis. Keelelisele lähedusele vaatamata on kõigil nimetatud türgi rahvail küllaltki tugev eneseteadvus, mis viimasel ajal pigem tugevneb kui nõrgeneb. Nii et nende rahvusrühmade kokkukulamine krimmitatarlastega on samuti vähe tõenäoline. Kõigi türgi rahvakildude püsijäämisele Krimmis võiks muidugi tõhusamalt kaasa aidata naabruses asetsev Türgi — rahvaarvult, majanduslikult ja kultuuriliselt tugevaim türgi riik, kes kulutab haridusele keskmiselt 10% oma aastaeelarvest. Seni suunatak-

se osa neist vahendeist hõimurahvastele türgi keele õpetamiseks. Teiste türgi rahvaste, sh krimmitatarlaste omakeelse kultuuri arendamiseks näib aga Türgil vähe võimalusi ja huvi olevat.

Kirjandus

- D i a c h k o v , Mark V. 2001. The Crimean Tartars. — *Contact Bulletin*, vol. 17, no. 2 (The European Bureau for Lesser Used Languages), pp. 9–10
- E m i r o v a , Adile 1991. Koduigatsus. — *Akadeemia*, nr 3, lk 345–358
- E m i r o v a 2001 = Эмирова А. М. 03.09.01. Языковая ситуация в Крыму и насущные проблемы возрождения крымско-татарского языка. — *Культура народов Причерноморья*, т. 1. www.ccsu.ua/internet/Education/culture/01/part2/emirova.html
- G a n k e v i t š 2000 = Ганкевич Виктор 2000. Ислам в современной жизни крымских татар. — *Divergencies, Convergencies, Uncertainties. Abstracts. VI World Congress for Central and East European Studies. 29 July–3 August 2000*. Tampere, p. 125
- H a n 1997 = Хан Е. А. 1997. Электоральное поведение крымских татар в 1994–98 гг. (политико-региональная характеристика). История возвращения. — *Ученые записки СГУ*, т. 11. www.ccsu.ua/internet/Education/notes/notes11/n01109.html
- H a r a h a d i 2001 = Харахады С. И. 03.09.01. Крымскотатарский фольклор в экологическом воспитании детей. — *Культура народов Причерноморья*, т. 3. www.ccsu.ua/internet/Education/culture/03/part2/haradi.html
- K i r i m o ğ l u , Mustafa Abdülcemil 1999. III Kurultay vekilleriniñ regional konferansında уартуđı maruzası. — *Ocaq*, 1, 12–23
- K u r s , Ott 1991. Krimmitatarlasted. — *Akadeemia*, nr 2, lk 321–344
- K u r s 1992 = Курс О. 1992. Рассуждения о письменности крымскотатарского языка. — *Крымскотатарский язык: проблемы перехода на латинскую графику. Научно-практическая конференция, 17–20 июня 1992 г.* Симферополь
- P e t r o v 1997 = Петров В. П. 1997. К вопросу о миграционном потенциале крымских татар и перспективы репатриации. — *Ученые записки СГУ*, т. 11. www.ccsu.ua/internet/Education/notes/notes11/n01110.html
- V l a d i m i r o v a , Nataliya 1999. Qırım muhtariyeti meselesinen bađlı fikirler. — *Ocaq*, 1, 24–25
- 18 m a y t s 1999. 1999. — *Ocaq*, 2, 22–23

OTT KURS (sünd. 1939), on lõpetanud Tartu ülikooli geograafiaosakonna 1963. aastal. Geograafiakandidaat 1971. a Tartus. Tartu ülikooli inimgeograafia professor, Helsingi ülikooli audoktor. *Akadeemias* avaldanud artiklid "Eesti Vabariigi asendi ja piiride uurimisest" (1990, nr 6, lk 1252–1259), "Ingeri põliselanike saatust" (1990, nr 7, lk 1484–1499), "Krimmitatarlased" (1991, nr 2, lk 321–344), "Hõimud hääbumas: Karjalased Ida-Karjalas" (1992, nr 1, lk 120–136), "Edgar Kanti teaduspärand" (1992, nr 3, lk 578–606), "Euroopa ruumiline taassünd" (1992, nr 5, lk 899–911), "Halduspoliitilised ruumid" (1992, nr 12, lk 2613–2630), "Eesti piirid Euroopa riikide taustal" (1993, nr 3, lk 451–468), "Sakslased Venemaal" (1993, nr 7, lk 1452–1483), "Poliitgeograafia arengulugu" (1993, nr 12, lk 2640–2666), "August Tammekann teaduses ja kultuuris" (1994, nr 8, lk 1720–1737), "Etnilised vähemused ja uusasukad Eestis" (koos Eiki Bergiga, 1995, nr 2, lk 260–275), "Johannes Gabriel Granö Eestis" (1995, nr 5, lk 1057–1077), "Poliitgeograafia Eestis" (1996, nr 1, lk 137–151), "Marid ja Marimaa" (1996, nr 7, lk 1408–1424), "Tartu teadlased ja Vene Geograafia Selts" (koos Linda Kongoga, 1996, nr 11, lk 2284–2296), "Kakskeelne Lotring" (1997, nr 10, lk 2045–2062), "Turgi riikide kohanimed" (1998, nr 5, lk 1036–1051), "Endel Varep asulastiku uurijana" (2000, nr 8, lk 1711–1729); lisaks 10 arvustust ning järelsõnu ja tõlkeid.

ZUBEIR QADRI-ZADE. Islami tee

KAKS LUULETUST

Refat Çaylaq

Tõlkinud Ly Seppel

MIDA SA VEEL OOTAD?
(*Ne bekleysiñ?*)

Mis Krimmi sinitaevas
vastu särab nii? —
Eks ikka iidne tipp,
mil nimeks Mandžöli.
Mäe kaunis nõlvahaljus,
tipu kaljumaa
meil jõudu annavad,
meid viivad võitlema.
Ei südiduseta
me iial priiust näe.
End vabaks kisume
alt võõra vaenuväe.
Pea püsti, sammuda
nüüd aeg on võitlusteel.
Kõik tulge meiega,
mis viivitate veel!

Refat Çaylaq. *Seda: Şiirler*. Aqmescit: Ocaq, 2000, lk 19 ja 48.
© Ocaq; Refat Çaylaq 2000. Avaldatakse kirjastuse ja autori loal.

ÄRGE PEAD NORGU LASKE!
(*Başiñ egme*)

Hei, rahvas, isamaa ja Krimmi hõimuliit,
ei jää te enam virelema kaua!
Meid põrmu tallati, kuid aeg on tõusta siit,
ei unune meil käe- ja jalarauad.

Hei, rahvas, isamaa ja Krimmi hõimuliit!
Küll priius rauad saeb, kui siia jõuab!
Me päike tõuseb, homne päev on prii.
Pea tuleb tund ja õnn me õue sõuab.

Pea tuleb tund ja õnn me õue sõuab,
taas kannab rahvast kaljukotkatiib.
Ta saab ka liitlaseta, mida nõuab,
kui tiivalöök ta kõrgustesse viib.

Kui priiks end võitleme, siis lõpeb piin,
taassünnitandriit põgenevad põuad.
Me seljad sirgeks sirutame siis.
Ka üksi võitlev rahvas saab, mis nõuab!

Meil hing on peagi ahistusest prii.
Pead lasta norgu? Karta kiskjalõugu? —
Meil hoopis võidurõõmu tulvab lauluriim
ja oma roosiaedadest me saame jõudu!

REFAT ÇAYLAQ on sündinud 13. II 1933 Toqluqi (alates 1945 Bogatovka) külas Sudaqi (kasutatakse ka nime Suvdağ) lähedal Krimmi kaguosas. Koos kogu rahvaga kütiditati ka nende paljulapseline perekond 18. mail 1944. Väljasaatmiskoht oli Usbekistani Begovati (alates 1964 Bekabadi) rajooni Dalverzin nr 1 nime kandvas sovhoosis. Lõpetanud seal 1950. aastal viis klassi, töötas Refat Çaylaq sovhoosi töökojas neli aastat treialina. Seejärel astus ta 1954 Taškendi hüdroamelioratsioonitehnikumi, mille lõpetas 1958. Igatsus kodumaa järele oli suur. Nii

nagu paljud teisedki krimlased, liikus ta kodumaale nii lähedale kui võimalik ning asus 1964. a elama Krasnodari krai Abinski linna. Selles mõneti kodust Sudaqimaad meenutavas uues elukohas Novorossiiski lähedal möödus ligi 30 aastat. 16. märtsil 1987 käis ta koos teiste Krasnodari krai krimlastega Moskvast meelt avaldamas ning nõudmas õigust kodumaale naasta. Praegu elab Refat Çaylaq kodumaakonna keskuses, Sudaqi linnas.

Luuletusi hakkas Refat Çaylaq avaldama Taškendi ajalehes *Lenin bayrağı* 1967. aastal. Tema esimene luuleraamat *Bosağada* ilmus aga juba Krimmis. Siin ilmuvad luuletused on tõlgitud tema teisest, rahvusliku liikumise veteranidele pühendatud luulekogust *Seda* (Hõige; trükiarv 1000).

Ott Kurs

ZUBEIR QADRI-ZADE. Sudaqi kodukanti tuli keavd

KOOLI-ÕPETAJAL ON
KOOSKÄIMISI NIISAMA TARWIS
NAGU KRISTLASEL
KIRIKUS-KÄIMIST

Eesti rahvakooli muutumisi

1840–1886

II

Vello Paatsi

Eesti ärkamisaja mitme üldtuntud ettevõtmise seas (palvekirjade aktsioonid, Eesti Aleksandrikool, Eesti Kirjameeste Selts, üldlaulupeod jt) on peaaegu tähelepanuta jäänud koolmeistrite koosolekud ja konverentsid.¹ Tõsi, nende korraldajad olid enamasti saksa pastoriid ja praostid, ent kellel saab olla midagi õpetajate vastu, kellel on tublid õpilased. Need konverentsid ja koosolekud on üks ärkamisaegse ühiskonna varasemaid suhtlemisvorme ja neis sünnib mitu keskset ideed — näiteks Eesti Kirjameeste Seltsi ning võib-olla ka üldlaulupeo mõte. Loomulikult olid koosolekud-konverentsid koolmeistrite pedagoogilise enesetäienduse kõige olulisem vorm, mis lõi eelduse nii tollase rahvakooli kui ka kogu eesti ühiskonna muutumisele.

¹Nende olulisust on siiski rõhutanud Karl Ruut (1921: 118–119) ja Lembit Andresen (1970: 158–159, 1974: 209–213).

Idee süünd ja Liivimaa koolmeistrite² konverentsid. Koolmeistrite konverentside ja koosolekute idee jõudis Läänemere kubermangudesse Saksamaalt, kus nende ajalugu ulatub tagasi 18. sajandisse. Järgmise aastasaja esimesel poolel olid paikkondlikud konverentsid kui üks koolmeistrite enesetäiendamise vorm Saksamaal laialt levinud (Kirsch 1855: 136–146). Ja vaatamata sellele, et 1842. aastal Friedrich Adolf Wilhelm Diesterwegi (1790–1866) kokkukutsutud konverentsi Berliinis keelas valitsus ära, kogusid need ja mitmed teised koolmeistrite ühistöö vormid (ühingud, lugemisringid) Saksamaal järjest enam populaarsust.

Koolmeistrite konverentside mõtte tõi Liivimaale ühe väite järgi Volmari (hiljem Valga) kõrtrite (kihelkonnakoolmeistrite) seminari juhataja Jānis Cimze (1814–1881), kes õpingute ajal silmapaistva saksa pedagoogi Wilhelm Harnischi juures Weissenfelsi koolmeistrite seminaris oli ise kogenud konverentside väärtust ning hiljem kuulunud tulise konverentside pooldaja F. A. W. Diesterwegi loenguid Berliinis. J. Cimze on esitanud koolmeistrite konverentside ja ühingute idee 1843. aastal (Vičs 1928: 282–283). Pastor ja hilisem Liivimaa koolinõunik Johann Heinrich Guleke (1821–1889) on teisel seisukohal, pidades idee autoriks oma eelkäijat ja ametivenda, Cimze ülemust ning varasemat Tartu ülikooli rektorit ja usuteaduskonna professorit Carl Christian Ulmani (1793–1871) (Guleke 1997: 93–97). Ometi märgib ta oma raamatus veidi hiljem Ulmannile endale viidates, et viimane kutsus konverentsi kokku endiste seminarikasvandike soovil. Et Ulmani pedagoogilised vaated on uurimata, poleks mõistlik väga üheselt algatajale osutada. Küll on selge, et otsuse konverentside lubamiseks tegi Liivimaa ülem-maakoolivalitsus, kuhu kuulus ka Ulmann. Liivimaa Läti-osa pastorite hulgas leidus konverent-

²Ajajärgu lõpuni ja edaspidigi kasutati eesti keeles enamasti sõna *koolmeister*. Sõna *kooliõpetaja* kasutab Jakob Hurt esimesel üldlaulupeol peetud kõnes (1869). Käibesse tõi selle sõna Gustav Blumbergi raamat *Juhataja Kodu- ja isamaa tundmisele* (1871). Laiemalt hakkas seda kasutama Carl Robert Jakobson ajalehes *Sakala* 1878. aasta esimesest numbrist peale. Sellest ajalehest on laenatud ka siinse artikli pealkiri (-i-. Kuuldekiri Liivimaa koolmeistrite koosolekust Walgas 28. ja 29. Juunil 1878. — *Sakala*, 1878, nr 24, 29. VII).

side vastaseid, kes kartsid nendega kaasnevat kiriku-, seaduse- ja korravastaseid meeleolusid. Konverentside areng näitaski, et vähemasti osalt oli see hirm põhjendatud.

Esimene Liivimaa läti kihelkonnakoolmeistrite konverents peeti 14.–15. juulil 1848 Turaidas ja see oligi esialgu mõeldud üksnes Cimze seminari kasvandikele. Konverentsid toimusid aastail 1848–1885 — kolmel aastal (1872, 1880, 1882) neid ei peetud — kolme erineva Liivimaa koolinõuniku juhtimisel. Eriti populaarsed olid kokkusaamised koolinõunik J. H. Guleke ajal aastail 1873–1878, kui igal aastal võttis neist osa umbes 90 kihelkonna- ja külakoolmeistrit. 1880. aastate alul kaotasid konverentsid sära ja vähenes osavõtjate arv. Konverentsidel kuulati ettekandeid kasvatusteaduse teooriast, ent põhirõhk oli üksikainete metoodikal (matemaatika, joonistamine, füüsika, geograafia, isamaatundmine, loodusõpetus, käsitöö jt), koolmeistrite ettevalmistamisel ja kooliraamatutega seotud küsimustel. Konverentsidel esinesid koolinõunikud ja Cimze seminari õppejõud, kihelkonnakoolmeistrid. 1856. aastal tutvustas koolinõunik Otto Robert von Klot (1808–1876) Karl Wilhelm Emil Bormanni Saksamaal ilmunud raamatut *Schulkunde für evangelische Volksschullehrer* (1855), millest kujunes läti ja eesti koolmeistrite kasvatusteaduslik “piibel”.³ Juris Caunītis kõneles juba 1850. aastal teravalt lätlaste saksastamise vastu ja sellest, kuidas rahvuskaaslasti nii harida, et nad ei saksastuks. “Die Germanisierung ist der Raub einer Nationalität und der Mord eines Volkes”, nii kõlas üks tema teese (Vičs 1928: 304–305). 1869. aastal rääkis Atis Kronvalds saksakeelsel konverentsil läti keeles läti keelest. 1873. aasta konverents korraldati koolinõunik Guleke eestvedamisel Turaida asemel Valgas, et haarata kaasa ka Põhja-Liivimaa eestlastest koolmeistreid. Eestlased olid osalenud juba ka varem Turaida konverentsidel. Nii on teada, et 1857. a konverentsil oli kuus inimest Eesti alalt. 1874. ja 1875. aastal oli eestlasi pea-aegu 20 (Eesti Ajalooarhiiv (= EAA), f 1267, n 1, s 651, l 1–20). 1875. aastal pidas cimzelasest Suure-Jaani köster Joosep Kapp ettekande “Sollen die liefl. Paroch. Schulen auf dem Lande wie

³Raamat ilmus Saksamaal aastail 1855–1872 17 trükis. 1873. aastal avaldati sellest kaks eestikeelset versiooni: W. A. Hanseni *Kooli-teadus* ja W. Normanni *Õpetus koli-piddamisest ning laste kasvatamisest*.

bisher Winterschulen bleiben, oder sollen sie in Jahresschulen umgestaltet werden" (Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuri-
looline Arhiiv (= EKLA), f 55, m 3:8).⁴ Ülevaateid tollastest
konverentsidest avaldasid ka eesti ajalehed.⁵

Paikkondlikud konverentsid Lõuna-Eestis. Ilmselt veensid
Liivimaa Läti-osa kogemused kooliülemaid selliste konverentsi-
de mõttekuses. Lisaks sundis rahvakooli uute sihtide sõnastamine
1840. aastatel õppetöö sisu ja korralduse kohta (uued õppeained,
kooliaja pikendamine ja reeglipärastumine, koolisundus jm) kool-
meistreile kohtadel täiendavat õpetust andma ja selleks pakkusid
peaaegu ainsat võimalust konverentsid ning koosolekud. Selle-
ga liitus veel muidki asjaolusid, mis aitasid kaasa konverentside
edenemisele. Nii soovitas Dobeles pastor Carl Wilhelm Friedrich
Bock 1862. a Kuramaa provintsiaalsinodil ametivendadel kool-
meistrite konverentside korraldamine enda kätte võtta ja mitte
oodata, millal koolmeistrid seda ise teevad (*Protokoll... 1862:*
28).

Liivimaa ülem-maakoolivalitsuse soovitus konverentside kor-
raldamiseks lükkas asja liikuma. Tartu-Võru kreisi maakooliva-
litsuse ringkiri (10. IX 1851) paneb kihelkonna koolivalitsustele
ette, et naabruses elavad pastorid edaspidi korraldaksid koos kool-
meistritega konverentse, kus käsitletak kooliküsimusi ja õpeta-
mismeetodeid. Selle juures soovitati iga kord kokku koguda ka
ühe koolipiirkonna lapsed, et koolmeistrid saaksid nendega kateh-

⁴Kirjutise eestikeelset varianti "Kas peab meie kihelkonnakoolisi
maal aastakoolideks ümbermuudetama, või on ehk kasulikum, et nad
talvekoolideks jäävad?" vt *Sakala*, 1878, nr 23–24, 22. ja 29. VII.

⁵Vt J. J. Liiwimaa koolmeistrite 26mast konverentsist Walga lin-
nas sel 3. ja 4. Juulil se aasta. — *Perno Postimees*, 1874, nr 33–34,
15. ja 22. VIII; -p. XXVI Liiwimaa rahvakoolmeistrite konverenz
Walga linnas, sel 3. ja 4. Juulil. — *Eesti Postimees*, 1874, nr 45–46,
6. ja 13. XI; Liiwimaa rahvakoolmeistrite 27. konverenz (Walkas, 2. ja
3. Juulil s.a.). — *Eesti Postimees*, 1875, nr 34 ja 36, 20. VIII ja 3. IX;
-rr-. Liiwimaa ko[o]lmeistrite konferenz 1877. Peetud Walgas 29. ja
30. Juunil. — *Eesti Postimees*, 1877, nr 31, 3. VIII; -i-. Kuuldekiri
Liiwimaa koolmeistrite koosolekust Walgas 28. ja 29. Juunil 1878. —
Sakala, 1878, nr 24 ja 27, 29. VII ja 19. VIII; m. Liiwimaa rahwa-
koolmeistrite konferents Walgas 1. ja 2. Juulil 1881. — *Eesti Postimees*,
1881, nr 28–29, 15. ja 22. VII.

heseerimist harjutada (EAA, f 1270, n 1, s 660, l 2). Tartu-Võru kreisi maakoolivalitsus meenutab konverentside korraldamise vajadust 5. veebruaril 1854 ja 2. septembri 1857 ringkirjades (EAA, f 1270, n 1, s 660, l 15 p; f 1259, n 1, s 226, l 46).

Tartu- ja Võrumaa praostid ja pastoriid võtsid asja tõsiselt. 1852. aasta talvel kogunesid Kanepi, Karula, Sangaste ja Urvaste kihelkonna koolmeistrid Urvastesse konverentsile, kus vaeti kooli- ja kirikuasju (EAA, f 1167, n 1, s 38, l 5, 30 p). 23. veebruaril 1854 tulid Kodaveres lisaks kohalikele koolmeistritele kokku ka ametivennad Torma, Palamuse ja Maarja-Magdaleena kihelkonnast. Koos kirikuõpetajatega arutati õpetamise meetodeid ja sihte (EAA, f 1167, n 1, s 41, l 28). Päev hiljem kogunesid Karulasse Hargla, Kanepi, Karula, Sangaste, Rõuge ja Rõngu koolmeistrid, osa koolivanemaid ja kogukonnakohtunikke. Esindatud oli isegi Tarvastu. Katsuti kihelkonnakooli juurde kogunenud laste lauluoskust, katekismuse ja piibliloo tundmist. Karula pastor ja Võrumaa praost Adalbert Hugo Willigerode esines ettekandega konverentside tähtsusest koolile ja kirikule (EAA, f 1167, n 1, s 42, l 28 p). Detsembris 1855 kogunesid Räpina kihelkonna koolmeistrid koos naaberkihelkondade ametivendadega konverentsile Räpinasse (EAA, f 1167, n 1, s 46, l 101–101 p).

Pastoriid, kohaliku hariduselu juhid, hakkasid talviti korraldama ka ühe kihelkonna koolmeistrite kokkusaamisi, kus arutati koolielu päevaküsimusi ja õpetati koolmeistreid. Kirikuõpetajad nimetasid tihti selliseidki kogunemisi või praktilisi õppusi konverentsideks. Nii kogunesid Rõuge koolmeistrid 1851.–1852. aastal iga kahe nädala tagant laupäeviti pastori juurde katekismust ja piiblilugu õppima. Samal õppeaastal märgitakse selliseid kogunemisi ka Nõo, Puhja, Kanepi, ülejäärgmisel õppeaastal Tartu-Maarja ja Kodavere, seejärel Võnnu (1858–1859) ja Torma (1859–1860) kihelkonnas. 1850. aastatel korraldab reeglipäraselt koolmeistrite koosolekuid Rõuge kihelkonna pastor Rudolf Gustav Hollmann, seda traditsiooni jätkab — veel ülejäärgmise kümnendi alguseni — tema poeg Friedrich August Wilhelm Hollmann (1833–1900), tulevane valla(küla)koolmeistrite seminari direktor Tartus. Nende konverentside ja koosolekute täpsemat sisu on raske kirjeldada, sest puuduvad protokollid. Säilinud märkmete põhjal võib väita, et nende kokkusaamiste eesmärk oli külakoolmeistritele prak-

tiliste teadmiste andmine uute ainete õpetamiseks, meetodiline juhendamine ja informatsioonivahetus.

Olemasolevatel andmetel ei saanud koolmeistrite konverentsid ja koosolekud Pärnu- ja Viljandimaal nii kiiresti hoogu sisse. Ülemkirikueestseisja Jegor Julius von Siversi kiri (11. VIII 1855) meenutab pastoritele Liivimaa ülem-maakoolivalitsuse ringkirju (1851, 1854) konverentside küsimuses ja soovib neid kui äärmiselt vajalikke ettevõtmisi, et äratada indu kooliasjade vastu kihelkondades, samuti kirikliku teadvuse ergutamiseks ja tugevdamiseks (EAA, f 1288, n 1, s 156, l 9–9 p). 1856.–1857. aastal märgib Liivimaa koolinõunik O. R. v. Klot, et Tarvastu ja Paistu kihelkonnas kogunevad külakoolmeistrid üksteise juurde, et ennast arendada ja vastastikku õpilasi kontrollida (EAA, f 1295, n 1, s 631, l 20 p). Pärnu kreisi maakoolivalitsuse ringkiri (19. IX 1857) kohalikele koolivalitsustele soovib korraldada koolmeistrite konverentse, nagu seda tehakse Paistu kihelkonnas. Koolmeistrid kogunevad seal iga kahe või kolme nädala tagant laupäeviti ühte koolimajja. Võõrustav koolmeister kontrollib koolilapsi kõigis ainetes ja ametivennad eksamineerivad neid ka ise. Pärast seda kuulatakse ettekandeid ja kõneldakse kooliasjust. Sellised kohtumised innustavad ja ühendavad koolmeistreid. Ringkiri soovib väga ka teistes paikades neid korraldada (EAA, f 1275, n 1, s 341, l 11–11 p; Külla-kolid. — *Perno Postimees*, 1858, nr 15, 8. X). Järgmisel aastal nimetatakse selliseid kokkusaamisi Paistu, Põltsamaa ja Suure-Jaani kihelkonnas.

Lõuna-Eesti (Põhja-Liivimaa) köstrite ja kihelkonnakoolmeistrite konverentsid 1859–1868. Ilmselt andsid Cimze seminari köstrite ja kihelkonnakoolmeistrite konverentsid tõuke samalaadsete kokkutulekute korraldamiseks Liivimaa Eesti-osas. 4. septembril 1859 kogunes osa Lõuna-Eesti köstreid ja kihelkonnakoolmeistreid Viljandimaa praosti Carlblomi kutsel esimesele konverentsile Tarvastu köstrimajja. Osalesid pastorid Paul Carlblom Tarvastust, Georg von Holst Kanepist, Woldemar Adolf Hansen Paistust, köstrid Hans Wühner Tarvastust, J. Kapp Suure-Jaanist, Andreas Erlemann Helmeist, Karl Rossmann Rõngust, Friedrich Eleaser Sangastest, Ernst Ferdinand Mattisson Paistust, Samuel Auster Rannust jt ning kihelkonnakoolmeistrid Johannes Eglon Kanepist ja Jakob Pehrna Äksist — kokku 17 inimest, kellest vähemalt kaheksa olid J. Cimze kasvandikud. Arutati

köstriametiga seotud probleeme, uue jutluseraamatu vajalikkust ja saksakeelsete jutluste tõlkimist eesti keelde.

Teine konverents peeti 31. juulil 1862 Viljandi pastoraadis, osalesid praost Carlblom, pastorid Carl Peter Ludwig Maurach Põltsamaalt ja Ferdinand Dietrich Nikolai Hörschelmann Viljandist, 13 köstrit ja neli kihelkonnakoolmeistrit. Analüüsi Johann Georg Schwartzi "Koli-ramatu" sarja õpikuid, kusjuures rahule jäädigi füüsika (autor J. G. Schwartz) ja tervishoiu (autor Fr. R. Kreuzwald) kõitega. Vaeti ka Carl Johannes Masingu kirjutatud piiblilugu. Laiuse köster Wilhelm Carl Heinrich Nyländer rääkis aabitsa ja lugemisraamatu puudumisest ning esitas konverentsile enda koostatud raamatu käsikirja. Pärast asjatundjate arvamuse teadasaamist soovitati see trükki anda (ilmus pealkirja all *ABD- ehk lugemise-õppimise ramat pissokeste lastele*. Tartu, 1862, 32 lk). Kõneldi veel köstrite ja kihelkonnakoolmeistrite leskede kassa asutamisest. Pastor Maurach pani ette ellu kutsuda ajakirjade lugemisring (*Journal-Cirkel*) Viljandi praostkonnale ja toetada ettevõtmist hõberublaga. Kaksteist osavõtjat oli asjaga päri ja palus pastorit ennast seda asja korraldama. Kontrolliti ka Viljandi kihelkonnakooli õpilaste teadmisi. Lõpuks sooviti muuta kokkutulekud igal aastal enne jaanipäeva toimuvaks konverentsiks.

Kolmandast konverentsist osavõtjad kogunesid 19. juunil 1863 Põltsamaa pastoraati (*Perno Postimees*, 1863, nr 22, 5. VI). Pastoreid oli kaks (Maurach ja Eugenius von Mickwitz), köstreid 11, kihelkonnakoolmeistreid neli, lisaks kaks külalist. Kõneldi jutluste tõlkimisest, lugemisringist, leskede kassast. Põhiettekanne oli H. Wühnerilt Aleksandrikooli idee küpsemisest Paistu ja Tarvastu kihelkonnas ning asjade hetkeseisust. Eestlaste Aleksandrikool polevat gümnaasium, põllumajanduskool ega koolmeistrite seminar, vaid kõrgem haridusasutus (*eine höhere Bildungsanstalt*) eesmärgiga vabu eesti mehi õpetada (vt tekst: EKLA, f 11, m 1:16). Ettekanne äratas üldist huvi ja seda kava tervitati rõõmuga kui tunnust kasvavast teadlikkusest ja tungist suurema ning iseseivama arengu järele. Laiuse köster W. C. H. Nyländer esines ettekandega "Eestlaste germaniseerimisest". Ta kahtles suuresti teadlikus ja järjekindlas suunas eestlasi saksastada ja osutas sellele ohtudele. Selle tulemuseks võib olla halvim ristand (*ein Mischlings-Geschlecht schlimmster Art*), kes pole ei sakslane ega

eestlane. Saksastamise sõbrad väitsid, et assimileerimine võib toimuda vabal ja rahulikult kultuuri edendamise teel. Ajalugu olevat pakkunud korduvalt näiteid rahvaste iseäralikust tungist kuuluda ühe suurema ja edukama rahvuse hulka. Mõlema poole esindajad olid ühiselt seisukohal, et õpetamine saksa keeles peab jätkuma, sest see on eesti rahvale tee parema hariduse ja värv germaani rahvuslikkuse (*Volksthümlichkeit*) juurde. Ainuüksi Jumal teab ja määrab, millist teed rahvas läheb.

Neljas konverents toimus 13. mail 1864 Põltsamaa pastoraadis (*Eesti Postimees*, 1864, nr 18, 29. IV). Osavõtjaid oli 18, sealhulgas ainsa pastorina kohalik kirikhärra ja Viljandi praostkonna vaimulik koolirevident Maurach, kes oli ka selle ja eelmise konverentsi kokkukutsuja. Arutlust oli kõige olulisem kihelkonnakoolide küsimus. Jõuti otsusele, et kihelkonnakool on kiriklik institutsioon, mis peab teenima eeskätt kihelkonna kiriklike huvide. Kihelkonnakooli üldisem ülesanne on sisendada noorsoosse kiriklikku ja kristlikku vaimu, kitsam ülesanne aga valmistada ette külakoolmeistreid. Valetati mõtteid kihelkonnakoolis õpetatavate ainete, sealhulgas geograafia, füüsika, loodusloo, joonistamise, aianduse ja võimlemise üle. Vaeti ka kõstri võimalusi kogudust muusikaliselt kasvatada.

Üheksa osavõtjaga viies konverents toimus 5. oktoobril 1865 taas Põltsamaa pastoraadis, kokkukutsujaks taas Maurach (*Eesti Postimees*, 1865, nr 36, 8. IX). Arutati kõstrite leskede kassa, õigusuliste tagasipöördumist luteri usku jt küsimusi. Juba eelmisel konverentsil oli kõstritele pandud südamele kiriklike laulukooride asutamist. Nüüd kõneldi edusammudest ja raskustest nende rajamisel. Räägiti ka üldise eesti laulupeo kavast, mis samal aastal algatati, ent kahjuks ainult kavaks jäi. Plaanist ei tahetud siiski loobuda. Juba talvel kavatseti laulupeoks harjutada, sest suvine tööperiood ei anna selleks mahti ja nii võiks üritus taas kergesti nurjuda. Kõneldi laulmisest rahvakoolis, ilmalikust laulust, koolipühadest, tantsust, samuti saksa keele, kirikuloo ning kodumaa ajaloo õpiku puudumisest. Maurach tutvustas koos teiste pastoritega väljatöötatud ja kogu Liivimaa jaoks mõeldud uue kooliseaduse kihelkonnakoole puudutavat osa. Usuõpetuse juurest jõuti Piiblini. Tõdeti, et Piibli kasutamine lugemisraamatuna kahandab selle pühadust. Piiblist, millega õpilast nii palju koolis vaevatakse, ta hiljem enam õieti ei hooli, vaid see harras ja

püha raamat muutub hoopiski vastumeelseks. Nende vaadetega polnud enamik nõus. Kõlama jäi seisukoht, et Piibel on raamat eluks, mitte üksikuteks tundideks. Pühakiri peab olema lapsele südamelähedane.

21.–22. juunil 1866 pidasid pastorid W. A. Hansen ja Fr. D. N. Hörschelmann ning 17 kõstrit ja kihelkonnakoolmeistrit kuuendat konverentsi Viljandi kirikumõisas.⁶ Arutati Viljandi praostkonna kooliplaani. Hansen tõdes mõnede kooliraamatute suurt sisulist nõrkust ja arvas, et kõstrid ise võiksid uusi kooliraamatuid kirjutada. Georg (Jüri) Rosenberg Karksist teataski, et ta koostab kirikuloo ja lugemisraamatut.⁷ H. Wühner võttis enda peale uue maailmaajaloo raamatu, J. Erlemann maateaduse õpiku kirjutamise. Hansen soovis ka kasutatavate kooliraamatute arvestamist. J. Kapp lubas analüüsida ajalooramatut, Paistu kõster Julius Schneider maateaduse ja Mats Kirsal Berend Gildenmanni kirikuloo õpikut (ilmus 1845). H. Wühner tõstas taas küsimuse Piibli otstarbekusest koolilugemisraamatuna. Tõdeti, et ülimalt soovitav on iga päev Piiblit lugeda, ent lugemist tuleb harjutada siiski lugemikust. Et lugemisraamat oli hädavajalik, taheti paluda selle autoriks Jannsenit. Teisel päeval loeti ette Laiuse kõstri Nyländeri ettekanne laulmise õpetamisest eesti koolis. H. Wühner võttis kõne alla laulupeo, mis eelmisel aastal oli toimumata jäänud. Hörschelmann teatas, et on meelsasti valmis laulupeo asja uuesti käsile võtma. Eelistati meeskoore. Laulude harjutamiseks kogudustes peeti otstarbekaks kasutada Hörschelmanni aasta eest väljajaotatud noote. Lauljad pidid kogunema järgmisel aastal nädal enne jaanipäeva Viljandi, esimene peakontsert pidi toimuma neljapäeva pärastlõunal (EAA, f 1286, n 1, s 241, l 11–12).⁸

⁶Selle konverentsi kokkukutsumisteadet ja nappi tutvustust vt Pernomaalt. Kõstrite ja kihelkonna koolmeistrite konverents. — *Perno Postimees*, 1866, nr 26, 29. VI).

⁷G. Rosenbergi mahukas (233 lk) *Jumala riigi väljalautamise lugu. Esimene jagu: Maailma algmisest kuni Luteruse aeani* ilmus Tartus 1872. a ja seda kasutati üsna laialt Lõuna-Eestis.

⁸Neid laulupidu puudutavaid mõttearendusi ei teadnud Rudolf Põldmäe (vt Põldmäe 1969: 28–32). Vist Hörschelmannil oli tekkinud laialdasema laulupeo kava Viljandis ilmselt juba 1864. a. Protokollis lühisissekanded ei anna selget vastust, ent lubavad siiski arvata, et li-

Pastorid, köstrid ja kihelkonnakoolmeistrid kogunesid seitsmendale konverentsile Viljandi kirikumõisa 20.–21. juunil 1867.⁹ Osavõtjaid oli 21, teiste seas Carl Robert Jakobson, Friedrich Kuhlbars, Johann Voldemar Jannsen ja Jaan Jung (EAA, f 1286, n 1, s 242, l 1–5). W. A. Hansen kõneles Liivimaa koolireformi projekti hetkeseisust. J. Kapp analüüsis “Koli-ramatu” sarja ajalooõpikuid ja M. Kirselt Gildenmanni kirikulugu. J. Kapp jätkas ettekandega “Mähhärdune pudus meie wallakolides on kõige surem?”. Tema arvates oli probleem selles, et koolmeistrid on ise vähe koolitatud, “kes õige korra järrele laste õppetamisse ja kasvatamisse järjest wägga wähe ehk middagi ei teada”. Aleksander Peeter Karl Saebelman kõneles külakoolmeistrite pedagoogikaklasside vajadusest kihelkonnakoolide juures. G. Rosenberg rääkis koolmeistriameti kokkusobimatusest vallakirjutaja või hantvärgi (käsitöölise) ametiga, ent häda toimetulekuga sundivat teenima mitut isandat. Arutelu kokkuvõtteks sooviti kihelkonnakoolidesse pedagoogilisi ettevalmistusklassi, mõõndi kõrvalametite sobimatust koolmeistritele ning laideti valla- ja koolimajade ühendamise mõtet. Jannsen kõneles “Vanemuise” seltsi kavast tähistada 1869. a Liivimaa talurahva pärisorjusest vabastamise 50. aastapäeva laulupeoga, millest kõigi eestikeelseste kihelkondade koorid osa võtaksid. Mõte kiideti heaks. Hansen küll märkis, et ta ei saa otsustada kõikide pastorite eest, kuid ei uskunud, et keegi selle vastu oleks. Konverentsi osalejad toetasid peopaigana Tartut. Edasi teatas Jannsen, et Õpetatud Eesti Selts hakkab välja andma uues kirjaviisis “Eesti Koitu”, mida toimetab Fr. R. Kreutzwald, ja kutsus üles toetama ettevõtmist kaastööga (vt Issakov 1966: 556–559). C. R. Jakobson rääkis oma uuest aabitsast (ilmus 1867) ja luges ette lõike trükivalmis *Kooli lugemise-raamatust* (ilmus aasta lõpul). Osavõtjad jäid kuulduga rahule ja tähendasid: “Ramat on kristlikko põhja peal kirjutud, ja näitab hea ramat ollewad, kellele Jummal rohket õnnistust koddo ja kolis peab sowima. Öpp. Hansen lubbas mõllemad Jakobsoni ramatud makonna kolikohtudele, kolides prukida,

saks Jannsenile liikusid üldlaulupeo korraldamise ideed veel ühe või mitme inimese peas.

⁹Vt konverentsi kokkukutsumisteadet *Eesti Postimees*, 1867, nr 22, 31. V.

kinnitamisest ettepanna” (Köstride ja kihelkonnakoolmeistride konverents Willandis. — *Eesti Postimees*, 1867, nr 29–32, 19. ja 26. VII, 1. ja 9. VIII).¹⁰ Hiljem muutis Hansen küll meelt. Tema initsiatiivil keelati Jakobsoni lugemisraamatu teise osa kasutamise luteri usu rahvakoolides (vt Paatsi 1993: 431–432).

Kaheksas ja senistel andmetel ühtlasi viimane köstrite ning kihelkonnakoolmeistrite konverents toimus Viljandi elementaarkoolis 26.–27. juunil 1868. a. Osavõtjaid oli 25, nende hulgas kaks pastorit (Hansen, Hörschmann), kümme köstrit, seitse koolmeistrit ja kuus külalist, teiste seas C. R. Jakobson.¹¹ J. Kapp kõneles teemal “Kool ja elu” (vt EKLA, f 55, m 2:5, l 1–8). Kool on ettevalmistus eluks. Eestlane on põllumees, elab looduse keskel, ent kool ei õpeta teda selleks eluks. Kool ja elu peavad toimima käsikäes, vastasel juhul ei saa takistada kogu rahvast koos kooliga langemast keskaja hirmsasse harimatusse (*grauenhafte Barbarei des Mittelalters*). Koolis tuleb õpetada maa- ja loodusteadust, eriti kodumaa oma, geomeetriat, füüsikat.

C. R. Jakobson esines eesti keeles. Ta pani kuulajatele südamele kõigest jõust hoolitseda, et eesti keel saaks täieliku tunnususe, samuti seista vastu eesti keele ja rahvuse saksastamisele ning saksa keele sisseviimisele kihelkonnakoolidesse. Ta pani ühtlasi ette pidada läbirääkimisi eesti keeles, et rahvale tõestada, kuidas haritud eestlane ei häbene oma keelt ja rahvust. Koosoleku juhataja pastor Hansen pidas ettekannet lubamatuks, sest see demonstreerivat täiesti põhjendamatuid tendentse. Ta tähendas lõpuks, et iga osavõtja ettekandes või diskussioonil võib enesestmõistetavalt eesti keelt kasutada, kui see on mugavam. Osalejad olid sellega nõus.

Pärast lõunat arutati esimesena Kapi ettekannet. Sõnavõtjaist märkis J. Eglon, et külakoolmeistrid pole võimelised Kapi ettepanekuid ellu viima. Jakobsoni ettekande arutelu alguses teatas

¹⁰Vt ka Ommalt maalt. Tartust. — *Eesti Postimees*, 1867, nr 26, 28. VI; Die Schullehrer-Conferenz in Fellin. — *Neue Dörptsche Zeitung*, 1867, nr 249–250, 30. ja 31. X.

¹¹See ärkamisaegne kokkutulek on jäänud peaaegu tundmatuks. Isegi Fridebert Tuglas käsitleb raamatus *Eesti Kirjameeste Selts* (esmatrükk 1932: vt Tuglas 1958: 43–44) küsimust üksnes C. R. Jakobsoni ühe kirja põhjal Johann Kõlerile ja tuginedes Juhan Kurriku mälestustele.

Hansen, et protesteerib kogu ettekande vastu. Jakobson on oma nõudmises piirata teiste keelte õppimist ülekohtune rahva vastu. Saksa keele õpetamist kihelkonnakoolides alustades peeti silmas rahva soovi õppida saksa keelt. Kogemus tõestab veenvalt, et alles sellest ajast saadik, kui õpetatakse saksa keelt, on rahva jaoks uksed haridusele lahti. Saksa keele õppimine näitab, et see pole viinud eesti keele ja rahvuse hävimisele, vaid pigem mõlemat edendanud ja ergutanud. Pastor Hörschelmann soovis teada, kas Jakobsoni rünnakud (*Angriffe*) olid üksnes rahva võimaliku saksastamise või ka olemasolevate institutsioonide vastu, mis rahvale teadmisi saksa keelest annavad. Jakobson selgitas, et pidas silmas ka viimast, kuivõrd seal need suundumused ilmnevad.

Hörschelmann tõdes, et Jakobsonil on küll siirad kavatsused rahvast teenida, ent vaenulikust meelsusest esilekutsutud püüdlustele peab kogu otsustavusega vastu astuma. Teisiti pole võimalik rahva vajadust võõra keele õppimise järele rahuldada. Rahval on õigus ja võimalus jääda kasutama eesti keelt, ilma et seda rikutaks või see kängu jääks. Selle peale soovis Jakobson protokollida, et tema ettekande eesmärk polnud mitte mingil juhul takistada eestlastel võõraid keeli õppida, vaid ta tahtnud tähelepanu juhtida neile koolidele, kus eesti keelt kavatsetakse põhjendamatult saksa keele abil kõrvale tõrjuda.

Järgmise päeva hommikul liitusid konverentsiga pastor Heinrich Ewald Struck Viljandist ja J. V. Jannsen. Koosolijad otsustasid, et ei avalda *Eesti Postimehes* täpset konverentsi protokollid, vaid üksnes ülevaate. G. Rosenberg rääkis taas oma valmivast kirikuloo raamatust. Üles kerkis ka raamatu kirjaviisi küsimus. Et uuel ortograafial on veel vähe sõpru, võib see raskendada raamatu levikut rahva seas. Jannsen teatas omakorda, et suur osa rahvast on vana kirjaviisi kütkeis, ent need inimesed ei osta ega loe raamatuid. Need, kes loevad ja ostavad, eelistavad uut ortograafiat. Jannseni seisukohta jagas ka konverents.

Jakobson tutvustas oma lähiajal trükkiminevat geograafiaramatut. Seejärel teatas ta, et on koos sõpradega algatanud mõtte asutada selts, mille eesmärk on hoolt kanda heade kooliraamatute kirjutamise eest (välja arvatud vaimuliku sisuga). Aastane liikmemaks oleks umbes 3 rubla. Kogunenud summast võib välja anda preemiaid ja toetusi heade raamatute trükkimiseks. Seejä-

rel esitas ta konverentsil osalejatele küsimuse, kas nad kavatsesid selle kooliraamatuühinguga (*Schulbuchgesellschaft*) liituda. Hörschelmann päris seepeale: kuidas mõista, et vaimuliku sisuga raamatud ei saa seltsilt toetust. Kas seda ei saa ainult hinge kosutavad raamatud (*Erbauungsschriften*) või on välistatud kõik vaimuliku sisuga õpperaamatud. Jakobson kostis, et pastorid niikuinii hoolitsevad vaimuliku kirjanduse eest. Hansen arvas, et Jakobsoni ettevõtmise saab ehk ühendada Õpetatud Eesti Seltsiga. Jakobson tähendas, et see näib talle teostamatuna. Hansen sõnas, et Jakobsoni üleskutse seltsiga liituda on enneaegne, sest esmalt peaks esitama ühingu statuudi. Wühner kahtles ettevõtmise teostumises, sest nii suure liikmemaksuga ühingu asutamine põrkub kindlasti suurtele raskustele. Jakobson kostis seepeale, et kogu eesti rahva seast võib hõlpsasti leida umbes 1000 liiget. Hörschelmann päris, kuidas Jakobson mõtleb ühingu tööd organiseerida, esitatud raamatute sobivust ja toetuse suurust otsustada. Kui selle üle otsustamiseks komisjon valitakse, siis milline tähendus on ülejäänud liikmeskonnal. Jakobson vastas, et see peab sisalduma koostatava statuudi sättes, igal juhul näib talle see lühim tee heade raamatute saamiseks, mille kasutuselevõtuks peab koolmeistritel olema vaba voli. Hansen sõnas, et üksikutele koolmeistritele sellist õigust anda ei tohi, sest see ohustab kooli käekäiku ja vanemate rahakotti. Õpikute kasutuselevõtu otsustab ülem-maakoolivalitsus koos konsistooriumiga. Jakobson seevastu arvas, et õigus raamatuid koolides kasutada on minimaalne, milleks kooliõpetajatel aga peaks õigus olema. Hansen omakorda päris, kas Jakobson soovib vabadust, et iga kooliõpilane oma heaksarvamise järgi raamatuid valiks. Mis siis koolist saab? Nii lõpetab selle küsimuse käsitlese protokoll.

Lühinotiitside põhjal on raske saada asjast täit ülevaadet. Küll peaks olema selge, et uue seltsi asutamine oli veel idee tasandil. Jakobsonil polnud põhikirja ja vaevalt tema vastuseid küsimustele saab ammendavaks pidada. Ent kõige olulisem on siiski see, et "selle koolmeistrite konverentsiga juunikuus 1868 tulebki alata E. Kirjam. Seltsi ajalugu" (Tuglas 1958: 44). Jakobsoni idee lükkas liikuma tollaste haritlaste ja koolmeistrite koondumismõtete, mis tipneb 1872. aastal ärkamisaegse eesti kultuuriloo ühe kõige olulisema ühenduse — Eesti Kirjameeste Seltsi asutamisega.

Viljandimaa külakoolmeistrite konverents. Ilmselt kõstri-
te ja kihelkonnakoolmeistrite konverentside eeskujul korraldati
21.–22. septembril 1867 külakoolmeistrite ühishüüpidamine Vil-
jandis, kus osales 46 inimest, kellest 40 oli Viljandimaalt ning üks
Tartumaalt (Koolmeistrite-konverenz Willandis, 21. ja 22. Sep-
tembril 1867. — *Eesti Postimees*, 1867, nr 40–42, 4., 10. ja 18. X).
Konverentsi tööd juhtisid Fr. D. N. Hörschelmann ja W. A. Han-
sen. Tõnis Auksmann Sürgaverest kõneles sellest, mida arvab
rahvas koolidest. Ta puudutas pooldavalt ka uue kirjaviisi küsi-
must. Märt Laur Kutsarist kõneles uue ortograafia vastu ja oli nõus
selle puudusi tõestama. Auksmann ja Laur lahkasidki kirjaviisi
probleeme koosolijate ees tahvlil. Selgus, et kõiki keele peensusi
pole võimalik veel uues kirjaviisis kajastada, ent sama puuduse all
kannatas ka vana ortograafia. (Jannsen lisab ajalehes omalt poolt,
et vanal kirjaviisil on puudusi kümme korda enam.) Uue kirjavii-
si poolt võtsid sõna pastor Hörschelmann, külakoolmeistrid Jaan
Adamson, Märt Jakobson jt. Lõppotsust siiski ei tehtud, sest “assi
weel polele”. Hörschelmann kõneles kõstri konverentsil aruta-
tud külakoolmeistrite ettevalmistamise võimalikkusest kihelkon-
nakoolide juures või seminarides. Külakoolmeistrid pooldasid
seminaride asutamist. Pastor Hansen tuletas meelde tarvidust
isamaatundmise raamatu järele, mis kasvataks rahva südames ar-
mastust kodumaa ja rahva vastu. Koosolijad palusid selle raamatu
esinejal kirjutada. Räägiti ka lugemisraamatu, Uue Testamendi
ja Piibli kasutamise võimalusist külakoolides, kusjuures Hansen
tutvustas Jakobsoni ilmuva lugemisraamatu osi. Hansenil palu-
ti koostada koolidele tunniplaan, kus kajastuksid ka konverentsi
otsused. Kõneldi veel koolmeistrite palgast, õpikutest, vanadus-
päevade kindlustamisest, Piibli lugemisest koolis, palvest jm.

Konverentsid Lõuna-Eestis 1870.–1880. aastatel. 1870. aas-
tate esimesel poolel kihelkondi või maakondi hõlmavate konve-
rentside töö soikus, koolmeistrite ühistegevuse vormiks kujunesid
ühe kihelkonna koolmeistrite koosolekud ja seda ka mitte kõik-
jal. Jannsen propageerib küll nende mõtet *Eesti Postimehes* mi-
tu korda ja esitab ka maakondade ning ülemaalse konverentsi
idee (Meie kolid ja kolikonverenzid. — *Eesti Postimees*, 1870,
nr 23, 10. VI). Veel 1880. aastal märgib *Eesti Postimees*, et nii Lii-
vimaa Eesti-osas kui ka Eestimaa kubermangus on konverentsid
alles haruldased ja koolide edenemist aitaks parandada kooliaja-

lehe asutamine (Wolmarist. Kooli-zeitung. — *Eesti Postimees*, 1880, nr 42, 15. X). Kuigi Lõuna-Eestis olid konverentsid koolmeistritele tuttav töövorm ja enesetäiendamise viis, ei tegutsenud nad regulaarselt paljudes kihelkondades, sest ärkamisegaesed ettevõtmised ja rahvuslikud nõudmised olid muutnud pastorid ettevaatlikuks ja umbusklikuks koolmeistrite suhtes. Valga praost Heinrich Christian Gustav Kupffer tegi 1875. a Liivimaa provintsiaalsinodil ettepaneku keelata tulevikus maakondade koolmeistrite konverentsid, sest Liivimaa üldisest ja kihelkondlikest kokkusaamistest peaks piisama. Sageaste konverentsidega kaasnevat ohud (neid ei nimetatud). Otsustati konverentsi siiski mitte keelata (*Protokoll*. . . 1875: 10–11).

Hollmanni seminari konverentsid. 1873. aasta sügisel alustas Tartus tööd Eesti valla(küla)koolmeistrite seminar, mida selle direktori nime järgi tihti nimetatakse Hollmanni seminariks. 1876. aasta augustis kutsus Hollmann esimesed seminari lõpetajad mitteametlikule konverentsile Tartusse. Tema eesmärk oli teha kokkuvõtteid lõpetanute aastasesest tööst koolides, vahetada kogemusi, tutvuda valitsevate oludega ja vajadustega kohapeal. Kokkusaamine kujunes viljakaks ja osalejad soovisid selle kordamist, mida Hollmann järgmisel ja ülejäämisel aastal ka tegi. Et seminari lõpetanute arv üha kasvas, palus Hollmann 1879. aasta sügisel Liivimaa ülem-maakoolivalitsuselt luba muuta senised mitteametlikud konverentsid ametlikuks ja korrapäraseks. Ta visandas ka nende temaatika (didaktika, kasvatus, pedagoogika ajalugu, uuem erialane kirjandus) ja korralduse põhimõtted (Läti Riiklik Ajalooarhiiv (= LRAA), f 241, n 1, s 348, l 1–2 p). Hollmanni konverentsid kogusid järjest enam tuntust ja muutusid 1880. aastate esimesel poolel Liivimaa Eesti-osa kõige esinduslikumaks koolmeistrite kokkusaamiseks.¹² 1883. a juunis võttis konverentsist osa 54 inimest 17 Liivimaa kihelkonnast, lisaks Eesti- ja Saaremaalt ja isegi Peterburist (Guleke s. a.: 3). 1885. aas-

¹²Vt Tartust. — *Eesti Postimees*, 1881, nr 21 ja 25, 27. V ja 24. VI; J. W. Koolmeistrite konferents Tartus 17. ja 18. Juunil 1882. — *Ristirahva pühapäeva leht*, 1882, nr 31, 1. VIII; -rr-. Kool ja Kasvatus. — *Meelejahutaja*, 1885, nr 30, 20. VII; K. Wallakoolmeistrite konverents Tartus 19. ja 20. Juunil seminari direktori Hollmanni juhatusel all. — *Olewik*, 1885, nr 28, 8. VII.

ta konverentsil osales 55 küla- ja kihelkonnakoolmeistrit ning elementaarkooliõpetajaid Tartu-, Võru- ja Viljandimaalt (LRAA, f 241, n 1, s 349, l 29–32).

Konverentsidel käsitleti üldisemaid kasvatusteaduslikke küsimusi, nagu karistamist, kooliõpetuse mõnu, koduõpetust, koolitunnistusi, südame harimist, keha füüsilist arendamist, kooli ja seltsielu vahekorda, ent pearõhk pandi siiski üksikainete metoodikale (lugemine, kirjutamine, üldajalugu, kodumaatundmine, vene keel, käsitöö, Meyeri-Hurda gloobuse kasutamine, usuõpetus, kirikulaul). Sagedasemad kõnelejad olid lisaks seminari direktorile ka selle õppejõud Juhan Kurrik ja Peeter Org. Hollmanni väljaandel ilmusid olulisemad ettekanded trüki jätkväljaandena *Kõned laste kasvatamisest ja õpetamisest* (I–IV; 1883–1886), mis andis hea ülevaate tollase pedagoogilise mõtte jõujoontest ja sai arvestateltki hea vastuvõtu (*Kündja*, 1883, nr 33, 17. VIII; *Walgus*, 1885, nr 38, 28. IX). Ajaleht *Tartu Eesti Seitung* süüdistas Hollmanni küll salapoliitikas, ainult oma kasvandikega nõupidamises, oma mõtete ja vaimu levitamises (Koolmeistrite konverents. — *Tartu Eesti Seitung*, 1880, nr 21, 28. V). Seda pole põhjust täielikult eitada, ent kindlasti oli nendel konverentsidel suur osa kasvatusteadusliku mõtte levikul koolidesse. Minu andmeil toimus viimane Hollmanni konverents 1886. aasta juunis. (-ig-. Tartust. Koolmeistrite konverents. — *Postimees*, 1886, nr 27, 28. VI).

Tori kihelkonna koolmeistrite konverentsid. Aastail 1877–1884 pidasid Tori kihelkonna koolmeistrid 15 konverentsi. Esimene neist toimus Tori pastoraadis 10. detsembril 1877 ja tõenäoliselt viimane Selja koolimajas 14. detsembril 1884 (EAA, f 1281, n 1, s 169, l 1–5). Esimesel konverentsil seati eesmärgiks õppetöö edendamine ja paremate õppemeetodite tutvustamine kaks korda aastas. Alates teisest konverentsist (10. II 1878 Seljal) hakati kuulama koolmeistrite proovitunde katekismuses, piibloos, maateaduses, rehkendamises ja lugemises, millele järgnes arutelu. Üldiselt jäädi ametivendade oskustega rahule. Kuuendal kokkusaamisel Viira koolimajas (7. III 1879) kritiseeriti küll koolmeister Tõnis Tilga proovitunde. Arvati, et rehkendustund polnud midagi väärt, sest koolmeistril oli see ette valmistamata ja hirmu pärast “meel segane”. Piiblilootunnis polnud jälgegi lapsepärasest seletamisest. Seitsmendale konverentsile Tori kihelkonnakoolis (23. XI 1879) olid kokku kutsutud külakoolide lapsed,

kellega töötasid kihelkonnakoolmeistrid. Tundide ja arutelu järel kuulati tavaliselt kihelkonna- ja külakoolmeistrite ettekandeid. Teemade valik oli lai. Kõneldi Karl Eduard Malmi lugemisraamatust (T. Auksmann), trahvirahadest (Johann Kodaras), õpetuse viisist (Hans Einer), koolmeistrite edasiharimisest (Johannes Kuus), kodusest algõpetusest (Hans Raba), piiblitöö õpetamisest (Johann Pertel). Tollane Cimze seminarist ja hilisem Viira abikoolmeister Jüri Lossmann rääkis eesti luulest. Mitu ettekannet pidas konverentside algataja ja üldjuht, koolisõbrast Tori pastor Carl August Raedlein (Rädlein) (koduõpetus, koolitrahvid, külakoolid Saksamaal jt).

Langetati ka koolitööga seotud põhimõttelisi otsuseid. Nii otsustati neljandal konverentsil (11. XI 1878) algust teha vene keele õpetamisega teise talve poistele, kõigile teise talve lastele aga isamaatundmise õpetamisega Gustav Blumbergi raamatu *Juhataja Kodu- ja isamaa tundmisele* järgi (esitrukk 1871).

Teisi koolmeistrite konverentse Lõuna-Eestis. Laiusel hakati korraldama konverentse 1875. aastal. Eriti viljakas aasta oli 1880–1881, kui peeti 17 kohtumist. Konverentsid toimusid pastor Paul Roderich Bidderi juhtimisel laupäeviti ja nendest teatati kirikus (Kõpp 1937: 582).

Jakob Hurda initsiatiivil otsustas Otepää kihelkonna koolivalitsus 10. oktoobril 1877 hakata kaks korda aastas korraldama Otepää kihelkonna koolides konverentse (koosolekuid). Esimene kavatseti pidada Päidla koolimajas sama aasta detsembris (EAA, f 1260, n 1, s 92, l 49 p, 51–52 p). Koosolekud koosnesid kohaliku koolmeistri proovitundidest, laste järelekatsumisest ja arutelust. Tihti kõneles ka Hurt ise mingil pedagoogilisel teemal. Ta kirjutab: “Need konverentsid olid kooliõpetajatele väga kasulikud, koolitöö muutus metoodiliseks, ajakohaseks. Töövili tuli siis ka laste juures varsti nähtavale. Teadmised, kord ja käitumine paranesid märgatavalt. Kooliõpetajates ilmnis tööarmastus ja tööhimu” (Hurt, Koppel 1934: 137).

Üle pika aja, 31. juulil 1878 tulid taas konverentsile kokku Viljandi, Paistu, Helme ja Tarvastu kirikuõpetajad, kihelkonna- ja külakoolmeistrid. Kõnelesid peamiselt pastorid (rahvuslusest,

ajalehest *Sakala*, Eesti Aleksandrikoolist).¹³ 7. oktoobril pidasid konverentsi Pärnu-Jaagupi koolmeistrid (Pärnumaalt. — *Sakala*, 1878, nr 44, 2. XII).

Tartu-Võru kreisi maakoolivalitsuse ringkiri (3. XI 1881) kihelkonna koolivalitsustele rõhutab veel kord konverentside korraldamise hädavajalikkust. Ringkirjast selgub, et ainult Rõuges, Karulas ja Tartu-Maarjas korraldati neid tihti, ülejäänud kihelkondades ainult kord aastas ja mõnes polnud nende toimumist üldse märgitud (EAA, f 1270, n 1, s 670, l 10). Ajalehed teatavad konverentsidest Harglas, Häädemeestel, Karksis, Paistus, Rõuges, Tormas ja mujal.¹⁴

Liivimaal töötati koolirevident J. H. Guleke initsiatiivil 1884. aastal välja instruksioon kogu Liivimaa ja maakondlike koolmeistrite konverentside korraldamiseks (EAA, f 1167, n 1, s 392, l 1–4). See dokument sisaldab 17 paragrahvi (juhtimine, osavõtjad, päevakord, teemad, keel, ettekannete esitamise kord, konverentsi kestus jne) (EAA, f 2008, n 1, s 4, l 2–3). Instruksiooni vajati eelkõige Liivimaa Läti-osa kohta, kus just maakondlikud koolmeistrite konverentsid olid eriti populaarsed — vastupidi Eesti osale, kus korraldati peamiselt kihelkondlikke kokkusaamisi. Kihelkondade konverentside korraldamine jäeti endiselt pastorite hooleks.

Vastavalt uuele instruksioonile ja Tori kihelkonna koolmeistrite konverentside kogemustest kasvas välja Pärnumaa koolmeistrite konverents. Selle initsiaator oli Pärnumaa vaimulik koolirevident ja Tori pastor C. A. Raedlein. Konverents peeti 17.–18. juunil 1886 Tori kihelkonna koolimajas. Osavõtjaid oli 78, nende hulgas kuus pastorit, kaks koolivanemat ja 61 koolmeistrit.¹⁵ Kuulati näidistunde katekismuse õpetamisest, murdudega arvutamisest,

¹³Vt -e-. Koolmeistrite konverents Tarvastus 31. Juulil 1878. — *Sakala*, 1878, nr 29, 2. IX; vt ka nr 32, 23. IX; Inland, Aus dem Fellin'schen. . . — *Neue Dörptsche Zeitung*, 1878, nr 195, 25. VIII.

¹⁴Vt Harglast. — *Olewik*, 1883, nr 8, 21. II; Häädemeestel. — *Wirulane*, 1885, nr 26 ja 44, 26. VI ja 29. X; Karksi kihelkonnast. — *Wirulane*, 1886, nr 13, 25. III; Wiljandi maalt. — *Wirulane*, 1886, nr 15, 8. IV; Kodu. Kool. Kirik. — *Olewik*, 1886, nr 10 ja 11, 3. ja 10. III.

¹⁵EAA, f 2008, n 1, s 12, l 7–8; Kodu. Kool. Kirik. — *Olewik*, 1886, nr 28, 7. VII; Pärnu maakonna koolmeistrite konverents, Tori

Gröönimaa maateadusest (A. Jürgenstein), heliredelist, ja arutati neid õhtuni. Teisel päeval kõneles C. Raedlein Pärnumaa koolide ajaloost, see jutt ilmus koosolijate palvel hiljem ka trükis (Raedlein 1887). Peeti veel ettekandeid kasvatuses koolis, koolmeistri perekonnaelu mõjust koolile ja rahvale, kirjalikest töödest ja sellest, kuidas parandada koduõpetust (vt ka *Virulane*, 1886, nr 27, 1. VII). Pärnumaa koolmeistrite konverents jäi ainsaks ja viimaseks maakondlikuks koolmeistrite kokkusaamiseks Lõuna-Eestis enne suuri muutusi — enne 1880. aastate keskel alanud venestuslainet.

10.–13. augustini 1884 peeti Riias Balti Õpetajate Seminaris esimene õigeusu rahvakoolide koolmeistrite konverents 91 osavõtjaga. Põhiküsimus oli vene keele tõhusam õpetamine koolis, sest “Wene-keelt piab nendes kubermangudes, kus tõisi keeli räägitakse, nõnda palju õpetama, et õppija kooliaja lõpul trükitud ja kirjutatud Wene-keelt lugeda oskab luetud tükist ka arusaab ja sulega nõnda ümberkäia saab, et oma tarwilisi kirju, nagu palweja kaebdusekirju Wene-keeli ise mõistab kirjutada j.n.e., ja et ta Wene-keelt nõnda palju kõnelda mõistab, et selles keeles oma mõttid awaldada ning ühe Wenelase kõnest arusaab” (Riiast. — *Sakala*, 1884, nr 37, 15. IX). Arutati õppekirjanduse olukorda, meetodeid ja neid takistusi, mis segavad keeleõpet. Leiti, et juba kolmandal talvel tuleb alustada venekeelse õpetusega kõigis ainetes peale usuõpetuse (-a-. S’ezd provoslavnyh sel’skih narodnyh učitelej Pribaltiiskih gubernii. — *Rižskij vestnik*, 1884, Nr 181–183. 13., 14. ja 16. VIII).

Koolmeistrite konverentsid ja koosolekud Põhja-Eestis.

Eestimaa talurahvakoolide rajamise ja valitsemise komitee plaan (1819) nägi ette ka koolmeistritele suviseid kihelkondlikke ja piirkondlikke koosolekuid kogemuste vahetamiseks ja metoodiliseks abistamiseks (Speer 1936: 98). Kullamaa pastor Paul Eberhard pidas 1859. aasta Eestimaa provintsiaalsinodil vennastekogudusi käsitleva ettekande, mille üheks mõtteks oli pastorite ja koguduste sideme tugevdamine (*Protokoll*. . . 1859: 10). Selleks hakkasid pastorid muu hulgas korraldama kirikuvöörnundrite, koolmeistrite ja teiste aktiivsete koguduseliikmetega koos-

kihelkonna koolimajas 17. Juunil 1886. — *Ristirahwa pühapäewa leht*, 1886, nr 32, 10. VIII.

olekuid (konverentse), et levitada kiriklikku mõtlemisviisi (Archiv des Propstes in Jerwen. Bd. 4, 1850–1859, pagineerimata. Konvoluut autori valduses). 1861.–1862. aastal peeti selliseid koosolekuid Ambla, Rakvere ja Väike-Maarja kihelkonnas (EAA, f 1187, n 2, s 532/4, 182 p, 90 p, 124 p). Järgmisel aastal korraldati koolmeistrite, kirikuvööründrite ja eestlastest abilistega (*Nationalgehülfen*) ühisnõupidamisi Lääne-Nigula ja Karuse kihelkonnas (EAA, f 1187, n 2, s 533/4, 185 p, 93 p). 1863.–1864. aastal märgitakse neid Karusel, Amblas ja Järva-Madisel (EAA, f 1187, n 2, s 534/5, 13; Archiv des Propstes in Jerwen. Bd. 5, 1860–1869, pagineerimata. Konvoluut autori valduses). Et nende ühisnõupidamiste protokolle pole ma leidnud, ei saa ka anda ülevaadet arutatud küsimustest. Küll võib lühinotiitside põhjal tõdeda, et arutati ka kooliküsimusi. 1864. aastast pärineb teade Alutaguse praostkonna koolmeistrite konverentsist Jõhvis, kus vaeti koolikorraldust ja jagati näpunäiteid meetodikast. Sooviti selliseid kokkusaamisi korraldada vähemalt kord aastas (EAA, f 1187, n 2, s 534/5, 191 p; Speer 1936: 269).

Tõsisemalt kerkis konverentside korraldamine uuesti päevakorda 1868. aastal. Eestimaa konsistooriumi ringkiri (29. I 1868) praostidele soovib kõikides kihelkondades iga kahe kuu tagant või sagedamini kutsuda ellu kirikuvööründrite, eestlastest abiliste ja koolmeistrite konverentse. Neil tuli arutada abi- ja kodust elu, lastekasvatamist, kooliasju, Piibli levitamist, misjonitööd, vaestehoolekannet ja moraali. Konverents pidi algama ja lõppema laulu ja palvega. Konsistooriumi eesmärk oli taas kord tugevdada pastorite kiriklikku hoolt koguduste üle. Ka sama aasta Eestimaa provintsiaalsinodil arutati sama küsimust. Läänemaa kreisisinodil oli avaldatud kahtlust konverentside kohustusliku korrapärasuse üle ja palutud luba neid korraldada vajaduse järele, sidumata kindla ajaga. Järgmisel sinodil sooviti vahetada saadud kogemusi (*Protokoll. . . 1868: 27*).

Eestimaa konsistooriumi ringkirjas Järva praostile (1. XI 1868) tõdetakse, et Järvas korraldati konverentse üksnes Türi ja Järva-Madise kihelkonnas, meenutati varasemat ringkirja ja konverentsidest teatamise kohustust aastaaruannetes (*October-Bericht*). Lisaks peeti nõutud konverentse ka Emmaste, Hanila, Harju-Jaani, Harju-Madise, Iisaku, Juuru, Jüri, Jõhvi, Keila, Lüganuse, Rapla,

Reigi ja Viru-Nigula kihelkonnas (EAA, f 1187, n 2, s 538/4, l 10 p–105).

18. novembril 1868 järgnes uus konsistooriumi ringkiri, millest selgub, et paljud pastorid Põhja-Eestis pole jaanuarikuise ringkirja nõudmist konverentside korraldamise kohta siiski täitnud. Taas tuletatakse meelde nende olulisust kirikule. Pastoritele, kes pole veel konverentsi korraldanud, soovitati mitte kaua kõhelda. Praostidele anti nõu kirikuvisitatsiooni lõpuks korraldada koos kohaliku kirikuõpetajaga konverentsi (Archiv des Propstes in Jerwen. Bd. 5, 1860–1869, pagineerimata. Konvoluut autori valduses). 1869. aasta provintsiaalsinodil märgitakse konverentside otstarbekust, õnnistusrikkust (*segenreich*) ja võimalust kasutada neid ka manitsemiseks ja kirikukariks (*zur Admonition und Kirchensucht*) (*Protokoll...* 1869: 20). Ka 1869. aasta oktoobriaruanded märgivad peaaegu kõikjal selliste koosolekute toimumist (EAA, f 1187, n 2, s 539/4). Et tegemist oli ikaldusaastaga, arutati neil konverentsidel kooliasjade kõrval tihti ka vaestehoolekande küsimusi.

Asjad liikusid rahulikult kuni 1871. aastani. Selle aasta märtsis pidi Tallinnas toimuma Põhja-Eesti koolmeistrite konverents. Et kuberner selle keelas, toimus 10. märtsil ainult koolmeistrite kontsert börsihoones, ent tõenäoliselt ka salajane koosolek 33 osavõtjaga.¹⁶ Mida koosolekul arutati või otsustati, pole teada. Eestimaa kuberner keelas küll selle konverentsi, kuid lubas neid edaspidi pidada, kui esitatakse palve, programm ja teatatakse tulemustest. Tõenäoliselt tekkis salakoosolekul mõte korraldada jaanipäeva paiku uus Eestimaa koolmeistrite konverents koos kontserdiga, mille tarvis olevat kõik Eestimaa koolmeistrid “winnas nagu püssid” (EKLA, Koopiad 208:19, l 9). Nähtavasti imbus kavatus miskitmoodi välja, sest Eestimaa kindralsuperintendent Ernst Wilhelm Woldemar Schultz teatas juba 10. märtsi ringkirjas ametivendadele koolmeistrite kavatsusest korraldada pärast jaanipäeva koos Liivimaa koolmeistritega konverents. Ta soovis, et kreisisinoditel arutataks, mil moel kasutada selliseid konverentsi kooliasjade edendamiseks ja kuidas astuda tõhusalt vastu

¹⁶Vt Kontsertid. — *Eesti Postimees*, 1871, nr 13, 31. III; -h-. Das Concert ehtnischer Schulmeister in der Börsenhalle am 10. März. — *Revalsche Zeitung*, 1871, nr 58, 12. (24.) III.

võimalikule agitatsioonile (EAA, f 1237, n 1, s 19, l 18). Eestimaa Rüütelkonna peamehe kiri (19. III 1871) koolirevidentidele teatab, et ülemkoolikomisjon kardab hiljuti Tallinnas toimunud talurahvakoolmeistrite konverentsi puhul tendentse, mida üldsu-se (loe: ülemuste) ees kardetakse. Konverentsist osavõtnuid tuli omavolilise lahkumise ja õppetöö katkestamise eest tõsiselt noo-mida ning manitseda (EAA, f 1236, n 1, s 112, l 15 p). Tallin-na eesti koolmeister Jüri Rosenberg, üks Põhja-Eesti tähtsamaid ärkamisaegseid tegelasi, esitas kubernerile konverentsi loataotlu-se koos seitsmepunktilise programmiga (päevakorraga) (kooliaja kestus, tütarlaste kihelkonnakoolid, koolmeistrite palgad, kooli-raamatud, uued õppeained jm).¹⁷

Konverentsil kõneks tulema pidanud küsimused olid aja- ja asjakohased, ent nende lahendamine ei kuulunud koolmeistrite pädevusse. Sisult küll hariduse ja kasvatusteaduslike probleemide arutamine pidi paratamatult viima kriitiliste seisukohavõttude-ni ja tooma esile rahvuslikud püüdlused. Konverentsile kavatseti kutsuda ka vallavanemaid ja teisi haritud ning mõistlikke "eesti vendi". Üleskutset ja ürituse programmi sooviti levitada ajalehte-de kaudu (Speer 1936: 400). Selline laialdane üritus pidi tegema võimuesindajad ettevaatlikuks. Eestimaa kuberner oli alul asjaga päri, ent muutis siis mitme isiku ja asjaomaste asutuste soovitusel meelt. Nii teatab Eestimaa Rüütelkonna peamehe kiri (17. VII 1871) Järva praost Woldemar Eugen Grohmannile, et 22. juunil arutas ülemkoolikomisjon kubeneri soovil Tallinna eesti rahva-kooli koolmeistri Rosenbergi palvet kutsuda kõik kubermangu maakoolmeistrid koos eesti sõpradega Eesti- ja Liivimaalt koos-olekule, et arutada ühiselt kooliolude ja rahva haridustaseme tõst-mise küsimust. Ülemkoolikomisjon polnud küll koolmeistrite konverentside vastu, ent pidas sellise laialdase ettevõtmise pu-

¹⁷Kellelt sai alguse idee Eestimaa kubermangu koolmeistrite konve-rentsi korraldamiseks? Rudolf Kenkmaa (Kenkmann) arvab, et vaevalt pärines see Rosenbergilt. Sellise suurejoonelise ürituse idee võis tek-kida ainult C. R. Jakobsonil (Kenkmann 1938: 93). Tõdemus jääb üksnes Kenkmaa oletuseks. J. Rosenbergi säilinud kirjad C. R. Jakob-sonile kinnitavad, et kogu ettevõtmise hing oli siiski Rosenberg, kes kirjutab Jakobsonile ettevalmistuste käigust, küsib nõu ja kutsub teda esinema. Koolmeistrite konverentsid polnud enam tundmatud ja idee sünd Rosenbergil pole midagi eriskummalist.

hul vajalikuks põhjalikumat selgitust. Ka nähtuvat programmist, et see toetab üksnes eraldavaid püüdlusi. Koolikomisjon pidas soovitatavaks läbiproovitud kihelkonnakonverentsidelt üle minna praostkondade või maakondade konverentsidele. Otsustati korraldada üks selline Järva praostkonnas (Archiv des Propstes in Jerwen. Bd. 6, 1870–1879, 1 48–49. Konvoluut autori valduses).

Kindralsuperintendent Schultz tõstatas koolmeistrite konverentside küsimuse 18.–22. juunil 1871 Eestimaa provintsiiaalsinodil ja püüdis asja “õigele rajale” suunata. Ta tegi seda nähtavasti kooskõlastatult ülemkoolikomisjoniga, millele viitab soovitava suuna sõnastuse peaaegu sõnasõnaline kokkulangemine.

Põhiküsimus oli, kuidas kasutada konverentse kooliasjade edendamiseks ja astuda tõhusalt vastu võimalikule rahvuslikule agitatsioonile. Tõdeti ilmselt vajadust selliste konverentside järele, ent alustada kavatseti kihelkonnakonverentsidega, mis kasvaksid üle praostkondade, maakondade, Eestimaa kubermangu või selle piire ületavateks kokkusaamisteks. Viimased võivad toimuda ainult ülemkoolivalitsuse loal ja juhtimisel (*Protokoll... 1871: 15*).

17. juulil 1871 teatas rüütelkonna peamees kirjas Järva koolirevidentidele ülemkoolikomisjoni otsusest korraldada sealses praostkonnas koolmeistrite konverents. 27. jaanuaril 1872 arutasid Järva pastorid ja koolirevidendid küsimust Vao mõisas. Siin jäi kõlama Järva-Jaani pastori Peter Bernhard Ferdinand Gebhardti seisukoht koolmeistrite suurte konverentside tagasihoidlikust kasust ja isegi kahjulikkusest. Ta soovitas ka Järva omast loobuda.

Ülemkoolikomisjon ei taganenud konverentsi mõttest siiski kohe ja nõudis ürituse programmi. Selle koostas ja töötas välja ka konverentsi korralduse reglemendi Järva praost Grohmann. Türi konverentsil kavatseti arutada kihelkonna koolikatsumise kogemusi, õppetöö jaotamist külakoolides kahte või kolme jakku, õpetamise korraldamist suviti ja seda, mida peaks tegema laiskade ja hooletute lastega (Archiv des Propstes in Jerwen. Bd. 6, 1870–1879, 1 117. Konvoluut autori valduses). Eestimaa ülemkoolivalitsus kiitis heaks Lõuna-Järva koolmeistrite konverentsi programmi (rüütelkonna peamehe kiri 19. VII 1872 praost Grohmannile). Siiski näib, et nii Lõuna-Järva kui ka kogu Järvamaa

külakoolmeistrite konverents jäi toimumata. Miks asi sumbus, pole selge.

Koolmeistrite konverentside ja koosolekute korraldamine muutub Põhja-Eestis 1870. aastate lõpul ja 1880. aastate alul juba eluliselt vajalikuks töövormiks. Ajalehed rõhutavad konverentside kasu koolile, õhutavad neid korraldama ja toovad teateid toimunust. Ka koolmeistrid ise avaldasid koolivalitsustele survet konverentside korraldamiseks. Nii soovisid Vaivara kihelkonna koolmeistrid tungivalt, et “kooliõpetajate konverentsid saaksivad elule kutsutud” (Wirumaalt. — *Sakala*, 1884, nr 21, 26. V). Ajaleht *Valgus* kirjutab: “Tänise koolides töötajate tööviis on pea igas koolis iseviisi, ehk küll kasu ühesugune peab olema. Kõik koolmeistrid on, olgu ta nii hästi õpetatud kui tahes, oma tööviisi ehk methode juures kui Araabia kõrbes”. Konverentse tuleks korraldada kaks korda aastas kooli alul ja lõpul.¹⁸ A. Grenzsteini arvates tuleb hakata igal aastal pidama kõiki eesti koolmeistreid ühendavat konverentsi, millega liituksid samalaadsed üritused maa- ja kihelkondades. Ta kirjutab: “Konverents ühendaks koolide tööd ja kaswataks mehi, kes oma raske töö juures ära ei tüdineks ja keda iga tuul kõigutada ei jaksaks. Niisugust koolmeistrite seisust on Eesti rahwal hädaste waja. Niisugune paneks oma rahwa tulewikule kindla põhja ja teeks oma isamaa õnnelikuks” (Plaan, mille järele Eesti elu tuleks mõnusale korrale seadida. 8. Kool. — *Olewik*, 1885, nr 48, 25. XI). Mitmel pool Virumaal (näiteks Vaivara kihelkonnas) võetakse üles maakonna-konverentside idee (Wirumaalt. — *Sakala*, 1884, nr 21, 26. V; X. Alutagusest Wirumaalt. Koolmeistrite konverentsid. — *Valgus*, 1885, nr 4, 29. I).

1879. aastal jaanuaris korraldatati Amblas kihelkonna koolmeistrite konverents, kus arutati Põhja-Eestile tüüpilisi probleeme — koolmeistrite väike palk, koolmeistri ja kogukonnakirjutaja ameti kokkusobimatus, koolimajade vilets seisukord (-kp-. Järwamaalt. — *Sakala*, 1879, nr 8, 24. II). Samal aastal pidasid

¹⁸Vt -x. Wirumaakonnast. Koolmeistrite konverentsid. — *Walgus*, 1883, nr 49, 6. VII; vt ka Wennialik öiendus H. H. kirja kohta selle lehe 38mas numbris. — *Ristirahwa pühapäwa leht*, 1879, nr 44, 28. X; Kooliõpetajatekoosolekute ja nõuupidamistest. — *Walgus*, 1884, nr 14, 7. II.

mitu konverentsi Viru-Jaagupi koolmeistrid (Raamatu kogud ja koolid. — *Ristirahwa pühapäeva leht*, 1879, nr 40, 30. IX). Jõe-lähtme kihelkonna koolmeistrite konverentsil (14. II 1884) arutati muude küsimuste hulgas ka koosoleku juhataja pastor Paul Lopenowe raamatut *Wenekeel küla-koolis* (1877, 1878, 1888), mida hinnati lausa “lapse tapjaks”. See vihastanud “raamatu isa” hirmsasti.¹⁹ Vaivara kihelkonna koolmeistrid pidasid aastail 1883–1885 vähemalt kolm konverentsi (Waiwarast. — *Olewik*, nr 22 ja 43, 27. V ja 21. XI). 1881.–1882. aastal korraldasid Põhja-Eesti pastorid mitmesuguseid koolmeistrite kokkusaamisi 26 kihelkonnas, 20 kihelkonnas neid ei tehtud (EAA, f 1187, n 2, s 552/5). 1885.–1886. aastal ei peetud konverentse ainult Haljala, Juuru, Järva-Peetri, Karuse, Lüganuse, Noarootsi, Pühalepa, Rakvere, Ridala ja Vormsi kihelkonnas (EAA, f 1187, n 2, s 556/5).

Koolmeistrite konverentsid Saaremaal. Saaremaal, kus koolmeistrite ettevalmistus ja kooliolud olid Mandri-Eestiga võrreldes viletsamad, ilmnevad koolmeistrite ühised püüdlused alles 1880. aastate alul. 1882.–1883. õppeaastal korraldasid Kuresaare Eeskujuliku Kihelkonnakooli koolmeistrid Anton Lutsu ja Mihhail Prooses oma kihelkonna õigeusuliste abikoolide koolmeistritele viis koosolekut, kus tutvustati uemaid õppemeetodeid ja paremaid õpikuid (Andresen, Paatsi 1988: 50; EAA, f 1937, n 1, s 238, l 36 p–39). Koolmeistrite koondumist õhutas ajaleht *Saarlane*: “Kõige tarvilisem asi koolitaja ametis, on õpetuse viis (Methode). Pole seda ühel koolitajal mitte, siis ei või ta õiete oma tööd teha, ega lapsi mõistusele saata, waid teeb neid niisama masinateks, kui ta ise on. Ilma konverentsiteta arwab iga koolitaja et see õige on, mis ta ise teeb ja see tee kõige kergem on, mis ta ise kõnnib, aga ei või aimatagi, et ta sagedaste üsna eksi tee pääl on”. Saaremaa koolidel olevat alles igäihel oma tunniplaan ja õpetuse viis. Ajaleht soovitab kihelkonnakoolmeistrite konverentse kokku kutsuda, mis aitaksid asju parandada, looks ühendust töös ja meeles (-e-. Koolmeistrite konverentsid. — *Saarlane*, 1884, nr 49–50, 2. ja 9. XII).

Tollase Saaremaa üks ärksamaid koolitegelasi oli Kihelkonna pastor Ludwig Michael Amandus Masing, kes korraldas 26. oktoobril 1884 koolivalitsuse koosoleku, kus arutati peaaegu eran-

¹⁹Vt n. Harjumaalt. — *Walgus*, 1884, nr 18, 10. III.

ditult külakoolidega seotud küsimusi (vene keele õpetamine, kihelkonnakoolidesse vastuvõtmine, piibliloo ja katekismuse õpetamine jt). Kihelkonna külakoolides otsustati kasutusele võtta K. E. Malmi lugemisraamat *Laulud ja Loud* (esitrükk 1874) (Kihelkonna koolide walitsuse koosolek. — *Saarlane*, 1885, nr 13, l. IV).

Järgmine koolmeistrite koosolek peeti 17. jaanuaril 1885 Kihelkonnal. Arutati eelmisel koosolekul vastuvõetud otsuste elluviimist ja koolmeistrite palka. Taas tuldi kokku juba 15. märtsil. Peeti mitu külakoole puudutavat ettekannet, millest J. Ratase "Mis peavad küla koolid korda saatma" ilmus *Saarlases* (Kõne, mis koolmeister J. Ratas Kihelkonnal koolmeistrite koosolekul 15. Märtsil s.a. on pidanud. — *Saarlane*, 1885, nr 18–20, 6., 13. ja 20. V).

10. jaanuaril 1886 kogunesid koolmeistrid jälle Kihelkonnale. Kuusnõmme Kulli külakoolmeister viis läbi katekismuse proovitunni. Pidula koolmeister kõneles koolmeistritele vajalikest omadustest. Kihelkonna kirikuvalla koolmeister rääkis külakoolide funktsioonidest ja ülesannetest.²⁰ Kaarma kihelkonna koolmeistrid kogunesid esimesele külakoolmeistrite konverentsile 11. veebruaril 1886 Haljala külakooli. Kohalik koolmeister andis proovitunde, misjärel arutati, "kuidas kõige sündlikum oleks tunda anda" (nd. Kaarmalt. — *Saarlane*, 1886, nr 19, 12. V; Kirotar 1911: 59).

Koolmeistrite konverentside lõpp. 1886. aasta juunis toimus veel üsna mitu koolmeistrite konverentsi, ent venestuse pealetung oli juba alanud ja uued kooliülemad ametis. Pastoreid, kohalikke koolivalitsusi ja koolmeistreid vaevasid uutest koolipoliitilistest suundadest tõusnud tõsised mured, mida nad võisid välja öelda ühistel nõupidamistel. Et asjas kindel olla, oli kõige lihtsam viis igasugused koolmeistrite koosolekud ja konverentsid keelata või nõuda nende korraldamiseks kõrgemalt poolt luba.

²⁰Vt Kihelkonnalt. Koolmeistrite koosolek. — *Saarlane*, 1886, nr 8, 24. II; Kõne mis koolmeister J. Mets Nääri k. 10. p. 1886 Kihelkonna koguduse koolmeistrite koosolekul pidas. — *Saarlane*, 1886, nr 20, 19. V; Kõne, mis Pidula walla koolmeister L. Aksel, Kihelkonna kiriku mõisas, koolmeistrite koosolekul pidanud. — *Saarlane*, 1886, nr 30–31, 28. VII ja 4. VIII.

Haridusministri korradusel keelas Liivimaa kuberner 11. juulil 1886 kõik koolmeistrite kokkutulekud. Sillakohtute kaudu teatati sellest praostidele. Viljandi praost August Jakob Westrén-Doll teatas omakorda ringkirjaga kihelkonna- ja külakoolmeistritele vallavalitsuste kaudu kubeneri keelust (vt näiteks EAA, f 1290, n 1, s 242, l 20; Guleke 1997: 208). Liivimaa provintsiiaalsinodil 13.–18. augustini 1886 Volmaris kõneles koolinõunik Guleke haridusministri otsusest mitte lubada enam koolmeistrite konverentse (*Protokoll...* 1887: 8). Teated kubeneri keelust ilmusid ka ajalehtedes (vt Tallinnast. — *Wirulane*, 1886, nr 28, 19. VIII). Eestimaa kuberner Sergei Šahhovskoi teatas (17. VI 1886) Eestimaa ülemkoolikomisjonile Tartu õpperingkonna kuraatori kirjast, mis ei luba korraldada koolmeistrite konverentse ilma kuraatori nõusolekuta; vastav korraldus tuli teatavaks teha (EAA, f 855, n 1, s 61, l 160; vt ka *Rižskij vestnik*, 1886, Nr 161, 23. VII).

Järgmise aasta veebruaris teatas ajaleht *Meelejahutaja* taas Tartu õpperingkonna kuraatori ringkirjast, mis keelas koolmeistritel ajalehtedes ja avalikes kõnedes puudutada küsimusi, mis “mitte pädagogikalise (kasvatusteaduslise) sisuga ei ole”. Kuraator pani vastutuse koolijuhatajale, et “nende walitsuse alla usaldatud koolides erapüüdlisi kõnesid, ammugi riigiwalitsuse seadluste kohta käijaid tähendusi ei sallita” (Teadustused. — *Meelejahutaja*, 1887, nr 7, 14. II).

Koolmeistrite konverentsid ja koosolekud täitsid ärkamisaegses eesti ühiskonnas üsna mitut rolli. Kooli ja kasvatusteadusliku mõtte seisukohalt pakkusid nad soodsat võimalust enesetäiendamiseks, aitasid kaasa uute teadmiste ja õppemeetodite levikule. Lõuna-Eesti kõstriite ja kihelkonnakoolmeistrite konverentsidel sündis mõte korraldada üldlaulupidu ja asutada kooliraamatute levitamiseks selts, asuti arutama eestlaste saksastamist, Piibli kohta koolis, uute kooliõpikute kirjutamist jm küsimusi. 1860. aastail olid koolmeistrite konverentsid Eesti Aleksandrikooli liikumise kõrval teine tähtis rahvusliku mõtte virgumise koht. Liivimaa konverentsid viisid eesti koolmeistrid kontakti läti ametivendadega. Just nendel kerkis üles teemasid, mida arutati hiljem eesti poolelgi (saksastamine, uued õppeained, õpikud jm).

Kirjandus

- Andresen, Lembit 1970. Koolmeistrite ettevalmistusest 19. sajandil Eestis. — *Nõukogude Kool*, nr 2, lk 154–159
- Andresen, Lembit 1974. *Eesti rahvakoolid 19. sajandil kuni 1880-ndate aastate koolireformini*. Tallinn
- Andresen, Lembit, Vello Paatsi 1988. Ühest unustatud koolist Saaremaal. — *Nõukogude Kool*, nr 8, lk 47–50
- Guleke, Heinrich s.a. *Bericht über das Landschulwesen Livlands für 1882/83*. Riga
- Guleke, Johann Heinrich 1997. *Geschichte des livländischen Volksschulwesens*. Herausgegeben von Detlef Kühn und Vija Daukšte. (Beiträge zur Schulgeschichte. Bd. 6.) Lüneburg
- Hurt, Jakob, Heinrich Koppel 1934. Lühike ülevaade õpetaja Jakob Hurda ametiaja üle Otepääl 1872–1880. — *Eesti Rahva Muuseum XXV aastat*. (Äratrükk Eesti Rahva Muuseumi aastaraamatust IX–X.) Tartu, lk 123–138
- Issakov, Sergei 1966. Õpetatud Eesti Seltsi katsest asutada ajakiri (ajaleht) "Eesti Koit": Materjale Leningradi arhiividest (III). — *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 556–559
- Kenkman, Rudolf 1938. Carl Robert Jakobson Tallinnas 1871/72. — *Vana Tallinn III*. Tallinn, lk 73–157
- Kirotar, Johann 1911. Kaarma seminar kui Eesti kultura tegur 1871–1910. — *Eesti kultura I*. Korraldanud W. Reiman. Tartu, lk 37–86
- Kirsch, Karl 1855. *Das deutsche Volksschulrecht*. Bd. 2. Leipzig
- Köpp, Juhan 1937. *Laiuse kihelkonna ajalugu*. Tartu
- Paatsi, Vello 1993. Kes keelas Jakobsoni lugemisraamatu teise osa? — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 431–432
- Protokoll der Synode des Ehstländischen Consistorial-Bezirks, abgehalten vom 6. bis zum 13. September 1859*. 1859. Reval
- Protokoll der im Jahre 1862 in Mitau gehaltenen siebenundzwanzigsten Kurländischen Provinzial-Synode*. 1862. Mitau
- Protokoll der estländischen Provinzial-Synode vom Jahre 1868*. 1868. Reval
- Protokoll der estländischen Provinzial-Synode vom Jahre 1869*. 1869. Reval
- Protokoll der estländischen Provinzial-Synode vom Jahre 1871*. 1871. Reval
- Protokoll der einundvierzigsten Livländischen Provinzialsynode, gehalten in Walk im Jahre 1875, vom 14. bis 19. August*. 1875. Riga

- Protokoll der 52. Livländischen Provinzial-Synode, gehalten zu Wolmar im Jahre 1886, vom 13. bis zum 18. August. 1887.* Riga
- Põldmäe, Rudolf 1969. *Esimene Eesti üldlaulupidu*. Tallinn
- [Raedlein, Carl] 1887. *Liivimaa rahvakool ja iseäranis Pärnu kreisi maakoolide ajalugu: Tori õpetaja kõne Pärnu kreisi koolmeistrite konverentsil peetud Tori kihelkonna koolimajas 18. Juunil 1886.* Tartu
- Ruut, Karl 1921. *Eesti rahvakooli ajalugu*. I jagu, I anne. Viljandi
- Speer, Helmut 1936. *Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland vom Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung.* (Abhandlungen des Instituts für wissenschaftliche Heimatforschung an der Livländischen Gemeinnützigen u. Ökonomischen Sozietät (gegr. 1792).) Bd. 2/3. Tartu
- Tuugas, Friedebert 1958. *Eesti Kirjameeste Selts*. Tallinn
- Vičs, A. 1928. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata: *Vidzeme no 1800.–1885. gadam*. Rīga

VELLO PAATSI (sünd. 1948) on lõpetanud Tartu ülikooli geograafiaosakonna 1973, geograafiamagister 1993. Olnud Tartu ülikooli kunstide osakonna lektor (a-ni 2001), on Tallinna Pedagoogikaülikooli doktorant. *Akadeemias* on varem avaldanud artiklid "Eüropa ja Palästina: Esimene eestikeelne kaart" (1996, nr 12, lk 2570–2583) ning "Seal kirjutab nüüd juba karjapoiss...: Eesti rahvakooli muutumisi 1840–1886. I" (2001, nr 5, lk 875–903) ning arvustused meie ajakirjanduse ajaloo (1995, nr 8, lk 1742–1749), Eesti ajaloo kronoloogia (1996, nr 2, lk 178–185), eestikeelse gloobuse (1996, nr 8, lk 1739–1745) ja Anu Raudsepa raamatu *Riia Vaimulik Seminar 1846–1918* kohta (2000, nr 5, lk 1092–1102), samuti väidelnud ajakirjandusloolastega (1995, nr 12, lk 2635–2636).

EESTI NOORTE ÕIGUSLIKU SOTSIALISEERUMISE AGENTIDE MÕJUST SIIRDEÜHISKONNAS

Silvia Kaugia

Vaatamata individuaalsusele on inimene eelkõige teatud sotsiaalse grupi liige. Tema meeleolu, püüdlused, harjumused, vajadused, väärtushinnangud ja käitumistendentsid sõltuvad teda vahetult ümbritsevast sotsiaalsest keskkonnast, mis hõlmab nii materiaalseid esemeid, vaimseid väärtusi kui ka teisi isikuid. Sotsiaalne keskkond mängib inimkäitumise regulatsioonis seda suuremat rolli, mida arenenum on ühiskond.

Juba varasest lapsepõlvest alates hakkab inimene alateadlikult omaks võtma kõike, mida ümbrus talle pakub, omandades ajapikku sotsiaalsed normid ja väärtushinnangud, mis kujundavad tema eluteed kuni surmani. Inimese kujunemine ongi eluaegne pikaajaline sotsialiseerumisprotsess, mille vältel indiviid omandab teatava sotsiaalsete rollide, teadmiste, normide ja väärtuste süsteemi ning kultuuri.

Sotsialiseerumine on olemuselt kahepoolne protsess: ühel poolel on ühiskond, teisel indiviidid, kes valmistuvad astuma ühiskondlikku ellu või juba võtavad sellest aktiivselt osa; oma institutsioonide kaudu kujundab ühiskond isiksust, indiviidid, olles aktiivsed tegutsejad ühiskonnas, mõjutavad omakorda ühiskondlike institutsioonide tegevust, kujundades oma tegevusega sotsiaalset keskkonda.

Isiksuse sotsialiseerumist ei saa lahutada ühiskonnast ja selle muutustest, seda peab uurima kui terviklikku ühiskondlikku protsessi. Kuigi isiksuse kujunemisprotsess on määratletud eelkõige ühiskondlik-majandusliku formatsiooni otsese mõjuga, ei saa

üksikindiviidi arengu kõiki iseärasusi seletada ainult selle taustal, s.t makrokeskkonna kaudu. Isiksuse sotsialiseerumise mõistmiseks on vaja üksikasjalikult uurida mikrokeskkonda: perekonda, kooli, lastegruppe jne; seega kõikide nende institutsioonide mõju, mida me nimetame sotsialiseerumisagentideks.

Isiksuse formeerumisel osaleb üheaegselt mitu sotsialiseerumisagenti ja seega on vaja eri sotsialiseerumisagentide toime kontrolli ja juhtimist vastava ühiskonna adekvaatse isiksuse kujundamises.

Niisiis ei ole indiviid sotsialiseerumisprotsessis seotud ühiskonnaga vahetult, vaid mitmesuguste elementide, nn sotsialiseerumisagentide kaudu.

Sotsialiseerumisagentideks on ühiskonna mitmesugused institutsioonid (nt perekond, eakaaslaste grupid, kool, töökollektiiv, usuühingud, massikommunikatsioon jne), mille ülesandeks on isiksuse kujundamine. Üldjoontes võime sotsialiseerumisagentid grupeerida nelja suurde rühma: 1) üksikisikud; 2) isikute grupid; 3) sotsiaalsed instantsid; 4) ühiskondliku teadvuse materialiseerunud väljendajad.

Inimese sotsiaalne mikrokeskkond koosneb väikestest gruppidest ja üksikisikutest. Seetõttu kuuluvad väikesed grupid mikrokeskkonna tähtsamate komponentide hulka, seda enam et üksikud inimesed kuuluvad tavaliselt mitmesugustesse väikestesse gruppidesse, mis omakorda on teatud elulaadi kandjateks. Seetõttu on väikesed grupid indiviidi sotsialiseerumisel otsustava tähtsusega.

Eri sotsialiseerumisagentide tähendus ja olulisus inimese jaoks on tema elu jooksul üsnagi muutuv: väikelapse arengus on otsustava tähtsusega tema vanemad, perekond, kus ta kasvab; kooliealise lapsele saavad perekonnast olulisemaks eakaaslaste grupid, õpetajad, kaasõpilased, suvelaagrite kasvatajad, noorteorganisatsioonide liidrid jne. Inimese liikumisega ühest sotsiaalsest staatusest teise vahetuvad või muudavad oma kohta olulisusehierhia ka institutsioonid, mille normidega antud isik peab oma käitumist kohandama ja mis püüavad inimest vastavasse sotsiaalsesse keskkonda sulatada.

Omapäraseks, võib isegi öelda, et universaalseks sotsialiseerumisagentiks on massikommunikatsioon (eriti televisioon), mis

aitab kujundada inimeste väärtushinnanguid kogu elu jooksul, olenemata nende eest. Loomulikult on televisiooni- ja raadiosaadete, ajakirjanduse, filmide jne mõju noortele tugevam, määravam ja märgatavam, kuid kahtlemata on massimeedia selleks vahendiks, mis aitab ka täisealistel omandada rollimudeleid, mida on võimalik rakendada pidevalt muutuv ja alatasa uut sisseelamist nõudvas sotsiaalses keskkonnas.

Sotsialiseerumise üheks alaliigiks on õiguslik sotsialiseerumine. Sotsialiseerumise õiguslik iseloom ei väljendu üksnes selles, et inivid omandab ühiskonnas kehtivad õigusnormid, vaid tähtsam on see, et õiguse mõju inimese teadvusele aitab tal internaliseerida ühiskonna sotsiaalkultuurilisi, sh juriidilisi väärtusi. Teisisõnu: riiklikult kehtestatavad õiguslikud meetmed justkui koondavad isiksuse tähelepanu olulisematele sotsiaalsetele nähtustele, kuigi tavaliselt pole sellest teadlikud ei kodanikud ega riigi huve esindavad ametiisikud.

Õigusliku sotsialiseerumise üheks aspektiks on õiguskasvatus, mille kõrval õiguslik sotsialiseerumine nagu isiksuse arengu iga teinegi tahk hõlmab kogu sotsiaalse keskkonna stiihilist mõju. Viimane ei ole aga alati positiivne, sotsialiseerumisprotsess võib kulgeda ka negatiivses suunas.

Õiguslik sotsialiseerumine algab juba varases lapsepõlves; kõrvuti kõlblusteadvusega areneb õigusteadvus. Nii näiteks taipab laps varakult, et punase tule all ei tohi tänavat ületada, et politsei ülesanne on kaitsta korda jms. Oma mängudes harjuvad lapsed varakult ka õiguslike rollidega. Need on lapselikult lihtsad, kuid siiski õiguslikud. Nagu isiksuse kujunemine, nii kestab ka õiguslik sotsialiseerumine terve elu. Selles võib olla kriise ja murdumisi, mis ei tarvitse langeda ajalisel kokku kriisidega üldises sotsialiseerumisprotsessis (*Noorte...* 1999: 19).

Õigusliku sotsialiseerumise käigus kujuneb õigusteadvus, mille tähtsamad funktsioonid on tunnetamine, hindamine ja käitumise reguleerimine. Tunnetuslikku funktsiooni iseloomustatakse tavaliselt juriidiliste teadmiste mahu või õigusliku ettevalmistatuse, hindavat funktsiooni õigust puudutavate hinnangute ja arvamuste kaudu. Käitumine põhineb sotsiaalsetel hoiakutel.

Õigusliku sotsialiseerumise eesmärgiks on sellise õigusteadvusega isiksuse kujundamine, kes on õiguse sfääris positiivselt aktiivne. Õigusliku aktiivsuse all mõistame inimese omadust ja sellest tulenevat võimet mõjutada eesmärgipäraselt sotsiaalsel keskkonda õiguse valdkonnas. Aktiivsusest ei saa rääkida mitte igasuguse juriidiliselt olulise tegevuse puhul. Tegevuses väljendub aktiivsus vaid siis, kui seda ajendab indiviidi vabatahtlik otsus, algatusvõime. Õiguslik aktiivsus nõuab oskust hinnata neid teadmisi ja tegusid, millega subjektile tuleb kokku puutuda (*Noorte...* 1999: 20).

Sotsialiseerumisagentide osatähtsus eri inimgruppidele sõltub nii sotsiaalsete gruppide endi eripärast (nende vanusest või muust) kui ka ühiskonna arengutasemest ja konkreetse sotsiaalse keskkonna iseärasustest.

Et Eesti ühiskond on läbi teinud põhjaliku murrangu, loobudes sovetismist ning asudes 1991. a üles ehitama turumajanduslikku ühiskonda, tekib küsimus, milline roll on eri sotsiaalsetel institutsioonidel praegu noorte õiguslikus sotsialiseerumises ning kas on toimunud mingeid nihkeid varasema perioodiga võrreldes. Nendele küsimustele aitab vastust leida 1995. a Õiguspsühholoogide ja Sotsioloogide Tartu Ühingu algatatud noorte õigusteadvust käsitlev uuring. Sisuliselt on tegemist kordusuuringuga, mis põhineb 1974. a TRÜ kriminoloogialaboratooriumis väljatöötatud kontseptsioonil ja mille esimene etapp oli aastail 1974–1977, mil esmakordselt püüti fikseerida eesti noorte õigusteadvuse taset ja seda mõjutavate kanalite efektiivsust. Praegu käimasolev kordusuuring on eelkõige kirjeldav ja seepärast ei püstitatud ka täiendavaid hüpoteese. Uurijad lähtuvad seisukohast, et noorte areng ja käitumine on kolme mõjurite bloki koosmõju tulemus. Nendeks blokkideks on: 1) väärtuste ja hoiakute blokk; 2) käitumise determinandid (mõju agendid), kuhu kuuluvad suhtlemispartnerid, sotsiaalsed institutsioonid ja massiteabevahendid; 3) käitumisfoon, mis hõlmab selliseid andmeid nagu seaduskuulekus, kasvumiljö, sotsiaaldemograafilised näitajad jne.

Käesolevas artiklis analüüsin teise nimetatud bloki näitajaid nõukogude perioodi ja praeguse Eesti noorte analoogse kontingendi põhjal.

Kõnealuse kordusuuringu respondentideks on 15–18-aastased noored, kelle sotsiaalne positsioon ja õigusliku sotsialiseerumise tase on üsnagi erinev: 1) keskkoolide õpilased, kellest enamik pärineb arvatavasti keskmiselt edukatest perekondadest ja kes eeldatavalt on teiste noorte gruppidega võrreldes kõrgema õigusteadvuse tasemega, kuna need noored on valdavalt pärit teraviklikest, harmoonilistest perekondadest ning nende noorte haridustase on teiste küsitletud kontingentidega võrreldes kõrgem; 2) kutsekoolide õpilased, kelle eesmärgiks on omandada oskustöölise kutse ja pärast kooli lõpetamist õpitud erialal tööd leida. Need noored pärinevad valdavalt töölis perekondadest, kellel on kaasajal raske oma sissetulekust ära elada; 3) õiguserikkujad, s.o isikud, kelle suhtes on süüdimõistev otsus tehtud. Viimase kontingendi puhul on tegemist ilmsete sotsialiseerumishäiretega noortega, kes ei ole suutnud omaks võtta üldkehtivaid sotsiaalseid norme ja kelle edukas tagasipöördumine ühiskonda on äärmiselt keeruline, arvestades kiireid sotsiaalseid muutusi praeguses Eestis, mis soosivad paraku ainult edukaid ja rahakaid inimesi. Kõnealuse grupi noored pärinevad valdavalt purunenud või/ja asotsiaalsetest peredest, kus laste õiguslikule kasvatusesele ei ole piisavalt tähelepanu pööratud. See, millist mõju üks või teine sotsialiseerumisagent inimese arengule avaldab, sõltub nende agentide autoriteedi määrast konkreetsete isikute jaoks.

Kõnealuses uuringus keskendusime eelkõige suhtlemispartnerite (perekonna, koolikaaslaste, õpetajate, juhuslike tuttavate jne) ja massikommunikatsioonivahendite mõjule.

Uurides massikommunikatsioonivahendite autoriteeti, püüdsime selgitada: 1) millisel kohal on nad õiguslike teadmiste saamisel; 2) millisel kohal on nad käitumisjuhiste saamisel.

Suhtlemispartnerite autoriteedi uurimisel kasutasime selliseid indikaatoreid: 1) suhtlemispartnerite mõju (kellega respondent end sarnaseks peab); 2) ideaal (kellega ta tahab sarnaneda); 3) usaldusisik (kelle poole ta pöördub nõuannete saamiseks); 4) halva mõju allikas (keda respondent peab süüdlaseks oma puudustes); 5) konfliktide esinemine (kellega tal esineb lahkarvamusi). Sotsiaalsete institutsioonide autoriteeti püüdsime iseloomustada põhiliselt nende institutsioonide esindajate — suhtlemispartnerite kaudu.

Mõõtmaks seda, mis suunas erinevad sotsialiseerumisagendid noori mõjutavad, kasutasime kahte tunnusteblokki: 1) kas respondendid nõustuvad väitega, et oma õiguslased teadmised on nad saanud peamiselt loetletud sotsialiseerumisagentidelt (edaspidi: õiguslike teadmiste saamine); 2) kas respondendid nõustuvad väitega, et teadmised, kuidas tohib ja kuidas ei tohi käituda, on nad peamiselt saanud loetletud sotsialiseerumisagentidelt (edaspidi: käitumisjuhiste saamine). Esitades õiguslaste teadmiste allikate järjestuse 1995. aastal läbiviidud küsitluse põhjal ning eelnimetatud massiivide kaupa, saame järgmise hierarhia (kõik järjestused on koostatud keskmiste alusel):

Tabel 1

Keskoolide õpilased	Kutsekoolide õpilased	Õigusrikkujad
1) ajalehed	1) televisioon	1) ajalehed
2) televisioon	2) ajalehed	2-3) televisioon
3) raadio	3) ema	ema
4) ajakirjad	4-6) raadio	4-5) sõbrad
5) kool	sõbrad	kool
6) ema	isa	6) isa
7-9) sõbrad	7) ajakirjad	7) raadio
õpetajad	8) õpetajad	8) ajakirjad
isa	9) sugulased	9-10) sugulased
10) sugulased	10) kool	õpetajad
11-12) ilukirjandus	11) õed-vennad	11) õed-vennad
juriidiline	12) juriidiline	12) juriidiline
kirjandus	kirjandus	kirjandus
13) kino	13) kino	13) kino
14) õed-vennad	14-15) ilukirjandus	14) ilukirjandus
15) teater	ülemus	15-16) teater
16) ülemus	16) teater	ülemus

Nagu tabelist ilmneb, on noorte õiguslaste teadmiste peamiseks allikaks tähtsamad massikommunikatsioonivahendid televisioon ja ajalehed. Mõnevõrra üllatav on, et kutsekoolide õpilased ja õigusrikkujad nimetavad olulise õiguslike teadmiste allikana ema, kirjandus, õpetajad ja isegi raadio paiknevad aga antud valimi hierarhias märksa tagapool.

Kui esitatud võrrelda 1975. a uurimuse tulemustega, näeme, et siis oli õigusteadmiste andmisel väga oluline osa koolil, mis paiknes vastava hierarhia tipus. Praeguseks on kool kui õigusliku sotsialiseerumise agent loovutanud oma juhtpositsiooni meediale. See on seletatav kooli ja õpetajate prestiiži langemisega praeguses ühiskonnas ning sellega, et ilmselt ei käsitleta õigusprobleeme koolides piisavalt või ei käsitleta neid üldse. Nii ammutavadki noored peamise õiguslase informatsiooni massimeediakanalistest, mis ei pruugi aga alati noorte õiguslaseid teadmisi rikastada, jäädes pelgalt õigusrikkumiste kirjeldamise tasemele. Seega on olemas oht, et sirguva põlvkonna õiguslased teadmised kujunevad üsna puudulikuks, mis sageli ei võimalda neil ka endi ja oma sõprade käitumist adekvaatselt hinnata.

Kõige suurem nihe õigusteadmiste allikate järjestuses kahe uuringu tulemusi võrreldes ilmneb kutsekoolide õpilaste hulgas: korrelatsioonikoefitsient ρ on siin 0,44. Suuremateks ümberpaiknemisteks on sõprade asetumine 11. kohalt 5. kohale, ema paigutamine 9. kohalt 3. kohale, õpetaja osatähtsuse langemine hierarhias 5. kohalt 8. kohale, kooli langemine 1. kohalt 10. kohale, juriidilise kirjanduse osatähtsuse langemine 6. kohalt 12. kohale ning kino langemine 7. kohalt 13. kohale. Teiste massiivide puhul toimunud nihked õiguslaste teadmiste ammutamise kanalite osas on olnud väiksemad.

Õigusteadmiste allikate järjestust on huvitav kõrvutada nende sotsialiseerumisagentide hierarhiaga, kellelt noored saavad käitumisjuhiseid. 1995. a küsitluse põhjal saame järgmise järjestuse:

Tabel 2

Keskoolide õpilased	Kutsekoolide õpilased	Õigusrikkujad
1) ema	1) ema	1) ema
2) isa	2) televisioon	2) isa
3) kool	3) isa	3) kool
4-5) ajalehed televisioon	4-5) sõbrad kool	4-5) sõbrad televisioon
6) sõbrad	6) ajalehed	6) ajalehed
7) õpetajad	7) õed-vennad	7-8) õpetajad
8-9) raadio	8-11) ajakirjad	õed-vennad

ajakirjad	raadio	9) raadio
10) ilukirjandus	õpetajad	10–11) sugulased
11) sugulased	sugulased	ajakirjad
12) õed-vennad	12–13) juriidiline	12) kino
13) teater	kirjandus	13) juriidiline
	kino	kirjandus
14–15) juriidiline	14) ilukirjandus	14) ilukirjandus
kirjandus	15) teater	15) teater
kino		

Esmalt tuleb märkida kodu juhtivat osa käitumisjuhiste saamises ja mõlemal vanemal on selles osas tugev prestiiž. Suur on siin ka televisiooni, sõprade ja kooli roll. Küllaltki selgelt ilmneb, et noored ei samasta käitumisjuhiste allikaid õiguslike teadmiste allikatega ega käitumisjuhiseid õiguslike teadmistega.

Käitumisjuhiste saamiseks on noortele siiski olulisem isiklik kontakt tema jaoks autoriteetse inimesega, kellelt nõu küsida. Õigusteadmised on käitumisjuhistega võrreldes enam objektiivse tähtsusega noore inimese jaoks. Käitumisjuhiste saamisel nimetavad respondendid olulise allikana ka näiteks kooli, s.t koolikaaslast, kellelt käitumises malli võetakse, samal ajal kui õigusteadmiste allikana jääb kool noorte hinnangute alusel tagasihoidlikumale kohale.

Käitumisjuhised ei pruugi alati seostuda ainult õigusliku käitumise probleemidega, sest sotsiaalset käitumist reguleerivad ka teised sotsiaalsed normid. Seega võib autoriteetselt isikult nõu küsida ükskõik milliste käitumisnormide osas. Õiguslike teadmiste tase näitab aga inimeste kursisolekut ühiskonnas parajasti kehtivate ja aktsepteeritavate õigusnormidega.

Võrreldes 1975. ja 1995. a küsitluse tulemusi ilmneb, et olulisi erinevusi käitumisjuhiste allikate tähtsustamises ei esine. See kinnitab veel kord, kuivõrd suurt osa etendavad noore inimese elus, arengus ja sotsialiseerumises tema kodu, vanemad ning kool.

Korrelatsioonikoefitsiendi ρ alusel on siin suurem nihe toimunud taas kutsekoolide õpilaste osas ($\rho = 0,24$), kelle vastustest ilmneb, et käitumisjuhiste saamisel on hakanud suuremat osa etendama sõbrad, kes asetusid vastava hierarhiaredeli 4. astmele (1975. a 8. kohal), vähenes kino (1975. a 9., 1995. a 12. koht) ja

õpetajate (1975. a 5., 1995. a 9. koht) osatähtsus. Teiste massiivide osas olid nihked väiksemad.

Õigusliku sotsialiseerumise agentide mõju püüdsime uurida eelkõige agendi autoriteeti iseloomustavate näitajate kaudu. Sellel eesmärgil küsisime, kellega noored enda arvates sarnanevad. Saadud vastuste alusel saime sellise reastuse:

Tabel 3

Keskoolide õpilased	Kutsekoolide õpilased	Õigusrikkujad
1) isa	1) isa	1–3) isa
2–3) ema	2–3) ema	ema
sõber	sõber	sõber
4) sugulane	4) õde-vend	4) õde-vend
5) õde-vend	5) sugulane	5) sugulane
6) mõne kirjandusteose või filmi kangelane	6) mõne kirjandusteose või filmi kangelane	6) mõne kirjandusteose või filmi kangelane
7) õpetaja	7) õpetaja	7) õpetaja

Saadud tulemused olid meile igati ootuspärased — kõigi massiivide respondentide arvates on nad kõige enam sarnased eelkõige oma vanematega, seejärel sõpradega. Kahe uuringu kõrvutamisel näitab, et varem olid kõik küsitletute grupid enda arvates kõige sarnasemad emaga, nüüd aga on siin esikohale tõusnud isa. See annab tunnistust isa autoriteedi tõusust praegustes perekondades, mida võib seletada isa oskusega kaasaegses ühiskonnas toime tulla ja oma peret üleval pidada (või otsib ta selleks aktiivselt võimalusi), mis järjest enam lubab tal taas asuda perekonnapea kohale — sotsialistlikus ühiskonnas kippus see vägisi käest kaduma, sest pereemad tegid siis meestega võrdset, tihti ka rasket füüsilist ja/või tervistkahjustavat tööd ning said meestega võrdset, vahel isegi paremini tasustatud, ning nii olid tollaegsed emad sageli ka pere ülalpidajaks. Sellega kaasnes peaaegu alati ema suur autoriteet perekonnas.

Mõnevõrra vastukäivalt tavaarusaamadele ilmneb sellest uurimusest, et noored õigusrikkujad hindavad oma perekonna mõju sama kõrgelt kui nende õiguskuulekad eakaaslased. Peetakse ju noo-

re õigusrikkuja perekonda harilikult kõige kurja juureks. Samas unustatakse, et õigusrikkuja nagu iga teinegi indiviid vajab turvatunnet. Seda leiab temagi perekonnast.

Omaette probleem on perekonnast saadava toetuse kvaliteet. Ka õigusrikkujate perekonnas on kujunenud mingi tuum, millele õigusrikkuja võib toetuda. Sotsialiseerumise algetapil on sotsiaalse kogemuse vahendajaks just perekond. Kui õigusrikkuja perekond kannab ühiskonna suhtes negatiivseid hoiakuid, annab ta need edasi ka lastele. Mida konfliktsem on perekond, seda konfliktsemat mõju avaldab ta sotsiaalõiguslikele hoiakutele.

Kui kellegagi sarnanemine näitab sotsialiseerumisagentide varasemat mõju, siis see, kellega noored tahavad sarnaneda, näitab teatud tõenäosusega sotsialiseerumisagentide mõju tulevikus. Kui esitada sotsialiseerumisagentide tähtsuse järjestus, lähtudes nendega sarnanemise soovist, saame sellise ideaalide pingerea:

Tabel 4

Keskkoollide õpilased	Kutsekoolide õpilased	Õigusrikkujad
1) sõber	1) sõber	1) sõber
2) ema	2) mõne kirjandusteose või filmi kangelane	2) ema
3) isa	3-4) isa	3) mõne kirjandusteose või filmi kangelane
4-5) sugulane	ema	4) isa
mõne kirjandusteose või filmi kangelane	5) õde-vend	5) õde-vend
6) õde-vend	6) sugulane	6) sugulane
7) õpetaja	7) õpetaja	7) õpetaja

Anketeerimistulemused näitavad, et kõigi vaatlusaluste massiivide noorte hulgas hakkavad üha suuremat rolli mängima sõbrad, vanemate ja õdede-vendade tähtsus väheneb. Mõnevõrra üllatav on, et kutsekooliõpilaste ja õigusrikkujate ideaalide hulgas on arvestataval kohal mõne kirjandusteose või filmi kangelane. See kinnitab, kui oluline noorte arengus on see, milliseid raamatuid trükitakse (loetakse) ning milliseid filme näidatakse ja

vaadatakse. Noortele tundub, et raamatu- ja/või filmikangelased suudavad elus ettetulevaid probleeme paremini lahendada ja neid lahendusi ollakse üsna aldis ka ise võimaluse korral kasutama.

Uuringute võrdlusest nähtub, et kõige enam on muutunud õigusrikkujate ideaalide järjestus ($\rho = 0,41$). Kui 1975. a küsitluse andmeil oli ema selleks inimeseks, kellega taheti sarnaneda, siis 1995. aastal oli suuremaks ideaaliks sõber. Kaksikümmend aastat tagasi olid selles loetelus 2. kohal õed-vennad, kes nüüdseks on langenud 5. positsioonile, sõbrad on aga tõusnud 1. kohale. Kui eeldada, et õigusrikkujate sõbradki on valdavalt seadusega pahuksis, annab see alust kahelda, kas kõnealused noored alati soovivadki oma elulaadist täiesti loobuda. Ilmselt tähendab see tugevat identifitseerumist grupiga; oma väärtushinnanguid ei ole aga niisama lihtne muuta. Seegi asjaolu, et ema on selles ideaalidejärjestuses 2. kohal, ei anna paraku põhjust optimismiks, et ema kui kõige lähedasem inimene suudaks sotsiaalseid norme eiranud lapse alati konformse käitumise teele tagasi tuua. Asi on selles, et paljudel juhtudel on ka õigusrikkujate vanematel selliseid omadusi, mis otseselt takistavad nende lastel sotsiaalsete normide täitmist.

Peale ideaalide selgitamise püüdsime sotsialiseerumisagentide tähtsust iseloomustada ka selle järgi, kelle poole pöörduvad noored nõu saamiseks, kui nad ise ei tea, kuidas käituda. Esitame sotsialiseerumisagentide järjestuse selle näitaja alusel:

Tabel 5

Keskoolide õpilased	Kutsekoolide õpilased	Õigusrikkujad
1) sõber	1) sõber	1) sõber
2) ema	2) ema	2) ema
3) õde-vend	3) õde-vend	3) õde-vend
4) isa	4) isa	4) isa
5) sugulane	5) sugulane	5) sugulane
6) õpetaja	6) juhuslikud tuttavad	6) õpetaja
7) juhuslikud tuttavad	7) õpetaja	7) juhuslikud tuttavad

Nagu esitatust näeme, on vastav hierarhia hämmastavalt sarnane kogu küsitatud kontingendi osas. Uuringu esimese etapi tulemused kinnitavad, et tol ajal oli kõigi massiivide järjestuses juhtpositsioon emal, kes nüüdseks on langenud sõprade järel 2. kohale. Need tulemused näitavad, et noorte elus on kõige tähtsam roll omistatud sõpradele, kes on ka nende ideaaliks ja kellesarnaseks tahetakse saada. Kodu osa kipub tagaplaanile jääma. Nõuannete saamiseks ei taheta pöörduda ka isa poole. Selle põhjuseks on sageli see, et isa kaotab oma täisealiseks saavate lastega kontakti ning paljudel juhtudel ei söanda noored ühtedel või teistel põhjustel isa poole pöörduda.

Aastate lõikes ei näita ρ korrelatsioon olulist erinevust. Nime-tada võib aga teatud nihet õigusrikkujate osas, kelle usaldusisikute loetelus ema langes 2. kohale, sõbrad aga tõusid kolmandalt 1. positsioonile.

Õiguskasvatuse seisukohalt on tähtis teha kindlaks nii harmooniliselt kui ka mitteharmooniliselt mõjuvad sotsialiseerumisagentid. Indikaatoriks, millega mitteharmoonilist mõju mõõta, valisime puudustes süüdistamise ja lahkarmuste esinemise.

Küsitluse tulemused selle kohta, keda noored ise oma puuduste süüdlaseks peavad, on esitatud järgmises hierarhilises sotsialiseerumisagentide järjestuses:

Tabel 6

Keskoolide õpilased	Kutsekoolide õpilased	Õigusrikkujad
1) ise	1) ise	1) ise
2) kodu	2–3) kodu	2–3) sõbrad
3–4) sõbrad	isa	kool
kool	4–5) sõbrad	4) kodu
5–6) isa	ema	5–8) isa
õpetajad	6–7) kool	õpetajad
7) ema	õpetajad	“tänav”
8) õed-vennad	8) õed-vennad	ema
9) “tänav”	9) “tänav”	9) õed-vennad
10) sugulased	10) sugulased	10) sugulased

Selgub, et sotsiaalsete institutsioonide mõju ei ole taandatud nende üksikute esindajate mõjule. Näiteks on kodu 2., 3. ja 4. kohal, ema aga vastavalt 7., 5. ja 8. kohal, samuti ei ole isa ega õdesid-vendasid süüdistatud oma puudustes koduga võrdselt.

Kõrvutades küsitletud gruppide arvamusi näeme, et teiste massiividega võrreldes süüdistavad õigusrikkujad oma puudustes enam sõpru ja "tänavat". See annab tunnistust, et kõnealused noored saavad aru, et isikud, kellega nad suhtlevad, kujundavad ka nende enda isiksust. Nende antud hinnang on aga mõneti vastuolus nende ideaalide ja usaldusisikute pingereaga, kus mõlemal juhul olid esikohal sõbrad.

Antud indikaatori osas esines aastate lõikes kõige suurem erinevus kutsekoolide õpilaste seisukohtades ($\rho = 0,32$). Olulisemad nihked olid siin järgmised: 1975. a "tänav" 3., 1995. a 7. kohal; 1975. a ema 10., 1995. a 8. kohal; 1975. a kool 5., 1995. a 3. kohal.

Teiseks indikaatoriks, millega püüdsime mõõta sotsialiseerumisagentide mitteharmonilist mõju, oli see, kellega esineb noortel kõige sagedamini lahkkelisid. Sotsialiseerumisagentide järjesus lahkkelide esinemise sageduse kohta kujunes selliseks:

Tabel 7

Keskoolide õpilased	Kutsekoolide õpilased	Õigusrikkujad
1) õde-vend	1) õde-vend	1) õpetaja
2) õpetaja	2-3) isa	2-3) ema
3-4) isa	ema	õde-vend
ema	4) õpetaja	4) sõber
5) sõber	5-6) juhuslikud	5) isa
6) juhuslikud	tuttavad	6) juhuslikud
tuttavad	sõber	tuttavad
7) sugulane	7) sugulane	7) sugulane

Esitatud andmetest näeme, et autoriteet ja lahkkelide esinemine ei ole pöördvõrdelises sõltuvuses. Näiteks ema ja isa autoriteet on võrdlemisi suur, samal ajal esineb aga noortel nendega sageli lahkharvamusi. Kahe uuringu vahel olulisi erinevusi ei ole. Silma hakkab vaid kutsekoolide õpilaste massiiv, kellel on saagenud lahkkelid emaga (1975. a 7., 1995. a 2. kohal) ja

õe-vennaga (1975. a 4., 1995. a 1. kohal), harvenenud aga õpetajatega (1975. a 1., 1995. a 4. kohal; $\rho = 0,85$). Tähelepanuväärne on ka see, et õigusrikkujatel on harvenenud lahkkelid juhuslike tuttavatega (1975. a antud järjestuses 2., 1995. a 6. kohal).

Nagu näeme, on aastate jooksul toimunud mõningaid muutusi sotsialiseerumisagentide tähtsuses ja mõjus. Peamine, mis silma hakkab, on sõprade osatähtsuse suurenemine noorte elus. Kuna sõbrad on tavaliselt eakaaslased, siis on üsna mõistetav, et õiguslike teadmiste ja käitumisjuhiste saamisel on noorte jaoks suurema tähtsusega massimeedia ja enda vanemad. Samas on aga noortel soov sarnaneda eelkõige oma sõpradega, kelle poole pööratakse ka siis, kui on vaja nõu küsida. Kõik see lubab järeldada, et noored on muutunud vähem kodukeskseks, suurem osa ajast veedetakse sõprade seltsis.

Märgatavalt on vähenenud kooli ja õpetajate prestiiž noorte silmis. Näiteks vastas 42% kõikidest küsitletutest, et nad ei küsiks mitte mingil juhul nõu õpetajalt (1975. a oli nii vastanuid 24,5%); õpetajaga ei tahaks sarnaneda 52% vastanutest (1975. a oli see protsent 39).

Kokkuvõtteks võime öelda, et sotsialiseerumisagendid moodustavad omavahel teatud seesmiselt seotud grupid. Nende gruppide piires võivad üksikud agendid üksteist asendada, ilma et see oluliselt mõjutaks sotsialiseerumisprotsessi. Kui aga teatud agentide rühm osutub defektseks, siis on defektne ka nende mõju resultaat.

Uuringu käigus ei õnnestunud meil avastada spetsiifilisi õigusliku sotsialiseerumise agente. Õiguslik sotsialiseerumine toimub koos üldise sotsialiseerumisega ja on selle üks aspekt. Küll aga tuvastasime, et sotsialiseerumisagendid moodustavad hierarhilise struktuuri, mis erinevatel noortegruppidel on erinev. See on igati mõistetav, sest juba noorte varasem (s.o lapseas toimunud) sotsialiseerumine ei ole sarnane, olenedes kodust ja vanematest. Vundament sotsialiseerumise hilisematele etappidele rajataksegi aga just perekonnas ja eelkõige sotsialiseerumise esimesel etapil. Sotsiaalsete, sh õiguslike normide aktsepteerimine ja internaliseerimine edasises elus on aga vahetult seotud erinevate sotsialiseerumisagentide mõjuga konkreetsele indiviidile.

Kirjandus

Noorte õigusliku kasvatuse kanalid ja efektiivsus. Kriminoloogilised aspektid. 1977. Uuringu aruanne. I–II. Tartu

Noorte õigusliku sotsialiseerumise uurimine üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusse. 1999. Materjale kordusuuringust. Koostajad: L. Auväärt, H. Dsiss, S. Kaugia, P. Kenkmann, E. Raska. Tartu: Tartu Ülikool

SILVIA KAUGIA (sünd. 1963) on lõpetanud TRÜ õigusteaduskonna 1988. a *cum laude, mag. art.* sotsioloogia alal 1994. a. Tartu Ülikooli võrdleva õigusteaduse õppetooli lektor. *Akadeemias* avaldanud koos Lembit Auväärtiga artikli “Perekond ja lapsealiste kuritegevus” (1995, nr 10, lk 2175–2193) ja ainuautorina artikli “Sotsiaalsest konfliktist ja selle reguleerimisest” (2000, nr 7, lk 1483–1504).

KINDEL USK

Gustav Ränk

MIDA RÄÄGIB MEILE 24. VEEBRUAR*

24. veebruar on igale eestlasele suureks pidupäevaks, kuid ühtlasi ka tõsiseks peatushetkeks, mil vaatame hindavalt minevikule ja seame sihte tuleviku jaoks. Kodumaal, kus seisime keset ülesehitavat tööd, oli meil kauniks kombeks sel päeval omi jõudusid üle vaadata, et siis hetkelise hingetõmbe järele lüüa tugevama haardega käed pooleliolevate ülesannete külge. Tänapäeval on olukord väliselt teine, sest meie kodumaal toimunud aktiivne areng on katkestatud ja meil pole ka juba tükk aega enam olnud võimalust sel päeval omi aastasi saavutisi kõrvuti seada, et üha kasvavast edust rõõmu tunda. Kuid ega meil sellepärast pole veel põhjust aastapäevaga seotud traditsioone maha matta. Ajalugu peaks olema meid küllalt õpetanud vaatama üle päevaprobleemide ja tähepäevasaavutuste kaugemale minevikku ja sealt leidma järeltõusi tänapäeva jaoks.

I.

Niisugusel erakordsel ajal nagu meie seda praegu läbi elame, seisab võib-olla nii mõnigi kaasmaalane küsimuse ees: milles seisneb õieti see jõud, mis üht rahvast koos hoiab, iseäranis aga väikerahvast, kelle füüsilised võimed ei ole selleks küllaldased, et

Selle artiklivalimikuga tähistame eesti silmapaistva etnooloogi Gustav Ränga (18. II 1902 Saaremaa – 5. IV 1998 Stockholm) 100. sünniaastapäeva. *M. O.*

* *Kodutee*, nr 1, 1947, lk 4, 6.

GUSTAV RÄNK
(*M. Leperi foto*
Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist)

end teiste hulgas maksma panna. Eriti suur põhjus on meil eestlastel niisugust küsimust asetada, kuna meie tänapäeva kogemustele lisaks teame veel terve hulga ajaloolisi fakte, mis räägivad, kuidas meie mitu korda oleme seisnud otse oma hävingu lävel. Siin tarvitseb meenutada ainult esimest suurt vabadusvõitlust 13. sajandi alul ristirüütlite vastu, mis kestis terve veerandsajandi, edasi Suurt Vene—Liivi sõda 16. sajandi kolmandal veerandil, Roots—Poola sõda 17. sajandi alul, suurt katku sama sajandi keskel, suurt näljahäda sama sajandi lõpul, Suurt Põhjasõda 18. sajandi alguses ühes selle järel käiva hävitava katkuga, millised sündmused lugeamatute väiksemate õnnetuste kõrval on lõõnud Eestile sügavaid ja raskesti parandatavaid haavu. See pole juhus, et Eesti ajalugu eelpool nimetatud sõdasid ja kahjusündmusi nimetab suurteks, sest suured on need tõepoolest olnud võrreldes meie väikese maa ja madala rahvaarvuga. Kui ulatuslikult sõjad, katkud ja näljahädad aeg-ajalt meie kodumaad on laastanud, sellest saame ettekujutuse juba mõningate külmade arvude põhjal. Nii on 16. sajandi lõpul ja 17. sajandi alguses peetud sõdade tagajärjel keskmiselt kolm veerandit kogu Eesti asustatud maast jäänud tühjaks ja rahva arvgi on langenud umbes 1/3 võrra. Põhjasõja ja sellega kaasaskäinud katku tagajärjed on veelgi laastavamad: eelmistest sõdadest järele jäänud rahvaarv on nii kokkukuivanud, et ajaloolased seda hindavad ainult veel ühele kolmandikule endisest. Millist pilti maa selle kohutava hävingu järel pakkus, seda võib aimata ainult ajalootraditsioonist, mis räägib, et Tartu ja Narva vahel polnud enam kuulda kukelaulu ega koera haukumist. Sellele lisab veel rahvatraditsioon omalt poolt ühe südameselõikava motiivi: inimene oli muutunud nii haruldaseks nähteks, et üksteise jalajälge suudles, kui ta juhtus selle leidma. Ometi oleme peale neid hävitusi jälle tõusnud, kasvanud ja kasvades endised puudujäägid kiiresti tasa teinud. Kui kõikidele neile katastroofidele juurde lisada veel see ebatavaline surve, mille all oleme pidanud sajandite kestel elama, siis tuleb tõesti imestada, missuguseid tohutuid vitaalse ja vaimse jõu tagavarasid üks väike rahvas endas kannab. Et meil neid jõude pole jätkunud üksnes ainult viletsaks, igapäevaseks äraelamiseks, vaid et siin on jõutud koguda väärtuslikke tagavarasid isegi kaugemate sihtide ja suuremate ülesannete jaoks, selle tõenduseks jääb igavesti Eesti ajalukku 24. veebruar 1918.

II.

Need jõud, mis üksikuid rahvusi, ka kõige väiksemaid koos hoiavad ja võimaldavad neil püsimist ka kõigi raskuste kiuste, on ühelt poolt looduslikku, teiselt poolt aga vaimset laadi, kusjuures meie igakord mitte ei saa täie selgusega öelda, kus lõpeb üht ja algab teist liiki jõudude toime. Nagu kõikidel muudel elusolevuste rühmitistel, nii on ka inimühiskondadele kaasa antud juba looduse poolt oma soo alalhoidmise instinkt, mis otsekohe tegevusse astub, kui mõnd ühiskonna rakukest hädaoht ähvardab. Kuid erinevalt kõigist muudest elusolenditest on ajalooline inimene varustatud veel sellele lisaks mõistusega ning vaba tahtega, mis otseselt või kaudselt on rakendatud samuti endaalahoju teenistusse. Kuna viimased vaimuomadused moodustavad just puhtinimliku, siis on põhjust just nende juures kõigepealt peatuda.

Kui rääkida mõistuse ja tahte osast rahva sisemise kokkuhoiu teguritena, siis ei taha ma siin mitte peatuda sedalaadi nähetel, nagu seda oleme viimastel aegadel ise küllalt võinud tähele panna, kus rahvast ühe või paari sugupõlve kestel püütakse tahtlikult vormida mõne idee teenistuses seisev hästi kokkuliidetud löögijõud teiste vastu. Sedalaadi tahtevabaduse kasutamist on maailma ajaloos ikka aeg-ajalt esinenud, kuid üldiselt on rahvuste sisemised jõud välja kujunenud siiski hoopis pikema aja jooksul ja ka vähem väljapaistvat teed mööda. Ja see tee jookseb rööbiti rahva kultuurilise arenemisega.

Et seda väidet õieti mõista, selleks tuleb meil minema visata see vana arusaamine, mille kohaselt kultuur on midagi erakorralist, luksuslikku, kunstlikult loodud või esilekutsutut. Tõeline kultuur ei sisalda endas midagi üleaurust, vaid siin on tegemist nähtuste kogumikuga, mille abil inimene end oma ümbruses püüab või on kunagi püüdnud maksuma panna, kuid samal ajal on ka saavutus sellest võitlusest, mida ta oma ümbrusega peab. Sesse kogumikku loeme niihästi kultuuri nähtavad märgid, kui ka kõik oskused ja kogemused, tavad, kombed ja uskumused, mis nende käsitlemise ning kasutamisega on seotud.

Kui tagantjärele registreerivalt inimliku kultuuri peale vaadata, siis võib öelda, et siin on tegu keerulise nähetekompleksiga, mis kajastab seda pikaajalist võitlust, mida inimene oma ümb-

rusega on pidanud. Samal ajal on aga väga oluline märkida, et kultuur ei ole individuaalne saavutus, ja algupäraselt ka mitte rahvusvaheline, vaid selle loojateks on olnud alati üht keelt rääkivad inimrühmitused, rahvad. Niipea aga, kui me seda seisukohta tunnustame, peame omaks võtma ka selle paratamatu järeltule, et kõige tugevamaks ja loomulikumaks sidemeks, mis ühe rahva liikmed kokku köidavad, on kultuurisidemed. Kus midagi ühiselt tehakse, seal tekivad paratamatult ka ühised huvid, ühine vaimulaad ja lõpuks ka ühine arusaamine oma ümbrusest ja maailmast.

Peale selle väärib aga ühisest kultuurikogumikust esile tõstmist eriti üks haru, nn. vaimne kultuur, mille abil inimene hakkab asju ja nähteid oma ümbruses mõtestama ja tõlgitsemaks: nägema üksikasjade taga ka vahekordi ja mõisteid. Rahvuse olemasolu ja püsivuse seisukohalt vaadates on see kultuuriharuharu eriti tähtis, sest ainult sel pinnal kristalliseerub perekonna, sugukonna, hõimu ja lõpuks ka rahvuse mõiste ja arusaamine vahekordadest teiste rahvastega. Selle mõistete arenguga käib rööbiti terve rida muid nähteid vaimukultuuri alalt, mis olemasolevatele nähtustele, vahekordadele ja mõistetele püüavad anda oma suhtelise väärtusehinnangu. Rahva luule- ja vaimulooming otse kubiseb mõttekillukestest, jutukestest ja juttudest, kus võetakse kindel seisukoht näiteks oma naabrite suhtes, kusjuures ennast ikka paremas valguses näidatakse. Võime tänapäeval neid väljendusi hinnata kuidas tahes, kuid meie ei saa salata, et need on esimesed sammud rahvusemõiste tekkimisel ja enesetunnetamisel.

Eriti tugevate sidemetega on rahvaid sidunud kõige iidsematest aegadest peale rahvausund, millest loobumist on loetud võrdseks isegi oma inimeste reetmisega. Teame Eesti ajaloost küllaltki hästi, kuidas rahvas vabadusvõitluse ajal suhtus uue usu vastuvõtjatesse: ristimist ei peetud mitte üksnes isiklikuks häbiteoks, vaid selles nähti sammu, mis kogu rahvale pidi tooma kaela esivanemate viha ning karistuse. Kui siis ristiusk lõpuks oli muutunudki ametlikuks usundiks, mattis rahvas ometi oma surnuid salaja paganausaegsetele külakalmistutele ja otsis oma kadunud sugupõlvedega ühendust salajase hingedesöötmise kaudu kodus. Olen rahvausundi valinud siin näiteks just sellepärast, et selgitada, kui suur tähendus on kultuuritraditsioonil rahva püsimisel. Sellega aga ei taheta sugugi eitada, et nn. ilmalikul rahvatraditsioonil

selles mõttes oleks vähem teeneid. Kui sirvida neid kümneid tuhandeid vanasõnu, mis eesti rahva kadunud põlved on pärandanud järeлмаailmale, siis peame ainult imestama seda intellektuaalset teravmeelsust, mille abil on osatud eritleda, hinnata, õigeks pidada ja hukka mõista kõikvõimalikke igapäevase elu nähteid, kuid ka omade ja võõraste vahekordi.

Mis sest praktilise elu koodeksist aga veel eriti selgelt välja paistab, on kindel usk oma loovate jõudude vastu ja kriitiline suhtumine võõraste abisse. See endaga toimesaamise vaim avaldub laiemas ulatuses kogu eesti rahvakultuuris kuni kõige uuema ajani välja ja siin võrsub kahtlemata ka see julgus, millega riiklikult kogenumatu rahvas asus 29. aastat tagasi ilma kõhklemata ise oma saatust kujundama. Eesti riigimehed ja kultuurielu juhtkond on algusest peale õieti aru saanud sellest tõest, et ühe väikerahva jõud seisneb tema kultuuris, sest juba siis, kui Vabadussõda alles käis, pandi kindel alus meie rahvakoolile ja ülikoolile Tartus.

Peale nn. sisemiste või kultuuritegurite võime tähele panna veel teatavaid väliseid asjaolusid, mis rahvuse püsivust omalt poolt kindlustavad. Nii nagu kultuuriline areng seestpoolt, nii mõjuvad rahvusvahelised kokkupuuted väljastpoolt selleks kaasa, et rahva ajalooline endatunnetus kasvaks. Seda muidugi eeldusel, et üks rahvas teist omavahelisse kokkupuutesse sattudes hoopis ära ei hävita. Enda jõu ning saavutuste mõõtmine teiste rahvastega tekitab alles esmakordselt mina-tunde. Teiseks kutsub naabrite surve rahvas esile vastusurve ja muudab selle niiviisi sisemiselt ühtlasemaks ning vastupidavamaks.

Nii paradoksaalne kui see ka ei tundu, tuleb ometi nii eesti rahval kui ka teistel väikestel läänemere rahvastel tänada õieti oma näiliselt väga ebasoodsat asendit ja "häid" naabreid, et nad on võinud omandada nii tugeva rahvustunde kui ka suhteliset kõrge kultuuri. Need voorused oleme pidanud muidugi lunastama oma rahva arvu kulul, kuid seda hinnatavamad nad meile on. Et meie ajalugu Läänemere idarannikul viimase tuhande aasta kestel pole olnud kuigi kerge, see on meile kõikidele teada, kuid meie ei või sugugi kindlad olla, et meie pehmema saatuse juures poleks olnud juba ammu kadunud, ümberrahvustatud või mõnda suuremasse rahvusse ära sulanud.

Meie rahva hingeelu tõlgitsejad on sageli osutanud neile pahe-
dele ja ebavoorustele, mis rahvas oma raskest ajaloost pärandina
on kaasa saanud. Siia kuuluvad orjameelsus, kadedus, ebaausus
ja isegi omaste reetmine võõraste ees. Kui enda vastu õiglane olla,
peame kahtlemata tunnistama, et niisugustes otsustes on õigust,
kuid seejuures ei saa meie mööda vaadata ka mõningatest voo-
rustest, mida just raske ajalugu meile sisse on istutanud. Minu
arvates tuleb nende vooruste hulgas kõige kõrgemaks hinnata ühte
ja see on tung vabadusele, mida eestlased igal ajal ja igas olukor-
ras on elavana hoidnud. Mina ei imesta, et eestlased vaba rahvana
13. saj. alul suutsid pidada aastakümnete pikkust vabadusvõitlust,
mille kestel korduvalt tuli nähtavale arusaamine rahva üldhuvi-
dest ja rahva kui terviku saatusest. Imestust ei ärata ka veel 13. ja
14. sajandi mässud maavalitsejate vastu, sest muistne vabaduse-
aeg ei võinud olla veel ununenud. Imestust väärivad aga juba
talupoegade õiguseotsimised ja rahutused Rootsi ja hiljem Vene
ajal, kus imelikul kombel esineb ikka veel üksikuid eestvedajaid,
kes räägivad rahva õigusest ja vabadusest, mis inimliku loogika
järgi oleks pidanud olema juba ammu surnud ja ununenud. Kuid
ei olnud: vabadusetung oli kantud puhtrahvatraditsiooni kaudu
sugupõlvelt sugupõlvele ja see otsis ainult soodsat aega esiletun-
gimiseks. Sellepärast on täiesti vastuvõtmata selle mehe väljen-
dus, kes trükimustas on jäädvustanud ütluse, et "iseseisvuse mõte
olevat eesti rahvale üle öö nagu pähe toksatud". See ei saa nii olla,
sest kus valitseb tung vabadusele, seal on ka iseseisvuse mõte lähedal,
sest iseseisvus on vabaduse ülim siht. Mäletan ikka elavalt
üht vana talupoega aastast 1918, kui ta nägi esimest iseseisvuse
manifesti ja pisarateni liigutatult hüüdis: "Nüüd olen näinud oma
unistuste teostumist! Eesti on saanud iseseisvaks!" Ja see mees
oli ometi lihtne talupoeg, mitte sugugi mõni valgustatud poliitik.

Nii võime siis lõpetada selle teadmisega, et üks neist tegureist,
mis eesti rahvast on aidanud koos hoida ja vastu panna kõigile
ajaraskustele, on olnud tung vabaduse järele. Selle tungi ava-
likukspuhkemiseks on olnud meie ajaloo kestel nii vähe väljavaa-
teid, et "realistid" igatsust vabaduse järele on võinud nimetada ka
"soovunelmaks", mis kunagi ei teostu. Kuid oma ajaloole tagasi
vaadates peame tõsiselt küsima: kas oleks meie rahvas kunagi
võinud oma ajalukku kirjutada 24. veebruari 1918, kui meil po-

leks olnud neid soovunelmaid ja inimesi, kes armastasid elada neis unelmais.

EESTI ÜLIÕPILASTE SELTSI RAHVUSKULTUURILINE MISSIOON*

Tihti võib kuulda väidet, et eesti rahvas on vana rahvas, kusjuures "vanale" omistatakse kvaliteete, mida leiame meile lähedases ühiskonnast. Muidugi on eesti rahvas vana nagu kõik tänapäeval elavad rahvad, kuid mitte teadliku rahvusena. Teadlikkuse aste ühe või teise rahva juures on erinev nii intensiivsuse kui vanuse mõttes. Ka eesti rahvas on elanud kaua anonüümse maarahvana. Täielikule teadvusele hakkas ta ärkama alles möödunud sajandi keskpaigu, mida õigusega nimetame ärkamisajaks. Äratajateks olid üksikud ärksamad isikud ja abinõuks vaimse silmaringi laiendamise, eriti rahvuskultuuriliste väärtuste kaudu.

On ju iseloomustav, et meie ärkusliikumine seostub just kultuur-hariduslike püüdlustega ja vastavate organisatsioonide loomisega. Aastal 1870 luuakse komitee esimese eestikeelse keskkooli, Aleksandrikooli asutamiseks. 1872 kinnitatakse esimene eesti teaduslik selts Eesti Kirjameeste Seltsi nime all. Käesoleval aastal on meil aga eriline põhjus esile tõsta kolmandat ärkamisaja sünnitust, Eesti Üliõpilaste Seltsi, mille asutamist möödub aprilli algul sada aastat. EÜS on ainus ärkamisaegne eesti organisatsioon, mis on vastu pidanud tänaseni, kuigi ta oma juubelit peab pühitsema hoopis võõral pinnal.

Iseenesest ei ole ühe üliõpilasorganisatsiooni tekkimine ja vakkssaamine mingi sündmus, mis väärriks laiemat tähelepanu. Vanus ja sellega kaasnev kvantitatiivne suurus ei ole ju erilised voo- rused, kui organisatsioonil puuduksid ulatuslikumad teened. Need ei puudu ühelgi eesti üliõpilasorganisatsioonil. Nad on kõik ühel või teisel viisil teeninud rahvast ja aidanud tõsta tema iseteadvust. Kuid EÜS-il on peale selle olnud täita veel eriline rahvuskultuuriline osa, mille raskuspunkt langeb möödunud sajandi lõpu- ja käesoleva algkümnendile, saatuslikule ajajärgule, mil venestuspoliitika tõsist rünnakut algas. Kui Tartust sai Jurjev ja

*Teataja, nr 7, 4. IV 1970, lk 3.

eesti kultuuriorganisatsioonid kokku vajusid, osalt venestuse surve (Aleksandrikool), osalt sisemiste tülide tõttu (E. Kirjameeste Selts), jäi EÜS ainsaks ärkamisaegse kultuuritraditsiooni kandjaks ja vahendajaks uude sajandisse.

Et see suhteliselt väike kogu niisuguseks suureks ülesandeks võimeline oli, räägib Seltsis valitsenud vaimust ja aktiivsusest, mis kaugelt üle üliõpilaselu igapäevaste rassimiste pidi ulatuma kaasaegsesse eesti kultuuriellu. EÜS-i ajaloo lehekülgedelt loemegi, kuidas Seltsi liikmed algusest peale täies koosseisus osa võtsid keskse kultuuriorganisatsiooni, Kirjameeste Seltsi asutamist ja selle vaheldusrikkast tegevusest. Selle organisatsiooni eluajal puudus EÜS-il õieti vajadus arendada omal käel mingit rahvuspoliitilist tegevust ja vaevalt oleks selleks jätkunud jõudsidki. EÜS jäi kauaks väikearvuliseks koondiseks, kus suur osa aega kulus endakasvatamiseks ja organisatsioonile vormi otsimiseks. Üsna varakult on Seltsi kavas küll oma TOIMETUSTE avaldamine, kuid see mõte teostub alles sajandi lõpupoole.

Olukord eesti kultuurielus muutub aga täielikult sajandi eelviimase ja viimase kümnendi vahetusel, siis kui Kirjameeste Selts kokku variseb ja lõpuks 1893 valitsusevõimude poolt suletakse. Ajaloo imelike nüketega tõttu oli see nüüd üks üliõpilaskoondis, kes selle kultuuriorganisatsiooni kohustused oma õlgadele pidi võtma. Ja seda ta tegigi, täites ligi paarikümne aasta jooksul endale võetud ülesannet edukamalt, kui Kirjameeste Selts seda iial oli teinud.

Oleks muidugi liialdus öelda, et Selts muutus tervikuna mingiks rahvuskultuuriliseks institutsiooniks. Sellesuunalist tegevust arendasid ikkagi üksikud kultuuriteadlikumad isikud, kuid nende tiivustajaks oli ometi Seltsi algusest peale valitsenud rahvuskultuuriline mõttesuund. Igal juhul leidsid rahvuskultuurilised üritused Seltsis head vastukõla. Eeldused selleks löi ka Seltsi isiklik koosseis, kus juba esimese aastakümne lõpul figureerivad säärased literaarsete huvidega mehed nagu Martin Lipp, K. A. Hermann, Mihkel Veske, Jaan Bergmann, M. J. Eisen ja kelledega järgmisel aastakümnel liitub rida aktiivseid kultuuritegelasi, nagu Willem Reiman, Heinrich Koppel, Oskar Kallas, Jaan Tõnisson ja veel mitmed nimed.

Ei ole siis juhus, et Selts 1899 võib lunastada oma ammu lubaduse tulla välja publikatsiooni-sarjaga. Ilmub esimene Album, millele enne iseseisvuseaega järgneb veel kaheksa vihku. See mitmesuguse sisuga publikatsioon, milles eriti silma paistavad Reimani, Kallase ja Eiseni kultuurajaloolise sisuga kirjutused, hakkab asendama surmale suikuva E. Kirjameeste Seltsi Aastaraamatut. Albumi kõrval ei saa unustada ka kalendrit, mis Selts alates 1897 kuni Esimese maailmasõjani välja andis SIRVILAU-DADE nime all. Selle lisa sisaldas populaarteaduslikke kirjutusi mitmelt erialalt, loodusteadused kaasa arvatud.

Et EÜS-ist sajandi lõpuks oli kujunenud arvestatav kultuuriorganisatsioon, näitab juba see, et talle usaldati tähtis osa Kirjameeste Seltsi pärandist (raamatukogu, arhiiv jm.). Kuid veel enam: EÜS näitab, et ta on võimeline täitma ka selle kultuuriorganisatsiooni ülesandeid. Oskar Kallase eestvõttel asutakse rahvaluule, rahvaviiside ja ainelise vanavara kogumisele, millega pandi alus tulevasele rahvaluule arhiivile ja Eesti Rahva Muuseumile. Teiseks suuremaks ja asendamatuks ürituseks oli, jällegi tänu Kallasele, eesti keelt ja Eestit puudutava trükisõna kogumine, mille tulemuseks oli hiljem, iseseisvuse ajal asutatud Arhiivraamatukogu.

Niiviisi täitis EÜS ühe suure lünga eesti kultuurielus, mis ulatas 1880. aastate lõpust kuni järgmise sajandi esimesse kümnendisse. Juba sajandi alguses hakkasid tekkima uued kultuuriorganisatsioonid, mis EÜS-i tema rahvuskultuurilistest ülesannetest pikapeale vabastasid. Revolutsioonikeerises 1905 tekkis NOOR-EESTI kirjanduslik rühmitus, 1907. aastal Eesti Kirjanduse Selts, mis hakkas täitma endise Kirjameeste Seltsi ülesandeid ja 1909. a. Eesti Rahva Muuseum, sihiga koondada ühe katuse alla nii ainelise kui vaimse vanavara kogud koos Arhiivraamatukoguga.

Sellega oli EÜS oma juhtiva positsiooni rahvuskultuurilisel alal küll kaotanud, kuid tema aktiivsemad liikmed leidsid rakendamist uutes kultuuriorganisatsioonides. Ka Seltsi enda seinte vahel leiti uusi ülesandeid. Seal teotes loodusuurijate osakond eestikeelse terminoloogia loomisel ja veel enne Esimest maailmasõda tekkis kodumaa tundmaõppimise toimkond, mis hiljem konstitueerus E. Kirjanduse Seltsi juurde Kodu-uurimise Toimkonnana. Samal perioodil pidasid Seltsi liikmed mitmeid kümneid

populaarteaduslikke loenguid organisatsioonides Tartus ja mujal. Alles iseseisvas Eestis võis EÜS kultuurielu põhjaliku diferentseerumise tõttu oma tegevust jätkata puhtakujulise üliõpilasorganisatsioonina.

ÜKSIKISIK, RAHVAS JA RIIK

Mõtisklusi Iseseisvusepäeval*

Pühitseme järjekordset Iseseisvusepäeva, seekord neljakümneadat. Pikk aastate rida, mis katab juba tublisti ühe sugupõlve eluea, õigustab suuremat pidulikkust, kuid sunnib samal ajal heitma ka mõtlikku pilku taha- ning ettepoole. Eriti viimases suunas, sest tee edasi ei ole enam nii selge ja sirge nagu vanasti Kodumaal, või nagu ta paistis pagulaselu algaastatel. Oleme siin võõrsil läinud Iseseisvusepäevale vastu alati kahe suguste tunnetega, lootuse ja kartusega, uhkuse ning alandusetundega, ja aeg on olnud vähe soodus, et neisse tundmustesse suuremat selgust muretseda. Jah, võib olla siiski selle võrra, et pessimistid on muutunud pessimistimaks ja optimistid oma lootustes tagasihoidlikumaks, rääkimata nn. realistidest, kes kõikjal jagavad põhimõtet "kus on parem, seal on kodumaa". Igatahes on maailmapoliitiline taevast hall ja sompus, et sealt isegi kurja ilma märgid enam silma ei paista.

Kuid olgu meie olukord missugune tahes, ega me siisuguste edasi-tagasi arutlustega ka kaugele ei jõua! Kui me siin võõrsil kõigele vaatamata eestlastena tahame edasi elada ja sama mõtte ka oma järeltulevatesse istutada, siis peame oma eksistentsile leidma kindlama moraalse aluse, kui seda suudavad pakkuda ainult tundmustele ülesehitatud ja peamiselt meie oma põlvkonna huve silmaspidavad lootused, mis tihti ei ulata nägema homsest kaugemale. Ega ka mitte Iseseisvuseajast palju tahapoole.

Kas võime kätt südamele pannes vanduda, et meie õnnelikule iseseisvuseajale mõeldes mitte kõigepealt ei mõtle oma ja oma perekonna isiklikule õnnele ja nüüd sama vahekorda silmas pidades oma isikliku elutöö ning õnne luhtumisele. Selle võrdlusega on silmas peetud muidugi äärmisi võimalusi, mida võib-olla tavaline

*Teataja, nr 4, 22. II 1958, lk 2.

mõttekäik ainult harva lähemalt riivab, kuid ega niisugune ego-tsentiline mõtteviis päris võõras ka ei ole. Teiselt poolt paistab mõnel juhul ka selgesti silma teatava ajalise perspektiivi puudumine sündmusi ning vahekordi hinnates. Selle üks tagajärg on see, et Eesti iseseisvuse aega kiputakse mõnes mõttes üle hindama: nägema selles just nagu Eesti ajaloo algust ja ka lõppu. Midagi ei ole kardetavamalt kui niisugune vaade: õõnestame ise oma eksistentsi aluse, mis viimselt põhineb ajaloolisel tunnetusel.

Et eelnevast õieti aru saada, selleks korrakem üht tõde: üksikisiku elu on üürrike, riigid tõusevad ja langevad, kuid rahvas on oma pidevas sündimises ja suremises igavene. Absoluutselt igavest muidugi kusagil ei leidu, ka rahvaste elus mitte, kuid üksikisiku lühikest iga mõõdupuuks võttes on selle sõna tarvitamine rahva suhtes siiski õigustatud. Poliitiline iseseisvus, suveräänne riik on ühe rahva või rahvuse arengu loomulikult lõpptulemuseks ja paljudel juhtudel teadlikult ülesseatud lõpp-eesmärgiks, kuid mitte selle arengu ürglätteks või ainsaks tõukejõuks. Sel puhul on kasulik meenutada üht teist tõde ja see ütleb, et rahvas ei ole kaugeltki mitte mingi juhuslikult kokkusattunud inimeste kari, kus iga üksikisik on sattunud ainult sündima, mõnikümmend aastat elama ja siis surema, vaid kõigile näilistele vastoksustele ja ebakõladele vaatama siiski juba algusest peale üks ulatuslik organisatsioon, võiks öelda ka osadus, mille sees pulseerib elu. Seal kus on aga elu, seal on ka edasisammumist ja arengut.

See edu ja areng ei resulteeru mitte üksnes ühiskonnaliikmete isiklike vahekordade tasakaalustamises ja väliste korrareeglite tekkimises, nii siis ühiskondlikus korras, vaid ka rahva kui terviku sisemises arengus. Mõtlen selle viimasega rahva kultuurilist küpsemist, sest ilma selleta ei saa juttu olla ka mingist riiklikule iseseisvusele pürgivast rahvusest. Seda väites tuleb aga sõnale *kultuur* anda hoopis argipäevasem, kuid ühtlasi ka elulisem tähendus, kui seda tavaliselt tehakse. Kultuur ei seisne ainult heas kasvatuses, häädes kommetes, ka mitte oskustes, teadmistes, tundmustes ja hinnangutes; neist kõigist ja paljust muust meeltega tajutavast leidub ju midagi kultuuriski, kuid nende summa ei moodusta veel kultuuri. Oma meeltega võime tajuda ainult kultuuri mitmesuguseid väljendusvorme, kuid mitte teda ennast.

Kultuur ei ole säärane staatiline ja esemeline nähtus mida saaks vaadelda ja mõõta; ta on pigemini üks lõpmatu protsess, milles ainult üksikud nähtavad jäljed sadestusena vaadata jäävad.

Milleks seda kõike täna meenutada? Ainult sellepärast, et selgemini esile tõsta kultuuri põhilist tähendust rahvaste elus. Need nähtavad jäljed, kultuurinähted, mida just oleme nime-
tanud, ei moodusta kaugeltki kõige väärtuslikumat kultuuripro-
dukti; kultuuri õilsamaks õieks on inimene
ise, mitte üksikindiviidina, vaid grupina, rahvana ja rahvuse-
na. Kultuuriloojaks on iga ühiskonnaliige, ka kõige lihtsama ja
pealt näha tähtsusetu panusega oma argipäevases töös ja toime-
tuses, kusjuures iga uus leiutus, oskus ja saavutus muutub üheks
astmeks sel redelil, mida mööda üks rahvas püüdleb oma arengu-
tätäiuse poole.

Kui selt seisukohalt vaadelda asju ja olukordi, eriti aga meie
oma saatust, siis säästame Eesti iseseisvuse aega mälestades pal-
ju südamevalu ja näeme ka selgemalt ette selle tee, mida mööda
meie võitlus omaenda ja kogu Eesti heaks peaks käima. Peame
ainult meeles, et Eesti iseseisvumine ei olnud meie ajaloo algus,
ega pole ka Vene okupatsioon selle lõpp. Iseseisvuse aeg oli kaht-
lemata üheks hiilgeajaks Eesti ajaloos, kuid seda tõdedes ei tohi
iialgi unustada seda, et see endast kujutas ainult üht väga lühikest
silmapilku rahva mitmesaja-aastases ajaloos. Eesti ei oleks oma
iseseisvust kunagi näinud, kui rahvas nende sajandite jooksul po-
leks sisemiselt selleks valminud; Eestit ei saa aga ka ükski võim
olematuks teha, niikaua kui tema kultuurilise eneseteostuse lõng
pole lõplikult katkestatud.

Tänu sellele tohutule vaimsele energiale, mida Eesti iseseisvu-
mine vallandas kultuuriväärtuste loomiseks, on kodumaal praegu
veel kasutada suhteliselt suuri vaimsete väärtuste varusid, mis ki-
hutab paljusidki uute loomisele. Seda taipavad maa praegused
valitsejadki, kuid ei julge seda avalikult tunnistada. Meie tun-
nistus võib ses asjas paista kahtlase väärtusega ja selle tõttu on
ehk targem vaikida. Kus meie aga vaikida ei saa ega tohi, see
on meie oma rinne. Mida pikemaks muutub pagulus, seda suu-
remat kaalu hakkab omandama meie endi kultuurilise eksistentsi
küsimus. Mitte ainult selles mõttes, et me niiviisi oma siinse
rahvakillu päästaksime, vaid et meie ka omalt poolt aitaksime

kasvatada seda kultuurilist põhikapitali, mis Iseseisvuse ajast on järele jäänud. Kui me sel alal midagi suudame, siis võidakse Eesti ajaloos kunagi öelda, et meie eksiil pole mitte olnud asjata.

EESTI ÜLIKOOL 30 AASTANE*

Vabaduspäeva kõrval on esimene detsember kujunenud meil üheks erilise tähtsusega pidupäevaks. Sel päeval, aastal 1919, avas vana auväärt Tartu ülikool oma ukсед õpihimulistele noortele esmakordselt Eesti Vabariigis. Iseendast ei ole ju ühe kõrgema õppeasutuse taasavamine pärast sõjasegadustes tekkinud vahe-aega mingiks märkimisväärseks sündmuseks, liiati veel päevaks, mida laiematel rahvahulkadel oleks põhjust meeles pidada. Tartu ülikooli taasavamine tol päeval tähendas aga midagi hoopis enamat. See tähendas ühe uue ajajärgu algust Tartu ülikooli pikas ajaloos, sest alles nüüd muutus see kool selle rahva kõrgemaks õppeasutuseks, kelle maal ta aastasadu oli võõraslapsena elanud. Tartu ülikool oli muutunud *e e s t i ü l i k o o l i k s*, mille sein-te vahel kõlas esmakordselt ametliku keelena meie oma emakeel. Kultuurajaloolisest seisukohast sündmusele vaadates võime öelda, et Tartu eesti ülikooli avamisega kuulutas rahvas end ka *v a i m u v a l l a s i s e s e i s v a k s*, nii nagu ta seda ligi kaks aastat varemini oli teinud poliitiliselt. Seega seisab 1. detsember samaväärse tähtpäevana 24. veebruari kõrval.

Tartu ülikool ei ole ju ka võõra võimu ajastutel jäänud meile päris võõraks; seal on mitmed meie vanema põlve haritlased saanud oma kasvatuse ja selle juures on teotsenud mitmed meie üliõpilasorganisatsioonid. See osa, mis sealt aga eestlusele langes, tuleb kirjutada täiel määral meie endi eraalgatuse arvele. Ülikoolile kui asutisele ei olnud eesti rahvas oma vaimsete huvidega ja nõuetega mingiks probleemiks. Selle tõttu on ka murrang, mis seal 30 aastat tagasi sündis, põhjalik ja pöörettekitev. See põlnud ainult eesti keel, mis uudsusena ülikooli ellu sisse tungis, vaid ka *u u s v a i m j a u u t e l e n õ u e t e l e v a s t a v õ p p e k o r r a l d u s*. Tartu eesti ülikool pidi ühelt poolt andma noorele vabariigile juhtivaid jõude mitmetel praktilistel aladel,

* *Eesti Teataja*, nr 51, 26. XI 1949, lk 3.

kuid selle kõrval ka teadusemehi, kelle ülesandeks jäi Eestisse puutuva teaduse arendamine. Just see viimane tegevusala väärrib erilist rõhutamist, sest see näitab meie tolleaegsete riigimeeste ja haridustegelaste vaateavaruust üle igapäevase elu murede kauge-male.

Säärased teadusealad nagu eesti muinasteadus, ajalugu, keel, kirjandus, rahvaluule, etnograafia, kuid ka eesti maateadus, geoloogia ja muud loodusteaduse valdkonda kuuluvad ained, mida seni oli harrastatud ainult eraviisil, muutusid nüüd ametlikeks õppeaineiks ja eelistatud uurimisobjektideks. Kõigil neil aladel algab nüüd kibe töö, mis jaguneb õpetamise, uurimise ja enesetäiendamise vahel. Seal, kus oma õppejõud puuduvad, kutsutakse õppetoolide täitjaks välismaalasi, kes enamasti noorte teadlastena, asuvad samasuguse innuga asja juurde ja aitavad niiviisi meie teadust edasi viia. Terve rida noori leiab kohe esimestel õppeaastatel oma õige ala ja algab intensiivset uurimistööd. Neist on mitmed hiljemini täitnud õppetooli või kirjutanud silmapaistvaid uurimusi, mis noorele eesti teadusele on loonud hea nime ka väljaspool kodumaa piire.

Peale selle koondub ülikooli ümber varsti terve rida teaduslikke seltse, kus eriti ülikooli algaastatel toimub väga aktiivne tegevus nii materjalide kogumise kui ka ettekannete ja vaidluste alal. Sesse ringi liituvad kõigepealt kaks vanemat, Õpetatud Eesti Selts ja Looduseuurijate Selts, edasi terve rida Vabariigi ajal tekkinuid, nii nagu Akadeemiline Ajaloo Selts, Akad. Emakeele Selts, Akad. Kirjanduseühing jne. Ka mõned teist laadi teaduslikud asutised, nii nagu E. R. Muuseum, E. Rahvaluule Arhiiv, Riigi Keskarhiiv jne., on kogu aeg töötanud väga lähedases kontaktis Tartu ülikooliga. Nii on ülikoolist koostöös teiste teaduslikkude asutistega Vabariigi ajal kujunenud ka väga tähtis teadusteasutus, mis õigusega kandis a k a d e e m i a kõrvalnime.

Nüüd siit võõrsilt ja aastate tagant Tartu ülikoolis tehtud tööle tagasi vaadates võib selles ju leida puudusi ja vigugi, kuid need ei vähenda põrmugi selle ülikooli üldist tähtsust eesti teaduse tekimisel ja kujunemisel. Mõnes mõttes laseb ajaline ja ruumiline vahemaa seal saavutatud väärtusi hinnata veel kõrgemaltki, kui me seda kodumaal olles tegime. Oleme vahepeal tutvunud paljude ülikoolidega ja teaduslikkude asutistega väljaspool. Oleme koha-

nud nende tegevuse taga suuremaid majanduslikke jõude ja enam kogemusigi, kuid vähe siiski sellesarnast hoogu ja vaimustust, mis iseloomustas Tartu ülikooli ümber tehtavat tööd 20 iseseisvuseaasta jooksul. Ka tulemuste üle ei tarvitse meil häbeneneda, kui neid vaadelda vastu olude tausta. Juba see teadmine üksinda on paljuütlev, et ainult paari aastakümne kestel on ses ülikoolis pandud e e s t i t e a d u s e l e soliidne alus ja et seal samas ajavahemikus eesti uurimise alal on tehtud palju ja palju enam kui eelmistel sajanditel kokku.

Tänapäeval viibib vana Tartu ülikool järjekordselt oma "nõiaunes", nii nagu ta seda mitu korda varemgi on teinud. Ta ei kuule oma töökaid ülesehitajaid ja kasvandikke, ega kuule nemad teda. Kuid me teame kindlasti, et ta kord jälle ärkab, nii nagu ta varemgi ikka ja jälle on ärganud. Seda veendumust südames kandes soovime kõik oma armastatud Alma Materile õnne tema kolmekümnendal sünnipäeval!

MEIE OLEMISE ALUSED*

Käimasoleva suure rahvaste heitluse keskel tekib väikerahvaste liikmeil küsimus: mis on õieti rahvuse olemise alusteks, mis tema olemist õigustaks, või pole üldse midagi sarnast? Kuiv formuleering, et rahvuse moodustab rühmitis inimesi, kel on ühine keel, ühine algupära ja kokkukuuluvuse tunne, ütleb üksi vähe, mille tõttu tuleb otsida sügavamalt haaravaid sisulisi sidemeid, mis inimkarja seob ühiseks rahvuseks. Moodne rahvateadus näeb niisugust sidet rahva kultuuris, kusjuures selle kultuuri mõiste alla on painutatud nii ühiskondlikud nähted (sotsiaalne organisatsioon) kui ka rahva looming kogu tema eriharudes ja harukestes. Nende vaadete kohaselt ei ole inimkultuur nagu ta üksikute rahvaste kultuur lõppude lõpuks midagi muud kui omapärane võimiste, oskuste ja vahendite struktuur, mille abil inimene end oma ümbrusse (loodusesse ja teiste inimeste vahele) kohandab ja end seal maksma püüab panna. Nendeks loomulikkudeks rühmitisteks, mille kaudu inimkond end oma ümbruses maksma pannud, on ühise side- ja tunnetusvahendi, keele kaudu ühendatud rahvused.

* *Eesti Teataja*, nr 14, 4. IV 1945, lk 1 (G. R.).

Seega tuleb ka inimkultuurile vaadata kui rahvuskultuuride kogusummale.

On selge, et kui me kultuurile vaatame kui tulemusele või funktsioonile, siis on nii üks kui teine inimrühmitis (rahvus) ka ise lõppude lõpuks tulemus, kuna ta on end teostanud kultuuriloomingu kaudu. Piltlikult võttes võime siin rahvast kujutada teadlasena, näiteks keemikuna, kes ainega võideldes, seda muutes ja vormides loob keemiat kui teadust, kuid lõppude lõpuks kujundab sellega enda teadlaseks, keemikuks. Sellest kõigest teeme ühe järelduse, et rahva ainsaks olemise aluseks on tema kultuur. Mida ühtlasem on see kultuurikompleks antud rahva juures, seda tihedam on ka side selle rahva üksikliikmete vahel.

Normaalolukordades meie eestlased ei pidanud tarvilikuks tõstatada küsimust, kas oleme täisväärtuslik kultuurirahvas või mitte; olime nagu terve inimorganism, kes rühib ja rühib järelejätmatult ja tagasivaatamatult, tundes oma tegevuses ise enda õigustust, kelleltki kõrvaliselt seda anumata.

Pagulase hingeellu võivad aga tekkida mõrad, küsimused, kas meie olemegi lõpuks rahvus, kellel on ajaloolist õigustust teiste vahel. Kui meie nüüd rahvust käsitleme kultuurilise osaduse-na, siis võime julgesti igale teisele rahvale silmi vaadata. Oleme kõigepealt vana keeleline tervik, kelle keel kuulub igivanasse soome-ugri keelkonda, mis on siin Põhja-Euroopas sama iseseisev nähtus nagu näiteks indoeuroopa, türgi jne. keelkonnad maailmas. Ühine keel eeldab ühist kultuurikompleksi ja tõepoolest meie leiamegi vanu termine ja mõisteid, mis ulatuvad tagasi soome-ugri algaegadesse. Oma erielu on eestlased elanud ühel kitsal maalal, Läänemere ja Peipsi vahel vähemalt 2000 aastat ja selle pika aja jooksul on eestlased siin teiste naabrite vahel ennast nii-öelda teostanud. Muinasteaduslikke andmeid arvesse võttes paistab selgesti, kuidas hiljemalt meie ajaarvamise algsajanditest peale meie kultuur areneb ja täieneb päris loogilise järjekindlusega, kusjuures ta oma eelajaloolisele tipule jõuab viikingi ajal (nooremal rauaajal). Muinasleidude ja keeleliste andmete põhjal saame teha järelduse, et eestlaste kultuur muinasaja lõpul oma struktuurilt ei erine palju talupojakultuurist hilisematel sajanditel, kuni naturaalmajanduse kadumiseni. Mõnes suhtes oli muinasaja lõpu kultuur

kindlasti kõrgemgi. Pole võimatu, et rahva paremiku, vanematekihi otsasaamisega sõdades murti ka kultuuritraditsioonide kandjad (vrd. stiilsete hõbeehete järsk kadumine ja barbaaristumine kohe keskaja esimestel sajanditel). Meie põllukultuur on olnud juba muinasaja lõpul igatahes nii kõrgel järjel, et balti aadel, kes mõisnikena valitsemise maal keskajal enda kätte kiskus, on peale väiksemate muudatuste üle võtnud kogu eestlaste põllukultuuri, ilma et neil mitme sajandi jooksul sellele oleks olnud midagi olulist juurde lisada. Meie põllukultuuri uhkuse ja tipu, talupoja r e e on mõisnikud säilitanud mõisa rehehoonete näol isegi puhtamal kujul kui eestlased ise, kelle rehi elamuna on allunud vahepeal mitmetele muudatustele. Kodukultuurist on s a u n puhtal kujul sakslastest ülemkihi poolt üle võetud.

Ka ajaloolisel ajal on eestlased oma kultuuriloomingus osutanud üsna suurt iseseisvust ja leidlikkust. Nii on igipõlisest rehest loodud nähtavasti keskaja jooksul Läänemeremaade praktilisem, ruumikam, kuid seejuures ka arhitektooniliselt omapärasem elumaja. Meie rahvariided, mille traditsioonid ulatuvad osalt tagasi muinasaega, on üheks rahvakultuuri iseseisvuse tunnistajaks, kui gi neis ei puudu jooni, mis esinevad ka naabrite, baltirahvaste ja soomlaste-rootslaste juures. Sama võime ütelda naiste hõbeehete kohta. Looming on kestnud pidevalt edasi: veel 18. sajandi lõpul puhkevad spontaanselt esile rikkalikud lillekirjad naiste käistel ja tanudel, ja umbes samal ajal saab alguse omapärane põletisornamentika meeste käsitöodes, millele säärasena ei leidu võrdluskohti mujalt maailmast.

Alates 19. sajandi keskpaigast, eriti aga käesoleva sajandi 20-ndatest aastatest, elas eesti rahvakultuur läbi teatava "lagunenemisajastu", mis mõnele muinsusromantikule võib muret tekitada. Kuid kultuurielu ei tunne lagunemist, siin toimuvad aeg-ajalt ainult kiired muudatused, mis on äkilise diferentseerumise vili.

Kui rahvas saab ainult rahu oma kodumaal edasi töötada, võtab kultuuri mõne aja pärast jälle kooskõlastatuma ilme ning areneb tasakaalukalt edasi.

VÕITLUS JÄTKUB*

Võitlus Eesti vabaduse ja sõltumatuse eest jätkub, vaatamata ebasoodsatele olukordadele rahvusvahelises poliitikas ja aeg-ajalt meie endi ringist tõusvatele häältele, mis püüavad seda võitlust paralüüsida, tühisena näidata või koguni naeruvääristada. Kui- gi rahvusvaheline "kliima" oma "rahutahte" madalrõhu pesadega ja "kokkuleppe" tuulekeerutustega on võitluse silmapiiri viimastel kuudel mitmeti ähmasemaks muutnud, ei ole meil ometi sel- lepärast mingit põhjust taganemiseks või kursimuutmiseks, mis puutub peaeesmärki. Märgitud halva ilma tunnused olgu meile ainult tagasihutuseks võitlust veelgi intensiivsemaks ja mitme- kesisemaks muuta. Ka meil peab olema oma taktika võitluse eri faaside ja kursimuudatuste jaoks valmis ja ses asjas peavad oma ettenägelikkust pingutama mitte üksnes vanad võitlusorga- nisatsioonid, vaid ka meie järelejäänud diplomaatilised esindajad ja need organid, mis töötavad Uues Maailmas, lähedas ühenduses ühe maailma võimukeskusega.

On vana tõde, et iga võitlus nõuab vahendeid, kapitali. Viimast saame aga kokku panna ainult omaendi aktiivsusega. Selle pärast kuulub ka kaaskodanike aktiviseerimine ühe olulise osana meie ülesannete hulka. Kõik mis seda aktiviseerimist püüab takistada, on meile kahjulik. See on vana tõde ja vana teema ka meie ajakirjanduses, kuid mõned asjaolud sunnivad seda aeg-ajalt ikka kordama.

Õnneks on meie seltskonnas leidunud aktiivseid isikuid ja ring- kondi, kes Eesti välisvõitlust on pidevalt algusest peale nõu ja jõuga toetanud. Nende aktiivsete inimeste tegevuse tõttu on see võitlus võinud käia nüüd juba ligi kümmekond aastat. Kuid kui silmitseda meie võitlusorganisatsioonide (eestkätt Eesti Rahvus- fondi) toetajaliikmete nimekirja, siis peab hämmastusega tõdema, et seda võitlust on kannud õieti ainult üks väike minoriteet. Või- dakse ju ütelda, et see on poliitilise killunemise vili, kuid tõsiasi on see, et ka nn. poliitilise koostöö ajastul (mil "kõik ringkonnad" Rahvusfondi tööst osa võtsid) lasus välisvõitluse finantseerimine rahva väikese mürdosa õlgadel. See näitab, et teatav osa rah- vast hoiab meie ühisest võitlusest kõrvale mitte mingi poliitilise veendumuse tõttu, vaid kas puhtast kitsidusest, tuimusest või in-

*Teataja, nr 9, 30. VIII 1953, lk 2.

formatsiooni puudusest (siin ei arvestata muidugi mitte lootusetult kehvadega). Sõnades ollakse enamasti küll suured isamaalased, sünnipäevadel tuletatakse suurelt meelde, missuguseid tähtsaid kohti kodumaal täidetud, ka tulevikus lubatakse kodumaal jälle oma jõudu rakendada, kuid siin ei liiguta paljusid seda laadi kodanikke mingid ülesanded ega kohustused.

Suureks moraalseks toeks neile ühiskondlikult passiivsetele on olnud tihti ka meie avaliku hääle ja üksikute tegelaste passiivne, eitav või isegi naeruvääristav suhtumine Eesti vabadusvõitlusesse. Seda võitlust on tituleeritud asjatuks sekeldamiseks, sõelaga veekandmiseks jne., mis pidavat rahuldama mõne tegelase tugevat teotsemiskihku, muud mitte midagi. Niisugune seisukohavõtt on otse kuritahtlik ja langeb kokku meie vaenlaste hinnanguga. Etteheitjatele tuleb ainult meenutada, et meie võitlus on käinud kogu aeg mitte suurte, kohe nähtavate võitude saavutamiseks, vaid ainult ühe pisikese, kuid meile nii olulise punkti pärast: *e t m e i d m i t t e e i u n u s t a t a k s .* See on praeguses maailmapoliitilises olustikus kerge juhtuma, ja kui see on sündinud, siis oleme paratamatult kadunud. See võitlus hakkab aga näitama juba ka tulemusi: vaevalt oleks USA-s mõttele tulnud ellu kutsuda erilist parlamentaarset komisjoni Balti riikide anastamise uurimiseks, kui meie ise poleks aastate kaupa oma probleemi suure visadusega päevakorral hoidnud.

Võitlust tuleb pidada igasuguste abinõudega, mis meil antud olukorras on kasutada ja lubatud. Nende abinõude reas on Rootsi eestlaste hulgas kevadel algatatud massiline allkirjade kogumine suurele vabadusapellile. Siin on igal eestlasel võimalik tuua oma panus ilma erilise majandusliku ohvrita. Sellepärast on see aktsioon ka eriti õigeks mõõdupuuks, mis näitab, kui tõsiselt me ise oma vabadusvõitlust võtame. Kui mõnelt poolt ka sellele aktsioonile püütakse kahtluse varju heita, siis peetagu meeles, et sellega ei mustata enam mõnd eesti organisatsiooni, vaid iga Eesti kodaniku, kellel on olnud õnn pääseda vabasse maailma. Need isikud või organisatsioonid, kes teistsugusel arvamisel on, unustavad kahjuks, et vastav aktsioon juba ammu käib. Selle tõttu ei seisne küsimus ka enam selles, kuidas seda aktsiooni takistada, vaid selles, kuidas seda arendada võimalikult jõuliseks vastulaineiks väikerahvastele kahjulikus maailmapoliitilises voolus.

“VABA EESTI”

Vaba Eesti Võitlusrinde häälkandja

II

Oleme avaldanud Vaba Eesti Võitlusrinde illegaalse ajalehe “Vaba Eesti” (1942–1944) numbrite ümbertrüki (vt Akadeemia, 2000, nr 9, lk 1887–1897; nr 10, lk 2200–2208; nr 11, lk 2411–2420; nr 12, 2647–2652; 2001, nr 1, lk 150–158). Viieteistkümnest numbrist (viimane number jäi levitamata) polnud siis teada nr 1, 2, 3, 5 ja 10 asukoht.

Nüüd olen tänu Kaupo Deemantile saanud “Vaba Eesti” nr 5 ja nr 10 ning (ortograafiliselt ja pikkuselt) veidi erineva nr 11 koopia (originaalid K. Deemanti valduses) ja leidnud Eesti Muinsuskaitse Seltsi arhiivist (nüüd Kirjandusmuuseumis Eesti Kultuuriloolises Arhiivis) Andres Tarandi kaudu sinna jõudnud “Vaba Eesti” nr 2 kaks (mustand?)eksemplari. (Samas on koopia ka 4. numbrist.) Et nr 2 eksemplariid on rohkete masinakirjavigadega ning nende all puudub “Vaba Eesti Võitlusrinde” nimi, võivad nad olla nii mustandid kui ka lihtsalt uued masinakirjapaljundused, sest lehe päises kutsuti lugejaid üles ajalehte ka ise paljundama. Sellist levikut tõendavad teiste numbrite ortograafiliselt jm erinevad eksemplariid.

Kuidas “Vaba Eesti” numbrid K. Deemanti valdusse sattusid, sellest kirjutab ta ise (5. juunil 2001) nii:

“VE numbrid sain 1988. a. juunis ühelt Tal. Linnamuuseumi kodu-uurimise ringi loenguid külastanud daamil. Kuna olin kolme tähega asutuses “märgitud mees”, siis ei kirjutatud ma tema nime andmete juurde ja praegu kahjuks olen tema nime unustanud. VE numbrid sai ta järk-järgult ETK raamatupidajalt Helmi Visnapuult, kes oli käinud või lõpetanud Tal. Kommertskooli. Veendumustelt oli H. V. “marueestlane” ja oma kirjutusmasinal ta VE väljaandeid paljundas. Täpsemalt ta midagi ei rääkinud, öeldes vaid, et “parem kui Sa ei tea”. H. V. oli

“Vaba Eesti”

sünd. ca 1912, elas Koidula tn, suri 1950. a. algul ja on maetud Rahumäele.”

K. Deemanti valduses oleva “Vaba Eesti” nr 11 (veebruar 1944) eksemplaris järgneb lõigu “Kuidas toimida” 4. punktile järgmine tekst (vt Akadeemia, 2000, nr 11, lk 2414):

5. Soome asumisel on lõpp. Nüüd hakkavad paadid liikuma vastupidises suunas — põhjast lõunasse, tuues ühes tagasitulevate eestlastega meile appi ka kangelaslikke hõimumehi.

E e s t i r a h v a s !

Kuula suurte aegade kutset! Nagu muiste Lembitu päevil, nagu 25 aasta eest Vabadussõja ajal, nii läheme ka nüüd õlg õla kõrval raudse müüriina oma riigi rajale.

Meie ei lase enamlikke peninukke oma maale tapma ja põletama, eesti kodu rüvetama!

Seega puuduvad mul andmed “Vaba Eesti” 1. ja 3. numbri säilimise kohta. Kui keegi neist või ka teiste numbrite siintoodust erinevate variantide asukohast midagi teab, võiks sellest teada anda Akadeemia toimetusse.

Siinses ümbertrükkis oleme vaikumisi parandanud eelkõige otsesed masinakirjavead.

M. O.

*

VABA EESTI Nr. 2

Vaba Eesti võitlusrinde häälekandja.

Paljundage ja levitage kindlas eestimeelses tutvuskonnas!

Kas sakslased päästsid Eesti hävingust eestlaste pärast?

Kui 1939. a. sügisel Saksa välisminister von Ribbentrop Moskvas sõlmis Saksa—Vene sõprus- ja mittekallaletungilepingu, siis kutsus Hitler Eestist, Lätist ja Leedust ära omad käsikud baltlased, seletades, et nii luuakse Balti riikides suurem rahvusühendus, mis olevat parema koostöö eelduseks. See samm esiteldi maailmale näitena Saksamaa tahtes elada naabritega rahu ja sõruses. Meile valmistas tookordne ümberasumine tõsist meelehead, sest saime ootamatult lahti põlistest vaenlastest — baltlastest. Kuid juba siis kardeti, et ümberasumise puhul avaldatud

ametlikud seletused on ainult maskeeringuks lepingu tõelistele sihtidele. Nüüd, mõned aastad hiljem, on kõigile selge, et Moskvas 1939 ei lepitud hääsõbralikuks koostööks kokku mitte heast tahtest, vaid sunnitud koostöö saavutati **B a l t i r i i k i d e h i n n a g a**. See, mida Inglis- ja Prantsusmaa tol korral Moskvale ei lubanud, anti Hitleri poolt kahel käel: õigus Balti riike okupeerida ja bolsheviseerida. Balti riikide seisukohta ei tulnud sakslastel seekord meelde küsida. 26. juunil 1941 kõneles Hitler saksa rahvale:

“Nii läks Inglismaal korda levitada 1939. a. maist augustini väiteid, et Leedu, Läti, Soome, Eesti, Bessaraabia, Ukraina olevat otseselt ähvardatud Saksamaa poolt. . . Siis kui Saksamaa kinnitas pühalikult Moskvas, et ülalnimetatud maad, väljaarvatud Leedu, ei kuulu Saksa huvi alla, sõlmiti veel üks erakordne leping juhuks, kui Inglismaal tõesti korda läheb ässitada Poolat sõtta Saksamaaga. . . Selle lepingu tagajärjed, mida mina ise soovitasin ja mis sõlmiti Saksa rahva huvides, tabasid eriti valusalt neid sakslasi, kes elasid maades, milledesse puutus leping.”

Leping puudutas väga valusalt Balti riikides elavaid **s a k s l a s i**, kuid “Saksa rahva huvides” ei tulnud Hitleril meeldegi, et see veel palju valusamalt puudutas eestlasi, lätlasi jne.

Saksa välisministri noodis NSVL valitsusele 22. juunist 1941. a. märgitakse, et pärast seda, kui Nõuk. Liit okupeeris ka Leedu selle osa, mis kuulus Saksa huvipiirkonda, jättis Riigi Valitsus pärast raskeid läbirääkimisi ka selle Leedu osa Nõuk. Liidu kätte: “On täitsa selge, et NL valitsus rikkus Moskvas sõlmitud kokkuleppeid, kui tema okupeeris neid piirkondi, mis kuulusid Saksamaa huviala ossa ja kui tema levitas seal bolshevismi. Saksamaa huvialasse kuulus vaid osa Leedust, kuna ülejäänud Leedu, Läti ja Eesti maa-alad kuulusid okupeerimisele lepingu alusel.”

Olgu lisaks veel väljavõtte sõjavägede ülemjuhatus aruandest Riigi Valitsusele hr. Välisministri kaudu (täiesti salajane): “Balti riikide okupeerimiseks oli lepinguliselt määratud 70 000 meest. Alguses seda arvu ei saavutatud, 28. nov. 1939. oli okupatsioonivägede suurus 53 000 meest, 12.II.1940. a. 57 000 meest. Okupeerimine toimus vastupanuta. 1940. a. kevadel oli nende kogutugevus 250 000 meest.”

Okupatsioonivägede suurus oli kindlaks määratud muidugi selleks, et teine lepinglane — Saksa — teaks Nõuk. Liidu vägede täpset arvu Baltikumis.

Nendest väljavõtetest selgub, kui võrd Saksamaa meid armastas ja meid bolshevistlikust hävingust päästma tuli. Kes olid siis õieti need mahamüüjad kui mitte needsamad päästjad? Saksa sõjavägi tuli 1941. a.

Eestisse ainult iseene huvides ja lahkub siit jälle, kui see Hitlerile kasulik oleks. Juba kaks korda on sakslased meid maha jätnud ja maha saherdanud ning oma siinolekut kasutanud ainult meie täieliseks majanduslikuks väljakurnamiseks. Meil ei ole põhjust tulevikuski muud oodata. Hoolitsegem ainult selle eest, et meie vaimseid, füüsilisi ja majanduslikke allikaid täiesti tühjaks ei tehta.

Päästmine ja vabastamine on ainult sõnakõlksud kindralkomissari propagandas, mida see teostab meie *sabarakulise*¹ omavalitsuse, selle ajakirjanduse ja raadio kaudu ja mille eest ta pealegi nõuab meie metsa, toitained, värvilised metallid ja lõpuks veel mehed ja naisedki.

Valel on lühikesed jalad.

1. nov. 1942. a. ütles Litzmann Vändras: "Vaenlase propaganda levitab jutte, et lähemal ajal tuuakse Eestisse tagasi 50 000 parunit ja et talupojad peavad lahkuma taludest. Mina ütlen, et see on vale. Arvestamata asjaolu, et Eestis pole kunagi olnud niipalju suurmaaomanikke, asustatakse nad Saksamaal[e], kuhu nad ka jäävad."

Need parunid pole veel küll oma mõisades, kuid Kindralkomissariaat ja meie endised majandusasutused kubisevad nendest. Kes juhivad neid asutusi? Weissid, Wrangellid, Witted, Grünwaldid, Brewernid jne, jne. Seni on Riigist tagasi toodud enam kui 100 saksa-baltlast, kes kõik on suurtel kohtadel. Fa SCHENKER & CO kuulutas avalikult lehtedes, et ta toimetab kohale tagasitulevate ümberasunute kraami. Seda ei tee ta ju ometi kindralkomissari loata. SS juht Himmler kirjutab ajakirjas "Deutsche Arbeit": "Meie ülesanne on ida mitte vanas mõttes germaniseerida, seal elava[t]ele inimestele saksa meelt, vaimu ja kombeid külge pookida, vaid hoolitseta, et Idas tõesti ainult Saksa-Germaani verest inimesed elaksid." Sama ajakirja teises artiklis kirjutatakse: "Üht ruumi võib saksastada, kui see sisustatakse inimestega saksa verest, mitte aga nii, et katsutakse seal elavaid võõrahvaid mingil viisil sakslasteks ümber muuta."

Litzmann kõnnib maad mööda ringi ja püüab ennast suureks eestlaste sõbraks ning eestkostjaks kõnelda, unustab aga selle juures, et eestlane ei mõtle mingi *kapralist*² juhi, vaid iseene peaga. Meie oleme 20 iseseisvuse aastaga sellise arengu läbi teinud, et mõne litzmanni või tema *sabarakust sharlataani mustkunstniku*³ labast kometit liigagi selgelt läbi näeme.

¹Teises eksemplaris: *truualamlise*.

²Teises eksemplaris: *võimuloleva*.

³Teises eksemplaris: *truualamliku teenri ja sulase*.

Meie ei hooli palju neist toapoiisi kohtadest, mida mõned kindralkomis-sarikesed meile oma "UUES EUROOPAS" lahkesti pakuvad.

Meie oleme kindlad, et määrame kord veel eneste saatuse ise. Me määrame siis ehk mõõdamines ka litzmannide ja parunite saatuse, andes neile oma uues Eestis selle mustema töö, mille nad omas igavesti teostumatus uues Euroopas meile ja teistele väikerahvastele on reserveerinud.

*

VABA EESTI

Nr. 5 Vaba Eesti Võitlusrinde häälekandja.

Iga eestlane, kes sa loed Vaba Eestit, paljunda ja levita seda oma kindlais eestimeelseis tutvus- ja sõprusringis.

Sõjasündmused ja Eesti tuleviku väljavaated.

Saksa väed on idarindel saanud tõsiseid lööke. Leidub araverelisi, kes kardavad juba enamlaste tagasitulekut. Mõte sellele võimalusele, mida sakslaste propaganda oma eestikeelse ajakirjanduse kaudu veelgi süvendab, täidab inimeste südameid arusaadava jubedustundega.

Tõsi küll, sakslased on Venemaal saanud tunduvald lööke, kuid Saksa vägede vastupanu püsib. Nii sakslased kui ka venelased peavad veel andma ja saama ränku hoope, enne kui nad vastastikkusest aadrilaskmisesest nõrkenult lasevad relvad käest langeda. Praegu pole veel mõeldav, et sakslased Baltikumist tagasi tõmbuks. Sel juhul saaks venelaste Balti mere laevastik tegevusvabaduse ja lõikaks läbi Saksa—Rootsi ja Saksa—Soome ühenduste, mis oleks Saksamaale liiga raske kaotus.

Saksa—Vene kokkuvarisemine võtab veel mõnda aega. Praegu aga kasutab Saksamaa hirmupsühoosi oma huvides ja sunnib teisi riike, nende hulgas ka Eestit, kannatama ja vara- ning vereohvreid tooma Suur-Saksamaa võidu eest.

Mis ootab meid Saksamaa võidu puhul?

Alfred Rosenbergi poolt väljaantav rahvussotsialistliku partei ametlik häälekandja "Völkischer Beobachter" avaldas natside pidupäeval 30.1.1943. a. pikema kirjutise Eestist. Artiklis märgitakse, et omal ajal — pärast meie maa vallutamist ristirüütlite poolt — tegi Saksamaa ränga vea, kui ta Eestimaad täielikult ei koloniseerinud. Edasi kirjutab leht sõna-sõnalt:

"Selle traagilise vea revideerimisele võtmine ja heakstegemine on momenti ajalooline ülesanne. Hiiglasliku ja teadliku tahtejõu koondatud

jõuga viib praegune hetk Saksamaa neisse kohtadesse tagasi, nendele lahinguväljadele, et ellu viia võimalus, mis siin omal ajal maha mängiti. Nende võimaluste teostamine on nüüd paratamatu ja lõplik.

See Eesti rahva paljaksröövimine ja hävitamise programm ei vaja kommentaare. Sakslastel on koloniseerimiskava juba üksikasjadeni valmis ja selle teostamiseks eeltööd käimas. Saksa asutistes on riigisakslastel lastud täita ankeetlehed, kus igahelpt päriti, mida Eestis tahab saada — mõisa, tehast, äri jne. Samuti on antud korraldus, mille järgi Venemaale küüditatud eestlaste varandused — talud, maatükid, majad — lähevad sakslaste GmbH-ide omanduseks. Landbewirtschaftungs-Gesellschaft Ost (LO) on asunud küüditatute talude ülevõtmisele koguni neil juhtudel, kui küüditatu naine ja täiskasvanud lapsed on Eestis. Ka tunnista[ta]kse täiendavalt natsionaliseerituks neid maju, mis venelastel silmapaari vahele olid jäänud. (J. Mürk'i kinnisvara Tallinnas jt.) Eestlane peab oma põlisel kodumaal jälle sakslastele ruumi andma, nagu 700 aasta eest.

Hitleri "Uues Euroopas" pole teistel rahvastel õigust iseseisvaks eluks. On käimas ulatuslik tšehhide ja poolakate hävitamine. Mitu tuhat tšehhi toodi oma kodumaalt ka Eestisse, kus nad metsikult mõrvati (masshaud Kaberneemes jm.).

Nii ehitavad sakslased oma "Uut Euroopat", kus aaria rass, s.o. sakslased, valitsevad ja käsutavad, kuna teised rahvad tööorjad ja käsutäitjad neile on.

Natside sõjaeesmärgiks on võõraste maa-alade vallutamine, mis Suur-Saksamaale vajalikud, ütles Hitler oma proklamatsioonis 30.01.1943. a. Ja Göring rääskas 1942. a. sügisel: kõik maailma rahvad võivad nälgida, ainult mitte sakslased!

Võitlus bolševismi vastu on ainult paratamatu kõrvaltegur Saksamaa poolt alatud maadeahnitsemise sõjas. Sakslaste tõstmine Euroopa härarasrahvaks, teiste rahvaste muutmine sakslaste orjadeks — see on, mille pärast sõdib Saksamaa.

Inglismaa ja Ameerika oma sõjaeesmärkidest.

Liitunud rahvad (Inglismaa, Ameerika jt.) on oma põhimõtted ja sihtjooned praeguses sõjas avaldanud n.n. Atlandi deklaratsiooni[s]. Selle deklaratsiooniga kindlustatakse kõigile riikidele, eriti nendele, mis tekisid esimese Maailmasõja järele, vaba poliitiline, majanduslik ja kultuuriline areng ning omariiklus ja rippumatus endistes piirides. Maailmarahu, korra ja julgeoleku kindlustab selleks loodav rahvusvaheline politiseivägi.

Venemaa ja liitunud rahvad.

On selge, et Inglismaad ja Ameerikat ühelt poolt ja Venemaad teiselt poolt ei seo mingid ühised ideoloogilised alused. See on ajutine hädaliit, samuti kui Saksa ja Venemaa "sõprus" 1939. a. Bolševism pole kultuurilmale vastuvõetavam, kui natsistlik diktatuur. Praeguses suures heitluses, millesse Inglismaa diplomaatiakunst on neid tõmmanud, täidavad nad mõlemad oma ainsat ajaloolist missiooni — teineteist lõplikult hävitada.

See ongi liitunud rahvaste lõppsiht. Inglismaa kindlustab need juba võimaliku üllatuse vastu, et vajaduse korral bolševismi mõjuvalt korrale kutsuda. Ta surus Venemaale peale kokkuleppe, mille järgi Nõuk. Vene rendib Inglismaale baaside loomisele Murmanski sadama ja Kalastaja poolsaare. Samasugused õigused on Inglismaa endale välja tinginud ka Taga-Kaukaasias. Iraanis pole Vene vägedel enam midagi ütlemist. Ühtlasi püütakse Venemaa põlisvaenlane Türgi liitunud rahvaste leeri tõmmata. Nii valmistatakse bolševismi kätest ja jalgadest siduma, kui ta sõjas Saksamaaga ei peaks veel kokku varisema.

Edasi. Soome rindel pole viimasel aastal olnud nimetamisväärsset sõjategevust. Ja ometi on Soome venelase vihatuim vaenlane. Vaevalt saab seda seletada muuga kui Venemaa mõjutamisega Inglismaa ja Ameerika poolt. Need riigid annavad venelastele relvi tingimusel, et neid kasutatakse ainult Saksamaa vastu. Kummalised on Ameerika[—]Vene—Soome kolmnurga vahelised suhted. Ameerika on sõjalises liidus Venega. Vene on sõjas Soomega. Kuid Soome ja Ameerika suhted on ülisõbralikud. Kõik see lubab teha tähendusrikkaid järeldusi liitunud rahvaste ja Nõukogude Vene tõelistest vahekordadest.

Eesti seisund läänedemokraatide peres.

Saksa propaganda trumbiks on väide, nagu oleks Balti riigid Inglismaa ja Ameerika poolt Venemaale ära lubatud. Sellel lühisõnalisel kinnitusel puudub igasugune tõdealus, faktid kõnelevad teist keelt. Nii näit. pole Vene korduvaile nõudmistele vaatamata Balti riikide saatkond[i] Londonis senini likvideeritud. Berliinis aga sündis see kohe pärast enamlaste sissetungi Baltimaile 1940. a. Saadik A. Torma-Schmidt on Londonis säilitanud oma endise positsiooni kui Eesti Vabariigi esindaja ja minister. Samuti koheldakse Eesti välissaadikuid ka Washingtonis, kelle nimel seisab isegi meie riigikuld ja muud varandused.

Küll on aga fakt, et meie "päästja" Saksamaa on Soomes nõudnud meie saadiku Varma väljasaatmist ja eestikeelse[te] raadiosaadete lõpetamist.

"Vaba Eesti"

See iseloomustab sakslaste võitlust kõige vastu, mis aitab eestlaste selgroogu püsti hoida.

Kes on Eesti sõbrad?

Natsistlik Saksamaa pole meie sõber ega liitlane. Ta on Eesti vabaduse surnumatja (Moskva leping 1939. a.). Suurriikidelt võime oodata ainult konjunktuuri-sõprust, mille taga on nende võimupoliitilised huvid. Oma vabaduse kättevõitmisel peab väikerahvas suurvõimude huvide kokkupõrkeid muidugi täiel määral ära kasutama. Kuid tõelisi sõpru leiame meie ainult nende hulgast, keda meiega seovad ühised elulised huvid. Ainult niisugusel(e) reaalsele alusele rajatud sõprus püsib ka häda ajal. Seepärast tuleb meil sõpru otsida oma naabrite väikerahvaste hulgast.

Soomes tugevneb arusaamine mõlema vennasrahva saatuse ühtsusest. Soome juhtiv ajakirjandus on korduvalt rõhutanud, et ilma iseseisva Eestita pole tagatud ka Soome julgeolek. Pärast raskeid sõjakogemusi pole see ainult tühi sõnakõlks. Soome välisminister Vitting viitas oma hiljuti peetud kõnes Eestile kui viidendale riigile Põhjala vabade rahvaste peres.

Baltimaa taastõusust on eluliselt huvitatud ka Poola. Peaminister Sikorski on seda fikseerinud oma kavades, mis on kõigi liitunud rahvaste koostöö aluseks.

Sakslaste hoolimatu käitumine Eesti rindesõduriga.

Eesti rahvas on andnud oma osa võitluses bolševismi vastu — rohkem kui ükski teine rahvas. Kuid oleme sattunud autule partnerile, kes oma sõna ei pea. Selle asemel, et pühalike töotuste kohaselt eestlasi rakendada lähemais rindelõikudes meie kodumaa kaitseks, on Saksa väejuhatuse meie mehed paisanud laiali mööda lõputut Venemaad. Sajad ja tuhanded ei tule sealt enam tagasi (Eesti 6. rindepataljoni jt. üksuste hävitamine lõunarindel). Eestlased on varustatud vanade Vene relvadega, neid toidetakse halvemini kui sakslasi, neid koheldakse kui palgasõdureid.

Oma täit löögijõudu saaks eesti sõdur näidata alles siis, kui Eesti võitleks bolševismi vastu suveräänse riigina, oma tõelise, rahva usaldust pälvi-va demokraatliku valitsuse juhtimisel, nagu näeme seda vennasrahva Soome juures.

Mäe taolised Eesti rahva reetjad saavad korda andeksandmatu kuriteo, aidates sakslastel murda eesti rahva selgroogu ja taguda kiilu üksikute rahvakihtide vahele. Oma õigustest loobumisega ja kintsukaapimisega loodavad need "rahvajuhid" sakslaste heatahtlikkust võita. Nad eksivad oma sõgedas lühinägelikkuses. Meie ohvri[d] Suur-Saksamaa võimu-

poliitika kasuks rindel või kodus ei mõjuta võitlust bolševismi vastu. Eesti rahvalt aga võtavad need ohvrid viimse jõu.

Nagu verine bolševism, nii ka saksa natsism ei k i n g i meile vabadust, püüdku eesti rahva reetjad neile küll meele järgi olla.

Vabadus võetakse siis, kui tuleb aeg, ja harva sünnib see ilma võitluseta.

Hoidkem oma järeljäänud jõudu neiks otsustavaiks päevadeks, kus eesti mees peab tegema viimse pingutuse, et nõrkenud diktatuur-riikide vahel püsti ajada Vaba Eesti sini-must-valge lipp. Häda meie maale ja rahvale, kui meil selleks enam jõudu ei peaks jätkuma.

V a b a E e s t i V ö i t l u s r i n n e .

*

Vaba Eesti.

Nr. 10 Detsember 1943. Vaba Eesti võitlusrinde häälekandja.

Paljundage “Vaba Eesti’t” ja levitagem oma kindlais eestimeelseis sõprus- ja tutvusringes.

Mobilisatsioonikäsud jäävad täitmata!

Sakslased kohtlevad eesti mehi suurtükilihana.

1925. a. sündinud noored, kes Litzmanni poolt Mäe abil mobiliseeriti, on kodumaalt ära saadetud. Sealpool piiri sunniti neid andma allkiri, nagu oleksid nad v a b a t a h t l i k u l t Saksa sõjaväkke astunud. Sellega püüavad sakslased vastutuse mobilisatsiooni teostamises enda pealt ära lükata ja maailma ees jätta mulje, nagu oleks siin tegemist sõdurite värbamisega eestlaste enese tahtel ja organiseerimisel.

Noormehed viibivad laagris kerges sügisriietuses — varustust neile veel välja antud ei ole. Osaliselt on neid juba ilma sõjalise väljaõppeta raken-datud tegevusse ohtlikes rindepääsides. Nende hulgas on langenuid ja haavatuid.

Eestile on enamus mobiliseeritud noorukeist jäädavalt kadunud. Eesti Brigaadi üksused kannavad idarinde kesklõigis veriseid kaotusi. Pataljon “Narva” võitleb Dnjeperi käärus. Hoolimatult saadetakse meie mehi kõige ohtlikumaisse rünnakuisse, et julgestada saksa üksuste taandumist. Kaotused eesti väeosades on masendavalt rasked.

Võrreldes sakslastega koheldakse haavatuid eestlasi teisejargu inimesena. Riia haiglas, kus on ravimisel haavatuid eesti sõdureid, puudub

küllaldane sanitaarpersonal. Eesti arste, kes mobiliseeriti eesti väeosade jaoks, nagu tookord teatati, on tegelikult saadetud saksa üksuste käsutusse. Eestlasi talitavad umbkeelsed vene tüdrukud, kellel sanitaaralast pole aimugi. Palatites valitseb mustus, puuduvad toidunõud ning kohtlemine on hoolimatu.

Nii peavad eestlased võitlema ja kannatama kaugel võõrsil, kuigi saksa võimukandjad on korduvalt kinnitanud, et meie mehed saadetakse Eesti piiride lähemaise rindelõikudesse. Viimati kinnitas seda Litzmanni nimel prints Hohenlohe vallavanemate ja põllumajandusjuhtide koosolekul 26. sept. 1943. a. Sellest näeme, mis on väärt ühe natsi sõna. Sakslaste lubadusi ei saa uskuda. Nad kohtlevad eestlasi suurima hoolimatusega — meie mehed on neile ainult suurtükiliha. Mäel ja Soodlal pole eesti sõdurite saatuse kohta midagi ütlemist, kui neil sel alal soove olekski. Nende ülesandeks on ainult eesti mehed sunniviisiliselt kokku ajada ja saksa veltveblitele üle anda. Mis eestlastega edasi sünnib, selle kohta ei julge nad suudki lahti teha. "Ülemjuhataja" Soodla ei tea isegi, kus ta väed asuvad.

Mäe ja Soodla veresüü.

Eesti rahva huvide seisukohast on kõik need ohvrid praegu täiesti tarbetud meie¹ rahva kaitsevõimele tulevikus — siis kui meil tuleb käes relv astuda välja meie e n e s t e ja mitte Saksa huvide eest, — rahvas läheb vastu hävingule, kui ta ei säilita otsustavaiks hetkeiks neidki nappe inimreserve, mis veel on kodumaale jäänud.

Eestlase hoiak on selge. Me teame, et meie vereohvrid ei mõjuta vähimalgi määral käimasolevat suurriikide võitlust — ka siis mitte, kui eesti mehed läheksid praegu viimseni Saksa sõjaväkke. Sõja praeguses staadiumis võitleb ja langeb eesti mees rindel tegelikult ainult natsliku Suur-Saksa huvide eest. Eesti leinab oma poegi valutava südamega, ta paljastab pea nende isikliku vahvuse ees, kuid eesti ema on surmani kurb, et ta poeg langes mitte oma isamaa, vaid meile võõra ja vaenuliku natsismi huvide eest võideldes.

Veresüü selles, et sajad ja tuhanded eesti mehed on pidanud jätma oma elu natsismi huvide eest, langeb täiel määral Mäele, Soodlale ja teistele saksa sabarakkudele, kes oma sõgedas karjääritudinas ei suuda endale oma veretöö ulatusest aru anda. Eesti rahva tasumisnimestikus seisavad nad kõrvuti veriste enamlike küüditajatega.

¹Originaalis: ...tarbetud. Meie....

Alatu mäng eestlaste isamaaliste tunnetega.

Kuidas sõda idas ka ei kujuneks, kindel on, et eesti rahvas peab kord välja astuma oma maa kaitseks, milleks iga eestlane on kohe valmis relva haarama.

Seda teades kujutatakse eesti meeste võtmist Saksa sõjaväkke kui eesti rahvusväeosade loomist, keda meil kord ka enda tuleviku pärast vaja minevat. Sisuliselt on siin tegemist eestlaste võõrsile küüditamisega, mida enamlased lõpule ei jõudnud viia.

Eesti rahva kõrge moraali murdmiseks ei väsi sakslaste eestikeelsed hääletoord (Eesti Sõna j.t.) kinnitamast, et 1918. aasta enam ei kordu ja Eesti kunagi enam iseseisvaks ei saa. Nüüdsete mobilisatsioonide puhul aga unustavad nad korraga selle väite ja meenutavad Vene sõjaväes loodud eesti rahvusväeosade tähtsust meie iseseisvuses Vabadussõjas. Nad jäätavad aga targu ütle mata, et tol ajal Vene riigi lagunemise tõttu Vene armeest pääsesid eesti väeosad ühes sellega säilitasid ka oma elava jõu, relvad ja varustuse. Ainult tänu sakslastele, kes eesti rahvusväeosad laiali ajasid ja desarmeerisid, pidid eestlased vastu astuma enamlastele palja-käsi.

Nüüd on olukord hoopis teine. Sõja praeguses staadiumis võib üks-ainus lahing Saksa sõjaväkke koondatud Eesti üksused ühe päevaga olematuks teha. Sakslastele suurtükilihaks meie eesti mehi enam ei anna. Kui isegi Soome on sakslaste pealekäämisest hoolimata avalikult deklareerinud, et ta suurriikide jõukatsumisest otseselt osa ei võta, kuna tema jõud selleks ei küüni (president Ryti kõne Soome iseseisvuspäeva puhul 6. dets. 1943.), siis on meie rahva samasugune seisukoht põhjendatud veel rohkem. Eesti hoiab oma mehi endale — o m a v a b a d u s v õ i t l u s e k s . Valmis astuma võitlusse on ka need tublid mehed iseseisva Eesti eest, kes sunniti astuma Saksa sõjaväkke. Kes aga peaaegu täisarvuliselt tagasi tulevad ja Eesti vabadusvõitlejate ridadesse astuvad, on need tuhanded eesti noored, kes sakslaste vägivalda eest läksid Soome ja seal vennasrahva sõjaväkke astusid.

Selleks säilitame oma jõudu. Oma rahva reetjate mobilisatsioonikäsud jätab eesti mees täitmata.

Kuidas toimib mobilisatsiooni alla kuuluv eesti mees.

1. Selgitada mobilisatsioonist kõrvalejäämise vajadust oma saatusekaaslaste seas ja ergutada neid oma eeskujule järgnema.
2. Enne vastuvõtukomisjoni ilmumise tähtpäeva püüda ära kasutada kõiki legaalseid võimalusi, mis meeskodanikke sõjaväeteenistusest vabastavad (haigus j.m.) ja muretseda vajalikud dokumendid.

3. Kui saadud tõendite järgi võib kindlasti oletada vabanemist, ilmuda dokumentidega varustatult komisjoni. Peaks komisjon siiski tegema vastupidise otsuse, siis tuleb vastuvõetul leida võimalusi sealtamast või ka hiljem kogumispunktist lahkumiseks ja enda varjamiseks.
4. Mehed, kellele legaalsel teel vabanemiseks väljavaated puuduvad, jätvad vastuvõtukomisjoni ilmutata. Ööbida võimalikult väljaspool kodu.
5. Võimaluse korral kodumaalt lahkuda või asuda elama teise piirkonda.
6. Toimida rahulikult ja järelkaaluvalt. Teisi isikuid, ka usaldatavaid sõpru ja tuttavaid asjasse pühendada ainult siis, kui neilt saadakse abi oma otsuse teostamiseks.

Sõjakohtu moodustamine nurjunud.

Mobilisatsioonikäsu täitmata jätmine on seotud seda väiksema riisikoga, mida suurem arv mehi komisjoni ilmutata jätab. Sakslastel kui ka Mäel puudub aparaat nende tuhandete meeste püüdmiseks. Iga ametnik talitab nii, et mobiliseeritav hädaohtu ei satuks.

Mäe poolt kavatsetud sõjakohtu moodustamine, kes mobilisatsioonikäsu mittetäitjaid pidi hakkama surma mõistma, on nurjunud. Ei leidunud ühtegi kohtunikku juristi, kes oleks lasknud end sõjakohtusse määrata.

Enamlased Mäele propagandat tegemas.

Kuna mobilisatsioon kipub ilmselt ebaõnnestuma, on Mäe teinud korralduse suureviisilise propagandaaktsiooni avamiseks, et pettuse ja valega eesti rahva kindlat hoiakut murda. Tööle on rakendatud müüdavad suuja sulemehed, kes sel alal on olnud juhtivatel kohtadel ka enamlaste ajal.

"Eesti Sõna" senine peatoimetaja A. Kivikas, kes küll truult sakslaste ja Mäe käske täitis, ei suutnud siiski nende rahulolu ära teenida. Ta tagandati. Asemele määrati A. Oinas, kes enamlaste ajal koos naisega töötas Tartus tihedais sidemeis komparteiiga. Peatoimetaja ameti kõrval on Oinas ühtlasi Gestapo (Saksa N.K.V.D.) agent.

Oina abideks "Eesti Sõnas" on samuti tegelased, kes enamlaste aegadel olid kommunistlike lehtede juures juhtivatel kohtadel. Niisuguseid määrdinud mehi kasutavad sakslased oma musta töö jaoks meeledli. Juudase töö tehtud, juhataakse neile kätte jälle nende õige koht, nagu seda on tehtud paljudega.

See on reetjate ja iseloomutute karjeristide tavaline saatus — tänamatus "Peremehelt", põlgus oma rahva poolt.

Sakslaste uued nurjatused.

Kava talude äravõtmiseks.

Kindralkomissar Litzmanni korraldusel on koostamisel kava, mille järgi saksa võimude korraldusse luuakse teatav maaomandite reserv rindesõdurite autasustamiseks. Kava kohaselt moodustatakse maareserv neist taludest, mis praegustelt omanikelt mitmesugusel ettekäändel tahetakse ära võtta, et igaks juhuks luua eeldusi maa koloniseerimiseks sakslastega.

Sakslaste jõulud.

Riigisakslastele on ringkirjaliselt teatatud, et igaüks neist saab 1943. aasta jõuluks tekstiil-kaupu ja jalatseid järgmiselt: 1 palitu, 1 poolpalitu, 1 ülikond, 2 paari pesu, 3 paari sukki-sokke, 1 paar saapaid. Kasukate ja kamsonite jagamine on esialgu lahtine. Kõik need asjad on valmistatud meie vabrikuis eriti sakslaste jaoks parimaist toormaterjalidest.

Samal ajal meie meestöötajatele antakse ostuluba ainult 1 paari sokkide peale. Naistöötajad võivad erilise tunnusemärgina saada "loa" naistesidemete ostuks. Toiduainete osas saavad sakslased rikkaliku eriratsiooni, sealhulgas linnuliha — hane või kana. Eesti elanikkond aga jäi pühade eel isegi sellest natukesest ilma, mida talle varemalt suuremeelselt lubati. Saksa koolides said lapsed jõuluks ilusa kingi nii maiustuste kui ka asjade näol. Seal oli šokolaadi, villaseid esemeid ja muud haruldast ning väärtuslikku. Eesti lapsed said ainult käputäis odavaid kompekke ja mõrudat küpsist. Eesti koolid on täis tuubitud, töö käib kolme-nelja vahetusega, klassis on kuni 70 õpilast. Väiksemadki lapsed on juba ammu enne koitu koolipingis ja viimane vahetus pääseb alles öösel. Laste alatoitus süveneb. Saksa laste jaoks on võetud parimad koolihooned. Klassis istub sageli 3–4 õpilast. Õppetöö käib ühe vahetusega, päevalgel. Ruumid haigutavad tihjusest, kuid eesti laste jaoks neid kasutada ei anta. Õpilased saavad saksa koolides igapäev hea lõuna — tavaliselt 3 roaga, pealeselle järjekindlalt täispiima. Niisuguseid näiteid võiks tuua lõpmatuseni. Nad kinnitavad seda, mida me teame juba ammu.

Sakslased jätkavad kommunistide poolt alustatud eesti rahva hävitamist.

Vaba Eesti Võitlusrinne.

ARVUSTUS

SUGULASRAHVAD AJALOO TÕMBETUULES

Rein Taagepera. *Soomeugri rahvad Venemaa Föderatsioonis*. Tartu: Ilmamaa, 2000. 472 lk.

Kuigi see eestikeelne raamat on eestlase kirjutatud, pole ta ometi originaal, vaid autori enda tehtud tõlge aasta varem ilmunud ingliskeelse teose *The Finno-Ugric Republics and the Russian State* (London: Hurst, 1999) käsikirjast. Soome- ja ungarikeelne tõlge on ilmumas. Autor hellitab lootust, et raamatu ilmumine neljas keeles ergutab seda idapoolseisse keeltesse tõlkima. "Ja et selle raamatu puudused ergutavad teisi paremat kirjutama" (lk 15).

Varem koostatud teoseist meie sugulasrahvaste kohta on üks õnnestunumaid Valev Uibopuu *Meie ja meie hõimud* (Lund: EKK, 1984). Häid ülevaateid on ka soome ja ungari teadlastelt (Toivo Vuorela, Péter Hajdú, Seppo Lallukka jt), kuid kõik need raamatud on ilmunud enne N. Liidu kokkuvarisemist ega suuda paratamatult uusi, postsovetlikke vaatevälju käsitleda. Et idapoolsed soomeugrilased on kaua olnud poliitiliselt nähtamatud, on autori meelest praegu õige aeg esitleda maailmale "nende portreed".

Enda kohta mainib Taagepera eessõnas, et soome-ugri keeled võlusid teda juba 7-aastaselt, niipea kui ta selle keelkonna olemasolust teadlikuks sai (lk 12). Õppides aga pagulasena Kanada ja Ameerika ülikoolides, sai temast füüsik, politoloog ja sotsioloog. Et ta ei ole hariduselt ajaloolane, etnograaf ega keeleteadlane *par excellence*, võib siin vaadeldavat raamatut pidada mõnes mõttes ka asjaarmastaja tööks. Hea populariseerimisanne kannab aga sujuvalt kulgevat teksti teose algusest lõpuni. Korrektse sõnastuse on taganud vilunud keeleteoimetaja Tõnu Tender.

Mitmeplaanilise ainekogu taga on suur hulk raamatuid ja artikleid, mille detailne loetelu võtab enda alla 23 lehekülge. Oleviku sündmuste mõistmiseks maalib R. Taagepera pildi sugulasrahvaste keerukast ja raskest ajaloost. Nüüdisaja kujutamisel lähtub ta mitmesuguseist pressiteatest, otseseist või kaudseist teavitajaist ning ka otsesest seirest. Mõningase arusaama eri keelist ja etnograafiast peaks lugeja

saama rahvalaulunäidete kaudu, mis on võetud antoloogiast *The Great Bear: A Thematic Anthology of Oral Poetry in the Finno-Ugrian Languages* (Helsinki: SKS, 1993) ja paigutatud otsekui motona peatükide algusse. Kuigi autor peab demograafilist analüüsi tähtsaks, on ta mustandi ülelugemisel otsustanud jätta selle "spetsiaalsete raamatute ja artiklite hooleks" (lk 9). Rohkem tähelepanu on ta pööranud kultuuriajaloole ja nüüdiskirjandusele, et selle taustal selgitada sotsioliitilist tegevust. Ajaloosündmusi ei ole R. Taagepera püüdnud näha mitte vallutajate, rõhujate ja timukate vaatevinklist, vaid soomeugri rahvaste enda seisukohast. Seepärast püsib raamatus paratamatult teatav venemeelne hoiak. Et umbisikulise tegumoe taga võib peituda isikuline sisu, seletab autor lahti järgmise näite varal: "Kui hantide külasid "pommitati", kuna nad keeldusid oma lapsi identiteeti röövivaile internaatkoolidele välja andmast, siis tähendas see tegelikult seda, et "N õ u k o g u d e l e n d u r i d (siinne sõrendus — P. A.) pommitasid hantide külasid"" (lk 10).

Mahukas teoses on 10 peatükki. Esimene neist, "Idapoolsed soomeugri rahvad maailma raamistikus", jaguneb mitmeks alapeatükiks, mille pealkirju soovinuks parema ülevaate saamiseks sisukorras näha. Peatüki juhatab sisse niidumari palve künnipeo jumalale "Aga-warjam jumõ". Söögile-joogile kutsutakse ka maa- ja ilmajumalaid, päike, kuu ja tähed ning kõuejumalad. Neid animistlikke *jumõ*sid nagu kogu põlisrahvaste keskkonda ja kultuuri hävitab tänapäeval jõud, mille nimeks on "progress". R. Taagepera arutleb, et Venemaa liikumisel sallivuse ja õigusriigi poole võib nii mõnigi idapoolne soomeugri rahvas saavutada väikese, ent märgatava rolli Ida-Euroopa tuleviku määramisel. Põlisrahvaste kultuuripüüete ahistamine oleks Venemaa poolt äärmiselt kitsarinnaline. Alles siis, "kui Moskval õnnestub tunnistada sooritatud kuritegusid, võib loota, et Moskva on üldisemalt uue lehekülje keernud" (lk 18).

Alapeatükis "Põlisrahvad: tülikad või väärtuslikud?" käsitleb autor kõigepealt Prokopi Sopatšini juhtumit. P. Sopatšin oli üks edukamaid 23 000 handi hulgas, enne kui ta mõrvati. Valituna Jamali Neenetsi autonoomse ringkonna parlamenti, kaitses ta agaralt põlisrahvaste huve naftatootjate vastu. Hoolimata rahvasaadiku puutumatuses P. Sopatšin arreteriti ja tapeti jõhkralt salapärasel asjaoludel. Naftatootjate meelest on põlisrahvad tülikad ja "progressile" takistuseks. Ometi on keelelis-kultuuriline mitmekesisus inimkonnale hea ja R. Taagepera arvates isegi vajalik umbes samalaadseil põhjusil kui bioloogide hinnangul metsikute liikide olemasolu — "võimalusena juhuks, kui väheste laialdaselt viljeldud liikidega midagi peaks juhtuma" (lk 30).

Soome-ugri rahvastel on märgata poliitilise ja kultuurilise aktiivsuse tõusu. Et nad on asunud ise oma saatust juhtima, näitab selgelt seegi fakt, et aastail 1990–1991 kuulutas viiest vabariigist neli end suveräänseks: Komi 29. VIII 1990, Udmurtia septembris 1990, Marimaa 22. X 1990 ja Karjala 13. XI 1991. Ainult Mordva loobus. Neis vabariikides on nüüd oma seadused, mis on ülimuslikud föderatsiooni omade suhtes. Kõigis soome-ugri vabariikides peale Mari Eli on aga vene elanikkonnal ning juhtkonnal absoluutne enamus, mis toob kaasa komplikatsioone. Kui teistes vabariikides olid parlamendikohad ülekaalukalt Vene kolonistide käes, siis marid jõudsid ka valitsusse ning suutsid võita presidendikoha.

Omastki kogemusest teame, et nõukogude võim kuulutas põlisrahvaste õigusi ainult silmakirjalikult ja mokaotsast, tegelikult aga kägistas neid rahvaid aegamööda. Ta ergutas venekeelseid muulasi asuma soome-ugri maile, luues seal tööstuse, mis ei saanud või ei tahtnud piirduda kohaliku tööjõuga. Tavapäraseid eluviise ahistati või keelustati, palju inimesi küüditati või sunniti muude vahenditega lahkuma ajalooliselt kodumaalt. Põliskeelse kooli hävitamiseks kasutati selliseidki jõhkraid vahendeid nagu kõigi õpikute põletamine kooli õuel.

Nõukogude võim muutis vene keele hariduse ja edasijõudmise võtmeks. Et põliskeelte arenemist kaalutletult pärsiti, hakkasid paljud soomeugrilased pidama oma keelt primitiivseks ning korduvate nõökimiste tõttu oma rahvustki häbenema.

Soome-ugri keelte elustamine toimus 1980. aastate lõpust alates. See käis käsikäes üldise kultuurilise tõusuga nii oma mineviku kui ka välisilma suhtes. Venemaa ei paistnud enam inimkonna kõigi saavutuste lätena. Loodi rahvuslikud keskorganisatsioonid: “Karjalan Rahvahan Liitto” (karjalased), “Mari Ušem” (marid), “Keneš” (udmurdid), “Komi Kotör” (põhjakomid), “Jugör” (permikomid), “Spassenie Jugrö” (handid-mansid) ja “Jasavei” (neenetsid). Neile lisandus eriliisi noorte-, kultuuri-, keskkonna- ja usuorganisatsioonid, mida Jeltsini-Venemaal juba salliti, kuigi rahutustundega.

Rahvusvaheliste kontaktide loomisel olid kirjanikud esimesed. Mari kirjanike eestvedamisel toimus esimene soome-ugri kirjanike kongress juba 22.–27. mail 1987 Joškar-Olas. Maride initsiatiivil toimus samas ka esimene rahvusvaheline soome-ugri folkloorifestival 1990. aastal. Soome-ugri ajakirjanike kokkutulek 1991. a oli loogiline samm, et murda Moskva ja kohaliku venekeelse ajakirjanduse telemonopoli, luues otsekanalid vabariikide vahel ning Ungari ja Soome kaudu ka välismaale. Teoks on saanud iga-aastased soome-ugri telefilmide ja -kavade rahvusvahelised festivalid Joškar-Olas 1991, Sõktõvkaris 1992 ja Ižkaris (Iževskis) 1993.

Teaduslikud konverentsid soomeugrilasi puudutavatel teemadel, nagu arheoloogia ja keeleteadus olid range järelevalve all lubatud ka nõukogude ajal. Varasemad fennougristika maailmakongressid vältisid N. Liidu võimudele ebamugavaid teemasid ka siis, kui kongress toimus mujal, Soomes või Ungaris. Muudatusi tõi juba VII kongress Debreceenis (1990), kuid VIII kongress Jyväskylä (1995) võttis selge sõnaga peateemaks nüüdisprobleemid. Tõstatati ebamugavaid mineviku- ja olevikuküsimusi. Kõrgpunktiks kujunes Esimene soome-ugri rahvaste maailmakongress Söktövkaris 1992. aastal. Seal loodi püsiv Soome-ugri Rahvaste Rahvusvaheline Konsultatiivkomitee peakorteriga Helsingis. Komiteel on kooskõlastajad Eestis, Ungaris ja enamikus idapoolseis soome-ugri vabariikides. Nii ürituste arvu kui ka taseme poolest kerib esile Marimaa juhtiv osa, Udmurtia on olnud järgmine. Ühtegi soome-ugri ühisüritust ei ole aga toimunud Mordvas.

Rahvusvahelisel areenil on idapoolsed soome-ugri rahvad leidnud väljundi Esindamata Rahvaste Organisatsioonis (UNPO), mis asutati põlisrahvaste autonoomia- ja iseseisvuspüüdluste ülemaailmseks toetamiseks 1990. aastal Haagis. Rahvusvahelise tähelepanu kõrgpunkt saabus idapoolseile soomeugrilasile siis, kui Ungari president Árpád Göncz külastas 1993. aastal Marimaad, Komit, Udmurtiat, Mordvat ja Handi-Mansimaad. Märkimist väärib seegi, et Mari Eli Vabariigi president Vladislav Zotin võeti taasiseseisvunud Eestis vastu täielike riigipea auavaldustega (mais 1992), Soomes seevastu koheldi teda erasisikuna.

Idapoolsed soome-ugri alad on Venemaa vanimad kolooniad, allutatud vene ikkele juba 400–700 aasta eest. Ajaloolist vaenu venelasil soomeugrilaste vastu ei ole, sest need pole Venemaad kunagi tatarlaste kombel ohustanud. Küll aga esineb venelaste juures soomeugrilaste vastu põlgust ja vildakat veendumust, et soome-ugri alad on "iidsed vene alad". Need paiknevadki venekeelsete provintsidega läbiseigi ja ka neis on venelased enamuses. Võiks arvata, et see enamus tõkestab autonoomiapüüdlusi. Ometi pole ta seda seni teinud. Isegi Karjala, kus karjalasi ja muid soomeugrilasi on ainult 13%, ja Komi Vabariik (komilasi 23%) kuulutasid aastail 1990–1991 välja suveräänsuse. R. Taagepera rõhub: kui kohalikud venelased märkavad, et imperiaalne valitsus on nad hooletusse jättnud, saab neis võitu territoriaalne uhkus ja soov ise oma saatust suunata. Demokraatia on aga teatavasti venelaste hulgas veel nõrk, sest õigusriigi aluseid hakati Venemaal rajama alles 21. sajandi künnisel, alustades tühjalt kohalt. Idapoolsed soome-ugri vabariigid on proovikiviks, kas Venemaa areneb sallivuse ja õigusriikluse poole, ilma milleta demokraatia jääb vaid õõnsaks sõnaks. Ja see on omakor-

da põhjus, miks sealsete soome-ugri rahvaste tulevik maailmale korda läheb.

Teise peatüki "Ülevaade ajaloost" algusse on sobivalt paigutatud ersa rahvalaul maailma loomise kohta "Mastor i šačš". Kõik on saanud alguse veest ja kaladest: "Kui maa algas, tavad algasid, / maa peale looja pani / vee, suure vee; / vette laskis kolm kala, / kalaema, / kolm kalavenda."

Uurali keelte suguluse esitab R. Taagepera traditsiooniliselt keelepuuna, lisades märkuse, et keelelised esivanemad võivad olla täiesti erinevad geneetiliselt. Soome-ugri keelte ühis- ja erijoonte esitamiseks on kulutatud ainult viis lehekülge, kusjuures poole sellest võtavad enda alla tabelid arvsõnadest 1–10 ja kümnekonnast ühissõnast (*silm, süda, käsi, veri, nimi, kala, vesi, talv, nool, tuli*). Ühissõnade üldkeskmine on suurim mari keeles (32,2%), väikseim neenetsi keeles (14,6%). Vastastikust arusaadavust kahe keele kõnelejate vahel peetakse võimalikuks, kui 75% põhissõnavarast on ühine. Ungari keelega ühist sõnavara on näiteks soome-permi keeltel 27%, mari ja ersa keele kõnelejal aga 36%. Lause *Inimestel polnud aega õppida* võrdlemisest eri soome-ugri keeltes tohiks selguda, mis grammatiliselt on ühist või erinevat.

Ajalooallikad näitavad, et nii slaavi kui ka turgi rahvad hakkasid liikuma soomeugrilaste metsavööndisse 5. ja 8. sajandi vahel. Selle Kirde-Euroopa ala edaspidine ajalugu seisab nende kolme rühma lävimises. Ulatuslikke bulgaari kultuurimõjusid udmurdi ja volga keeltes peegeldavad turgi laensõnad, mis komidel puuduvad.

Slaavi hõimud hakkasid 5. sajandil liikuma mitmes suunas. Läänes jõudsid nad Elbeni, kust germaanlaste surve nad tagasi tõrjus. Põhjas liikusid idaslaavlased Dnepri ülemjooksule ja siis Volhovit mööda alla Laadoga järveni. Seal, keset läänemeresoomlaste maid kohtasid idaslaavlased viikingeid (varjaage), kes Läänemere idarannikult Soome lahte ning Volhovi ja Daugava jõge mööda lõuna poole siirdusid.

Nestori kroonika järgi seadsid kolm varjaagidest venda oma õukonnad sisse esiteks Irboskas (u aastal 800) läänemeresoome-slaavi keelepiiril, tollal selgesti vepslaste Valgjärvel vanas Laadogas järve lõunakaldal, kus varjaagi asulad laplasi põhja poole taanduma sundisid; asemele tulid karjalased.

Püsima jäänud läänemeresoome rahvaist mõjutas Novgorod otsesemalt vadjalasi, kelle asuala ulatus linnani. Vadjalastega segamini elas isureid ja karjalasi. Idas ulatusid Novgorodi lähedale vepslased, kes *vess'idena* tolleaegseis kroonikais silma paistavad (koos karjalastega). Ükski läänemeresoome rahvas polnud veel lõdvust hõimuliitudest tugevama riikluseni arenenud ja neist polnud korrastatud vene vürstiriigile

vastast. Kogu praegune Karjala alistati ja liidendati Novgorodiga aastaks 1250.

Idapoolsete soome-ugri rahvaste saatus olenes Moskoovia ja tatarlaste Kaasani khaaniriigi võitluse tulemusest. Ajaloost on teada, et veel enne, kui Vene sõjavägi Kaasani linna 1552. a vallutas, ajasid venelased tuhandeid udmurdi sõjavange teibasse ja põletasid Marimaa tuhaks. Nn tšeremissi sõdades (1553–1587), võttes märklauaks naised ja lapsed, tapsid venelased enam kui poole mari rahvastikust.

Aastaks 1600 olid kõik soome-ugri rahvad ida pool Eestit ja Soomet Vene võimu all. Järgmised sajandid töid neile kohutavaid kaotusi. Vadja keel on peaaegu välja surnud. Vepsa, isuri ning koolasaami kõnelejaid leidub heal juhul paar tuhat, karjala keel püsib vaevu vene ja soome keele vahel. Mansid ja handid on Nõukogude ajajärgul tõsiselt nõrgenenud, kuid komid, udmurdid, marid ja mordvalased peavad vastu, samuti samojeedide hulka kuuluvad neenetsid.

Soomeugrilaste ristiusustamine on olnud vägivaldne, näiteks kasutas Vene riik Handi-Mansimaal surmaähvardusi (ukaasid 1706 ja 1710). 1740. aastail aeti Volga piirkonnas terveid külasid jõkke ja nimetati seda ristimiseks. Ahvatleti ka võrgutavate lubadustega (peamaksust ja sõjaväekohustusest vabastamine), mis hiljem tagasi võeti. Samal ajal muutus üha tugevamaks ka majanduslik surve.

Pärast rahvuslikku ärkamist 19. sajandil ja esimeste omakeelsete trükitud raamatute ilmumist (karjala 1804, põhjakomi 1815, mari 1821, mokša 1861, mansi ja handi 1868, sõlkupi 1879, neenetsi 1895) ning Vene revolutsioonide järel jõuti nõukogude võimu tulekuga autonoomsete aladeni. Need vastasid umbkaudu territooriumile, kus põlisrahvad veel enam-vähem enamuses olid. Moskva käänas oma autonoomia mõruks naljaks. Tööstuspoliitika ergutas paratamatult sisserändu ja põlisrahvast sai autonoomsel alal väike vähemus.

Enamik suuremaid soome-ugri rahvaid (karjalased, udmurdid, marid, komid) said alul autonoomsed oblastid, mis hiljem ülendati vormiliselt ANSVdeks. Väiksemad soome-ugri ja samojeedi rahvad said endale rahvusringkonnad. Rahvusrajoonid ja külad loodi vepslasile ning tverikarjalasile, samuti kompaksete keelesaartena väljaspool oma ANSVd asuvaile mordvalasile ja maridele. Väljaspool rahvuspiirkondi keelas Nõukogude võim peatselt omakeelse kooli ära, mis oli eriti ränk löök mordvalasile. Erand tehti vaid venelasile, keda võimud — nagu raamatu autor tabavalt märgib — pidasid võrdseist N. Liidu rahvaist kõige võrdsemaks.

Kultuurautonoomia oli idapoolsete soomeugrilaste, nagu ka teiste mittevvene rahvaste jaoks 1920. ja varastel 1930. aastatel enneolematult

soodne ajajärk. Nende keeled ja rahvused leidsid ametliku tunnustuse ja territoriaalse aluse. Kirjakeelte areng ja õpikute trükkimine rahvuskeelsete koolide tarbeks oli hoogsam kui kunagi varem. Omakeelne õpetamine ulatus mari koolides 7. klassini, mõnedes mordva koolides isegi 10. klassini. Algas üleminek ladina tähestikule.

Põllumajanduse sundkollektiviseerimine algas 1929. aastal ja see tabas soome-ugri talupojarahvaid valusasti. Mordva maarahvast küüditati veerand. Hävitamisest ei pääsenud ka haritlaskond. Moskva keelustas 1937. aastal ladina tähestiku ja alustas massilisi repressioone rahvuseliidi vastu. Üheainsa saatusliku öö jooksul 1937. a lasti maha kõik Joškar-Olas elavad mari kirjanikud. Mõrvati või vangistati teisi rahvusluses süüdistatavaid haritlaskonna esindajaid arstidest kunstnikeni. OGPU (KGB eelkäija) andmeil olevat juba 1932. aastal saadud jälile soome-ugri vandenõule, mille keskus paiknenud Udmurtias ja mis taotlenud selle ala liitmist Soome või Eestiga (üle 1000 kilomeetri kaugusel!). See valesüüdistus põhjustas Udmurtias, Mordvas, Komis jm umbes 50 inimese vangistamise ning hukkamise.

N. Liidu vabariikide poliitiline ja majanduslik autonoomia pole kunagi olnud tõeline, kuid 1930. aastaist hakati ka kultuurautonoomiat kägistama. Tööstuste rajamisega hoogustus soome-ugri rahvuslike alade koloniseerimine. Venekeelse elanikkonna kasvuga mindi üle soomeugrilaste lausvenestamisele. Näiteks sai Udmurtia 1970. aastail Moskvast käsu hävitada kõik udmurdikeelsed õpikud.

Lühike kolmas peatükk "Läänepoolsed soomeugri rahvad: ungarlased, soomlased, eestlased" haakub raamatu üldsuunitlusega lõdvalt ja ainult osaliselt. Silmatorkavat disharmoniat (ungarlased pole ju kunagi kuulunud Venemaa koosseisu) pehmen dab autor väitega, mis tundub ot-situna: "Läänepoolsete soomeugrilaste ajaloo peajooned on siin esitatud võrdluseks idapoolseile: milliseks idapoolsed soomeugrilased võinuksid ilma pideva Vene ülevõimuta kujuneda ja milliseks nad siiski võiksid veel saada, kui Moskva raske käsi osaltki tõuseb" (lk 101).

Soomlaste puhul on siiski huvitav teada, et olles ise Tsaari-Venemaal autonoomse riigi seisundis, "pakuvad Soome hoiakud ja teod saamlaste suhtes kogu ajaloo jooksul vähe kiiduväärset" (lk 111). Sama rahvas võib ühelt poolt olla surve ohver ja teisalt ise samal ajal ahistada teist veelgi nõrgemat rahvast, kes võib isegi olla keelesugulane. Alles viimaseil aastail on Soome suhtumine saamidesse paranenud.

Neljanda peatüki "Karjala: Soome Setomaa" on Rein Taagepera kirjutanud kahasse Ott Kursiga. Karjala on mitmeti Soome ortodoksi-usuline kaksik, loodud Vene vallutajate poolt 800 aasta eest, samal ajal kui Rootsi alistas läänepoolse Soome ning tõi sinna roomakato-

liikluse ja hiljem luterluse. See on mõneti nagu Setomaa Eestis, aga suurem. Vene kolonisatsiooni tõttu moodustavad etnilised karjalased praegu ainult 10% Karjala elanikkonnast. Ajalooliselt ulatuvad aga karjalaste juured uuema kiviaja rahvastikku, kes 6000 aasta eest elas Soome lahest ida pool.

Karjala keel on väga lähedane soome keelele. Muutus soome läänemurdeist karjala ja sealt edasi vepsa keele murdeini on pidev. Karjala keeles on kirjutatud vanim teadaolev läänemeresoome tekst — 13. sajandil. Kolmerealine kohmakas kirillitsas kiri on kraabitud tohribale, mis leiti 1957. a väljakaevamisel Novgorodis. Seda peetakse aunusemurdeliseks pikseloitsuks: “Jumala nool, kümme on su nimi. See oli jumala. Jumal kohtumõistja suunab.”

Karjalast lõuna pool elab väike vepsa hõim, keda 1939. aastal oli umbes 35 000. Venestuse surve langes see 1979. aastaks 8100 inimeseni, kuid hiljem on mõnevõrra tõusnud. Vepslaste säilimise küsimuses ei julge enam raamatu autorgi optimistlik olla.

Eesti keelele väga lähedast vadja keelt kõneles 1989. aastal veel 30 vanurit. Ajalooõrikuisse ilmusid vadjalased juba 9. sajandil, kui nad *tšudi* ja *vodi* nime all osalesid *russi* riikide loomisel. Esimene Novgorodi kroonika “Russi maa alguse” peatükk kirjutab 854. aasta kohta järgmist, tuues esile slaavi sloveenide ja kriivitšite koostööd vadjalaste ning vepslastega:

“Ja nad maksid andamit varjaagidele, üks valge orav [= oravanahk] inimese kohta. Ja need [varjaagid], kes elasid nende keskel, rõhusid sloveene ja kriivitšeid ja merjasid ja tšuude. Ja sloveenid ja kriivitšid ja merjad ja tšuudid tõusid varjaagide vastu ja ajasid nad välja üle mere. Ja nad hakkasid end ise valitsema ja linnu asutama. Ja nad tõusid üksteise vastu ja nende vahel oli suur sõda ja vaen” (lk 160).

Vadjalaste sulanemist kiirendas nende ristiusustamine 14. sajandil, samuti ikaldused, aga ka nende küüditamised venelaste poolt. 1840. aastal oli järel ainult 5147 vadjalast, 1926. aastal oli neid 705, 1942. aastal alla 500 ja 1982. a umbes 50. Jääb kõlama raamatu autori kurb tõdemus, et vadja rahva tuhandeaastane ajalugu on lõpule jõudmas.

Peatükkides 5–10, mille esitlemine käesolevasse kirjutisse ei mahu, võtab R. Taagepera uuesti vaatluse alla kaugemad sugulasrahvad, pöörates suuremat tähelepanu majandus- ja kultuuriküsimustele. Pideva jälgimise objektiks on keel, haridus, kirjandus ja ajakirjandus. Huvitavaid fakte lisandub ka ajaloo valdkonnast.

Põhiliselt 1980. aastate lõpust alanud muudatusi kirjeldavad vastavate maade sisukad peatükid: (5) “Mokšerslased: Siiami kaksikud”,

(6) "Marilased: Euroopa viimsed animistid", (7) "Udmurlased: punapäised päikeselapsed", (8) "Komilased: põhjapoolseim tähestik", (9) "Handid, mansid ja neenetsid: Arktika naftaneedus", (10) "Idapoolsed soomeugri rahvad ja Vene demokraatia tulevik".

Vaagides lõpuks soome-ugri rahvaste tulevikuvaateid Venemaa Föderatsioonis, väidab R. Taagepera veendunult, et vabariikide eksistents on põliskultuuride jaoks ainuke kaitsevall. "Kui peaks ilmnema, et Moskva ei suuda sallida isegi selliste rahvaste kultuurautonoomiat, kel ilmselgesti puudub igasugune poliitilise lahkulöömise võim, siis mida ta üldse suudab sallida?" (lk 438).

Rein Taagepera raamat on faktirohke ja omanäoline teos meie kaugseist sugulasist. Ajalugu pole alati vaja kirjutada kroonikute kombel suurvallutajate aspektist, vaid seda saab teha huvitavalt ka ohvrite poolt vaadatuna. Loodetavasti leiab see tugevasti silmaringi avardav raamat oma koha ka kõrgkoolide lektüüris.

Paul Alvre

ABSTRACTS

TOOMAS KIHU. Road

We begin the 14th volume of Akadeemia (1937–1940, restarted in 1989) with a miniature characterising the journal's progress until now and its future perspectives. (Edit.)

KARL K. REBANE. **Terrorism as an aggravating global problem**

High-technology terrorism (HTT) could be defined as terrorism that uses the knowledge, skills and weapons of high-technology energy and information services for terrorist acts and preparation for them; sometimes, however, making use of "conventional" means for attacking high-technology objects. An organic part of HTT is threatening with HTT actions. Although the development of science and technology also enhances protection against terrorism, the development of protection always lags behind the growth of opportunities for attack. The attackers' inevitable superiority has at least two simple causes. The attacker can choose the time of the attack and concentrate the means for that moment. In addition to the moment in time, the attacker can often choose between many directions in space — for example, in the case of a missile or laser attack. The solid angle above the horizon in radians is 2π . The precision of aiming the weapon and the defender's possibilities of destroying it can be limited by a solid angle that is thousands of times smaller. Powerful information systems that kindly provide services for everybody are also a great support and source of inspiration for terrorism. On the Internet one can find information not only on how to make gunpowder but even napalm. To the author's knowledge, there are no institutions that would prevent the spread of HTT knowledge and ideology on the Internet. By now HTT has become one of the severest global problems. Considerably less time has been left for fighting it than in the case of long-lasting threats. Natural sciences have created

global problems and managed to diagnose them. Solutions, however, belong to the realm of social regulations. This also applies to high technology terrorism. (Edit.)

GEORG ELWERT. More rational and ready to learn than expected: 11 September terrorists and their network

The perpetrators of the 11 September 2001 terrorist attacks are considered irrational dogmatists. Still, many facts show that, against the background of their knowledge and norms, they acted very rationally. In the past the network embracing them and bin Laden (sometimes called al-Quaeda or al Qua'ida) has proved its exceptional ability to learn. The tradition that bin Laden proclaims as his own leads us to the wrong track of religious traditionalism. The terrorists' ability to change is remarkable. Terrorism is a system, and the factors conducive to it are identifiable: communicatively isolated groups, the inability of their political leaders or the experience of being blocked, a possibly big number of perpetrators, and violence markets as an area for withdrawal or attack. To be able to act quickly, terrorists use the simplest and most available means. It seems understandable that they should be threatened with revenge. If, however, one of terrorists' aims is martyrdom, the effect of deadly revenge can be contrary to what was desired. Another proposal, seemingly no less convincing at first glance, is that "the underlying conflicts should be eliminated." Present-day sociology, however, recommends that conflicts should be institutionalised. This means creating rules for non-violent action to settle differences, thus making conflicts predictable. This is the European experience through which the conflict loses its dangerousness; rivalry and argument become normal and peaceful acts (competition) that are even consciously sought for. It is true that violence cannot be eliminated by revenge. But violence that its perpetrators consider reasonable will end only if these perpetrators can see more advantageous means for achieving their aims, or if a monopoly on violence is established. It is very important whether the monopoly on violence belongs to the law-governed state or to an organisation seeking for privileges. A monopoly imposed by the law-governed state will be effective together with financial blockade. We should admit that moral indifference that means collaboration with

authoritarian partners is a threat to ourselves. This does not concern the Arab countries only. If we want to eliminate the market for violence, which is threatening us here even after 50 years of lasting peace, we should also contribute to the incapacitation of the respective human resources in authoritarian states. The option of these regimes for repressive policies has failed. Our partners should be the democrats of these countries. And finally, we should not forget that the precondition for the success of all kinds of counter-actions is called intelligence. Intelligence services that see the world through their own ideological prism share this weakness with the terrorist organisations that operate from isolates created by themselves. Without overcoming the weaknesses of intelligence there is no hope for efficiency in counter-terrorist activities. (Edit.)

TÕNU RAID. Ptolemy

The ancient knowledge of the world has been excellently summarised in the fourteen works of Claudius Ptolemaeus or Ptolemy (approximately 83–161). His works that have exerted the greatest influence on the later development of science are Almagest and Geography. Ptolemy definitely knew that the Earth is spherical. He was the first to make a map with a real grid, i.e. he attempted to present the surface of a sphere on a plane. Before that only explanatory drawings had been used. He adopted the conical projection. The maps accompanying Ptolemy's writings are supposed to have been made by Agathodaemon.

In the tenth century his works were translated into Arabic. In 1406–1409 Jacopo Angeli da Scarperia translated Geography into Latin.

Ptolemy's cartographic works have thoroughly been studied throughout centuries, but the sections concerning the Baltic countries have received relatively little attention. The data Ptolemy had at his disposal about the southern coast of the Baltic were scanty. The Sarmatian Ocean (the Baltic Sea) was located on the northern frontier of the inhabited areas known at that time (sc. oikoumene). Still, in recent times Lithuanian researchers have made attempts to interpret Ptolemy's map of Central Europe.

The map includes the territory from the Mediterranean to Estonia and from the Baltic to the Black Sea. The map shows the Baltic Sea (with the Bay of Veneti), parts of the Mediterranean and the Black Sea. There are five rivers that flow into the Sarmatian Ocean (the Baltic): the first from the west is the Visla (Vistula), the second the Nemunas or Nemen (Chronon) and the third the Daugava (Rubon); the two following ones, Turunte and Chesenos, have not been identified for certain.

The author suggests that, considering the locations of the identified rivers and the distances between them, one of the unidentified rivers could be the Pärnu River in Estonia. (Edit.)

SILVI TENJES. *Gestures in the Middle Ages*

The article describes the role of gestures in people's everyday life and their understanding of the world in medieval Europe. Medieval European culture has sometimes been called a culture of gestures as, according to the ideas inherited from antiquity, gestures could express people's feelings, emotions and thoughts, and constitute a body language. The culture of gestures had a dual meaning: (1) the movements and postures of the human body had an essential role in social relations; (2) medieval culture created its own gestures which collectively formed the medieval theory of gestures.

Why could namely gestures be the bearers of various meanings? The reasons are manifold. In the opinion of some researchers one of the essential factors was people's scant literacy — reading and writing were practised mostly at monasteries. Other reasons were beliefs, customs and traditions. In the Middle Ages people used to believe in the lasting force and impact of ritualistic movements. One also has to take into consideration the new ideology that permeated the Middle Ages (new in relation to antiquity) — Christianity. The ritualistic nature of medieval society needed gestures and made use of them.

Studying the gestures of the past is a complicated task as they do not leave any visible trace. The possible sources are illustrations of manuscripts, paintings, frescoes and descriptions of lifestyle in texts. The article describes gestures that accompanied legal procedures (Sachsenspiegel — a legal text

from the 13th century) and gestures depicted in art (in Giotto's frescoes from the early 14th century).

The second part of the article discusses the dynamic connection between body and soul in medieval social organisation. The ambivalence of the body and the significance of gestures were to a great extent determined by the Christian worldview. Thereafter the author describes some concrete gestures (speech gestures and prayer gestures) that had an essential role in European culture. In the vocabulary of medieval art and in extremely formalised social acts the central role belonged to the movements referring to speech. For example, in the iconography of Christ the gesture of supreme omnipotence (raised hands with open palms directed at the spectator) that originated from Oriental gods and rulers had turned into a speech gesture. Specific speech gestures that crystallised in the Middle Ages can still be observed at the Christian mass — first of all the ritual gestures of blessing: *beneficatio latina* in the Roman Catholic Church and *beneficatio graeca* in the Greek Orthodox Church or at some Protestant services. Codified prayer gestures can be found in all human societies. They are known to be some of the most universal gestures. Two prayer gestures that predominate in the European cultural tradition and that can be found in many cultures outside Europe are raised hands and spread hands with open palms.

The ideas on medieval gestures, their functions and values can be summarised in three concepts. Firstly, expressiveness: gestures were meant to express people's moral values, feelings, inner movements of the soul. Secondly, non-verbal communication as a modern term has grown out of the old tradition of rhetoric, the roots of which lie in pagan wisdom. Thirdly, influence, which had a dual meaning (1) practical influence of technical gestures (incantation, movement, writing) and (2) symbolic influence of political or sacred rituals. (Auth.)

Gutasaga

Nobody knows when the Gotland chronicle or Gutasaga was written. It serves as an introduction to the medieval version of Gotland's ancient code of county laws (*Guta Lagh*, *Gutalagen*). Gutasaga, which tells the island's history until the adoption of Christianity, can also be considered a document

of public law as it words ancient Gotlanders' relations with the Svea state: in the mists of antiquity the general meeting of islanders (alting) is supposed to have decided to ask for protection of Svea kings, agreeing to pay them for it 60 marks of silver annually. Seventeenth-century Danish scholars, however, found entirely opposite arguments in Gutasaga: namely that Gotland had since times immemorial belonged to Denmark's range of interests: the first settler Tjelvar was believed to have arrived from Skåne that used to be a Danish territory. Swedish historians are still convinced that Runic inscriptions on stones give reason to consider Tjelvar an eastern Gotlander. The third supposition is perhaps the most saga-like: Tjelvar, like the forefather of any proper nation is of mythic origin. He could be identified with Tjálf, a character from the Elder Edda and Younger Edda, the page of Thor, the god of thunder, who assisted Thor in the contest in the castle of Útgardri-Loki, particularly in the race with Thought (Hugi). (Edit.)

OTT KURS. Crimean Tatars at present

Since the year 357 the Crimean peninsula has been settled by Turkic and Mongolian tribes. They gave the peninsula its name Krim, which originally meant a fortress. Since the times of the Golden Horde (the 13th–15th centuries) the Turkic peoples living in the Crimea are known as the Karai, the Krimchak and the Crimean Tatars.

The Russian conquest of the Crimea in 1783 marked the beginning of the period of atrocious colonialism with the aim of outrooting the Crimean Tatars. The genocide policy reached its peak in 1944 with the deportation of all the Crimean Tatars. Nearly half of the people perished.

The return of the Crimean Tatars to the Crimea became possible only after long and difficult non-violent struggle as late as in the second half of the 1980s. Those who returned had difficulties with domicile registration as they were not allowed to freely choose their place of residence. By the beginning of 1989, 38,365 Crimean Tatars had returned to their historical homeland. By the beginning of 1999, in spite of obstacles, 253,076 Crimean Tatars had registered their domicile in the Crimea. In 1996 Russians comprised 65% and mostly Russified Ukrainians 22% of the population of the

Crimea. The Crimean Tatars now make up approximately 12% of the population of the Crimean Autonomous Region that is part of Ukraine.

As the Crimean Tatars were cut off their historical homeland for a long time, the revitalisation of their language and cultural heritage is a difficult task. By language usage, the Crimean Tatars fall into four groups. A small group of the elderly are pure mother-tongue speakers; relatively few are equally proficient in Tatar and Russian (writers, teachers, some other intellectuals). A large number are asymmetrically bilingual — they speak their ancestors' language with difficulty, and there is a lot of Russian speakers — young people and children. The transition of the Tatar literary language to the Roman alphabet was proclaimed in 1992 but actually started as late as 1997. The spelling is based on the Turkish alphabet that has been complemented with the letters q and ñ. The Crimean Tatars strive for making their language, along with Ukrainian, another official language of the Crimean Autonomous Region.

Until now very few Tatars have been represented in government institutions where their share is less than 1%. They also have great difficulties in privatisation of landed property. (Edit.)

REFAT ÇAYLAQ. Two poems

The poems published here have been translated from his second collection Seda (Cry) that has been dedicated to the veterans of the nationalist movement. (Edit.)

VELLO PAATSI. Schoolmasters' conferences: Changes in primary education in Estonia, 1840–1886. II

Among the numerous widely known undertakings in Estonia during the national awakening period (writing of petitions, the Estonian Alexander School, the Society of Estonian Literati, national song festivals), schoolmasters' conferences and meetings have received almost no attention. These conferences and meetings were one of the earliest forms of interaction in Estonian society during the national awakening period, and a number of essential ideas were conceived there. Meetings and conferences were the most essential form of

improving teachers' qualifications. This created preconditions for changes not only in popular education but in the whole Estonian society. Their idea of conferences reached the Baltic provinces from Germany. Their initiator in Livonia (a province that comprised present North Latvia and South Estonia) was the head of Valmiera, later of Valga teacher training college, the Latvian Janis Cimze. The first conference of Latvian schoolmasters from Livonia was held in Turaida in the summer of 1848 and the last one in Valga in 1885. The parish schoolmasters from the Estonian area of Livonia officially joined the conference in 1873. Conference participants listened to reports on broader educational issues and discussed the methods of teaching individual subjects. In the 1850s, instructed by the Livonian Education Authority, South-Estonian pastors began to arrange conferences and meetings for schoolmasters of one or several parishes where main attention was paid to their training. In Viljandi county eight conferences of South Estonian parish clerks and schoolmasters were held from 1859 to 1868. The idea of holding a major song festival in Viljandi was born there, and at the last conference C. R. Jakobson proposed the idea of a schoolbook society, which developed into the Society of Estonian Literati. In the late 1870s several parishes (e.g. Laiuse, Otepää, Tori) arranged conferences regularly. In the late 1870s and early 1880s the greatest contribution to the Estonian educational thought was made at the conferences arranged by Hollmann village schoolmasters' college in Tartu. In North Estonia conferences started in the 1860s. In 1871 the schoolmasters of North Estonia made an abortive attempt to organise an all-Estonian conference. By the early 1880s conferences and meetings had become a well-known form of training of schoolmasters in the province of Estonia. On Saaremaa island, where schoolmasters' qualifications and the situation of public education were poorer than on the mainland, schoolmasters' conferences started in 1882. Subordination of Estonian primary schools to the Ministry of Education brought about great changes in education policy. In summer 1886 all schoolmasters' conferences without a permit from the Minister of Education were banned. Schoolmasters' conferences had a number of functions in the society of the national awakening period. They offered schoolmasters favourable opportunities for self-improvement, contributed to the spread of

knowledge and new methods of teaching. Conferences discussed Germanisation of Estonians, the role of the Bible at school, writing of new textbooks, etc. In the 1860s, along with the movement for Estonian Alexander School, schoolmasters' conferences became a central venue for stimulating Estonian national ideas. Livonian conferences enabled the Estonian schoolmasters to establish contacts with their Latvian colleagues. Several themes introduced at these joint events were later also discussed in Estonia. (Auth.)

SILVIA KAUGIA. On the impact of legal socialisation agents on Estonian young people in transition society

Although personality formation process is determined mostly by the direct impact of social and economic order, all the peculiarities in an individual's development cannot be explained only by this, i.e. by the macro-environment. In order to understand a person's socialisation, it is necessary to study in detail the micro-environment: one's family, school, peer groups, etc. — all the institutions that we call socialisation agents. One of the areas of socialisation is legal socialisation, the aim of which is the formation of such a personality who is positively active in the legal sphere.

The present article is based on questionnaires administered to Estonian young people in 1975 and 1995. The questionnaires concentrated primarily on studying the impact of communication partners (family, schoolmates, teachers, casual acquaintances, etc.) and mass communication. The respondents in the study were aged 15–18 years, and they had rather different social positions and levels of legal socialisation. They included secondary school students, vocational school students and delinquents.

The comparison between the results of 1975 and 1995 reveals that in 1975 school had a very essential role in providing knowledge on legal matters, being at the top of the respective hierarchy. By now, school as an agent of legal socialisation has yielded its leading position to the media.

The hierarchy of sources of legal knowledge has been juxtaposed with the hierarchy of these socialisation agents from which young people get guidance in behaviour. The 1995 questionnaire reveals that here the leading role belongs to home, and the prestige of both parents is high. The role

of television, friends and school is also significant. The results show quite clearly that young people do not identify the sources of behaviour instructions with sources of legal knowledge, neither do they identify behaviour instructions with legal knowledge. There are no essential differences between the results of 1975 and 1995.

The impact of legal socialisation agents has been studied mostly through the indicators characterising the prestige of the agent. In the opinion of respondents from all cohorts, they are most similar to their parents and, next, to their friends. The comparison of two studies shows that earlier the respondents from all the groups considered themselves most similar to their mothers, now fathers have taken the leading role.

The hierarchy of socialisation agents considering the wish to identify with them shows that among all the cohorts of young people the role of their friends is increasing, while the importance of parents and siblings is decreasing. It is somewhat surprising that among vocational school students and delinquents protagonists from works of literature and films have a considerable role among their ideals. While in 1975 mother was the person with whom the respondents wanted to identify most often, then in 1995 their greatest ideal was a friend.

Another factor characterising the significance of socialisation agents is whom young people approach for advice. The results of the first stage of the study confirm that then in all cohorts the leading position belonged to mother, who now has dropped to the second place after friends.

The comparison of the studies as a whole shows that during the years some changes have occurred in the significance and impact of socialisation agents. The main change is the increase of friends' role in the lives of young people. As friends are usually of the same age, it is quite understandable that in getting knowledge on legal matters and guidance for behaviour mass media and their own parents are of greater significance for young people. At that, young people wish to identify mainly with their friends, and they also turn to them in situations when they need advice. All this leads us to the conclusion that young people have become less home-centred and spend more time in the company of their friends. (Edit.)

GUSTAV RÄNK. Firm belief

A selection of articles (published in 1947, 1970, 1958, 1949, 1945, 1953) compiled for the centenary of the author presents Gustav Ränk's thoughts on the cultural and mental features that have contributed to the continuance of the Estonian nation, the mission of the Estonian Students Society in national culture, the development of Estonian culture in exile, and the Estonian university. (Edit.)

Newspaper "Vaba Eesti"

In 1942 the Free Estonian Front was founded, which was the predecessor of the National Committee of the Republic of Estonia (NCRE). The Free Estonian Front published its underground newspaper "Vaba Eesti" (Free Estonia). The newspaper, published in the form of a handbill, came out in about every month and a half from the autumn of 1942 to 1944. A very strong anti-nazi attitude characterised the first issues of "Vaba Eesti"; however, when the Russian troops approached Estonia an anti-Bolshevist element appeared. On the following pages we present you the reprints of the newspaper. (Edit.)

Review

PAUL ALVRE. Kindred peoples in the whirlwinds of history: Rein Taagepera. *Soomeugri rahvad Venemaa Föderatsioonis* [The Fenno-Ugric Republics and the Russian State]. Tartu: Ilmamaa, 2000.

Serial

VOLDEMAR TEPPICH-KASEMETS. Revelations of an underground leader

As a serial we publish the memoirs of Voldemar Teppich-Kasemets, a character from the nomenklatura of the Communist Party of Estonia, which were first printed in 1933. The commentary to their new edition has been written by historian Jüri Ant. (Edit.)

AUTHORS

Dr. PAUL ALVRE (b. 1921), linguist, professor emeritus of the University of Tartu.

REFAT ÇAYLAQ (b. 1933), a Crimean Tatar poet.

Dr. GEORG ELWERT (b. 1947), professor of ethnology and sociology at *Freie Universität Berlin*.

Mag. SILVIA KAUGIA (b. 1963), lecturer at the Department of Comparative Law at the University of Tartu.

Dr. TOOMAS KIHO (b. 1963), *Akadeemia*'s editor-in-chief.

Dr. OTT KURS (b. 1939), professor of human geography at the University of Tartu.

Mag. VELLO PAATSI (b. 1948), geographer, doctoral student at Tallinn Pedagogical University.

Mag. TÕNU RAID (b. 1939), cartographer of the Estonian Border Guard Board.

Dr. KARL K. REBANE (b. 1926), physicist, professor emeritus of the University of Tartu.

Dr. GUSTAV RÄNK (1902–1998), a renowned Estonian ethnologist.

Dr. SILVI TENJES (b. 1958), part-time lecturer at the Department of General Linguistics at the University of Tartu.

VOLDEMAR TEPPICH-KASEMETS (1899–1941), communist revolutionary, later political prisoner.

PÕRANDAALUSTE JUHI PALJASTUSI

Voldemar Teppich-Kasemets

Publitseerinud ja kommenteerinud Jüri Ant

V

Päevaleht, 15. II 1933, 16. II 1933, 17. II 1933, 18. II 1933, 19. II 1933, 20. II 1933, 21. II 1933, 22. II 1933, 4. V 1933.

Algus 2001. a 9. numbris.

Tekstis on tehtud väiksemaid keelelisi ja redaktsioonilisi parandusi.

Töölised saavad puhkekodudesse iga kahe aasta järel! Ei. Seni on pooled töölised puhkekodudes olnud. Nii et 10 aasta järel saavad poolhaiged, tervemad 15–20 aasta järel. Arvutame pisut. Peterhofis, Sestroretskis ja ümbruses mahub hunnikusse aetult puhkekodudesse igal suvel (kokkuvõetult) 20 tuhat. Leningradi oblastis on aga üle poole miljoni proletaarlase!

Mitte kõik teenijad-töölised ei saa kuu aega puhkust, vaid osa (eelpool kirjeldasin, kes): 10 protsenti 1 kuu, 20 protsenti 3 nädalat, 70 protsenti 2 nädalat.

A. ja S. jutustavad lihtsameelselt, et talunik võiks astuda am[eti]ühingusse, siis tal oleksid samad soodustused, mis tööliselgi. Oi naiivsust! Am[eti]ühingutesse võetakse vaid palgalisi, talunik aga on omanik — neid ei võeta! Kui aga talitatakse A. ja S. retsepti järgi, mis saab siis? Kust neid ressurse võetakse, et kõigile soodustusi anda? Praegu vähemalt talunik annab teistele kihtidele ressurse soodustusteks.

1930. a pidi A. ja S. arvates 3. juuli ja Nevski nurga räästaste all sadu poode olema. Tegelikult polnud kogu Gostinnõi Dvoris ja Apraksin Dvoris üle 50 avatud kaupluse, endise 500 asemel!

Novosibirskis nägid A. ja S. “suurt meest” ja Kolomnas samasugust. Olevat sõbralikud jne olnud. Usun seda. Välismaa “külaste” ees (partei käsk) peab näitama demokraatlikku nägu. Oma töolistega on käitumine teistsugune. Ei saa kabinetti jutulegi: “Ärge segage vastutavat ametnikku!”, “Ettekangeta mitte sisse tulla!” ja teised sellised sildid hoiatavad.

Mis tiitlisse puutub, siis ka Venemaal on tiitel. Kõikjal “tovarištš direktor”, mitte sugugi “kom. Ivanov”, aga ikkagi rõhutatades “direktorit”: “tovarištš natšalnik”, “tovarištš organisator”, “tovarištš zavedujuštši” [seltsimees ülemus, seltsimees organisator, seltsimees juhataja] jne. Ütelge lihtsalt “tovarištš” — ja teid ei kuuldagi. Teine asi “tovarištš direktor”. [---]

Pole Venemaa inimesed ka sugugi reformiinimesed. Pjatiletka [viisaastak] võeti vastu vaenuga, samuti neprerõvka (vaheta töönädal) ja muudetigi ära need üritused. Oktooberdajaid ja punaste pulmade tegijaid leiata õige harva. Kommunistidki ei poolda, ega hooli nendest “uue elu-olu kommetest”. Ja mis reformi-inimene on too, kes ei tea ega tunne oma rahvakangelasi, juhte ja valitsuse korraldusigi.

A. ja S. arvates on naised Nõukogude korra suhtes lojaalsemad. Eksite! Suurimad konfliktid on naistöolistega vabrikutes, naised tunnevad enam oma turjal palga, maksustamise ja varustamise raskusi. Naismilitsionääre on üpris vähe, võibolla 100 mehe kohta 1 naine. Naistöoliste seas näitavad "sinised esmapäevad" kasvavat tendentsi. Otse hämmastav on A. ja S. vaade rahvusküsimuses. Pidavat olema leplik vahekord. Hüütakse: "Mis võiks veel tatarid nõuda peale emakeelse kooli ja kirjanduse!" Ja lisab, et need (tatarid) enne muud pole osanudki teha, kui kumõssi juua! See on otse härrasmehelik suhtumine teise rahvusesse! Tatarid olid ka revolutsiooni eel arenemas ja neil oli oma intelligents. See suur rahvus vajab kindlasti enam, kui "emakeelset kooli". Ta vajab omariiklust!

"Lenini mausoleumis käib iga päev 10–15 tuhat inimest vaatamas." Harilikult käib 100–500 inimest. Ja sedagi delegatsioonide (välismaalt ja Nõuk. Liidu provintsist) konverentside puhul. A. ja S. nägid hästitoidetud inimesi. Tõsi, neid on 3–5 miljonit 165 miljoni kohta. Ehk liikusite, härrad A. ja S., vaid tolle 3 miljoni paremapalgaliste ja vastutavate ametnike ringkonnas.

Niihästi A., S., Rätsep kui ka teised jutustavad saladuslikust keiserlike varanduste kogust — muuseumist. Tollest varandusest pidavat jätkuma 10 pjatiletkaks! Ka siin suurendate. Järelejäänud esemed oma väärtuse poolest küündivad vaid kahe pjatiletka eelarveni, s.t umbes 150 miljardi rublani.

Väga palju müüakse endiseid tsaaride väärisasju.

A. ja S. teevad nõukogudele ka karuteeneid — punaväge "ülistades": see pidavat vaid kool olema. Enamus teenistuse osast (2/3) kulub üldharidusele, poliitharidusele, põllumajandusele. Noh, nii see asi küll nüüd pole! Ja kui see nii olekski, siis peaksime punaväe võitlusvõimele risti peale tõmbama. Punaväes on aga teisiti. Mitte 1/3 aega ei kulu sõjalistele ainetele ja praktilisele sõjalisele õppusele, vaid 4/5 ajast. 1/5 on poliitgraamotale, kirjaoskamatuile kirjaoskuse õpetamisele ja klubitööle. Milleks küll on vaja sellist propagandat punaväe "heaks"! Egas punaväelane saa ometi "Leninismi aabitsaga" üksi sõtta minna!

Parteiliikme palgaküsimuses eksivad A. ja S. samuti. Nüüd pole 250 rbl miinimum, vaid 300 rbl. Ja mitte kõik ei võeta parteikassasse, mis üle 300 rbl saadakse, vaid 25 protsenti.

A. ja S. arvavad, et kui viinapoodide ees pikki sabasid pole, siis see on karskuse tunnuseks. Oh, ei, ei! Viinapuudust pole ja viinapudeli väljaandmine on sihuke kerge töö, et ei tohikski sabasid tekkida (ons Eestis viinapoodide ees sabasid?), aga siiski on ka seal sabad! See on tunnuseks, et viina liiga kõvasti võetakse.

Veel vastuseks Antsonile ja Sirgele

Üksik inimene pidavat ussike, putukas olema — seletas VSSR esimees A.-le ja S.-le. Ja A. ja S. annavad lugejale seda suure rahuldusega edasi. Aga nad ei eritle, miks mõni "putukas" Venemaal tahab 1000 rbl kuus ja 1. kat[egooria] varustust, teine "putukas" saab vaid 50 rbl kuus. Kui kõrgemale ametnikule, oletame GPU volinikule, on antud suured võimupiirid, siis see mees igatahes pole Venemaalgi mingi "putukas". Ei. Ka Venemaal on mõnigi isik, üksik inimene, mõjuv, kange, võimas. Mitte sugugi "putukas". Vorošilov kihutas 1200 komsomoletsit "Krasnõi Treugolniku" kummivabriku koosolekult laiali: "Mina vastutan revolutsiooni ees, aga mitte teie, nolgid!"

Kumb siin on tugevam, kas "putukas" Vorošilov või 1200 komsomoletsist koosnev kollektiiv?

Kas Lenin pole üksikisik? Stalin? Ja teised?

Varjukülgi, õudseid ja kohutavaid varjukülgi A. ja S. ei näe või ei taha näha. Välगतavad vaid ditürambid. Ent see on ju enesepett! Nagu möödaminnes ühmatavad sõbrad A. ja S., et mõni (õige selge asi) nendele on arusaamatu! Ainult arusaamatu! mitte rohkem!

Siin-seal, ühel ja teisel leheküljel teevad sõbrad drakoonilisi vihjeid tänavavaidlusiks Venemaa kostitajaile. [---]

Kui lugeda tähelepanelikult A. ja S. raamatut, siis korduvad peale mahakirjutuste brošüüridest kiitvad loosungid ja märkused: "Tõuseb vastne maailm", teatris oli "muinasjutulik kui 1001 öös", "rõõmsad, päikeseküllased inimesed" võtsid igal pool A. ja S. vastu. Neid "võlus kõikjal lihtne optimism, harukordne energia", "ülisõbralikud, ülitemperamentsed, avameelised meie vastu", jõudsimme "ülikodusesse sümpaatsesse seltskonda", "lilled, käepigistus, tervitusviiped", see "haaras meid vaimustava hooga" [---] Kui palju žeste, viipeid peremehele ja illusioone lugejale!

Mulle jääb küll arusaamatuks, mis inimesi te leidsite, kellega kohtusite? A. nõustub paar talve Moskvast olema kas või poolnäljas, et vaadelda teatris [--] Muidugi, teatris võib ka poolnäljas istuda. Pealegi, kui Eestis enne seda aastate jooksul tagavararavast kogutud. Aga kui see "paar talve" vabriku või kolhoosiorjana veeta, nõrkemiseni töötades, sabas seistes jne — siis ei tahaks palju teatrile mõelda! A. ja S. raamatus on muidugi ka väärtuslikke, olulisi, tõelisi kirjeldusi. Nii spordist, teatrist, muuseumidest. Ent tänapäeva Venemaa, nagu iga riikliku ühiku ja vormi aluseks on ikkagi majandus, rahva aineolukord, kodanike õiguslikud vahekorrad. Neid peab valgustama enam erapooletult, objektiivselt, reaaloolekorda mitte maskeerides. A. ja S. toovad nois küsimusis vaid Vene kõrgema aristokraatia arvamusi. Kamufleeriks lisavad A. ja S. mõne absatsi "oma arvamusi", mis vaid kordavad Venemaast antud kompartei mõtteid.

On veel puudusi A.-l ja S.-l. Nad ei avalda, mida nemad siis ka seletasid Venemaal, millist liini pidasid. Kas esinedes sportlasena ja kirjanikuna, püüti endile kui ainsamaile Eesti marksistlikele kirjanikele profiiti lüüa ja kaasajooksiku oreooli saavutada?

Antsoni ja Sirge raamat on nii tulvil ekshibitsiooni või sihilikke moonutusi, et "Tänapäeva Venemaast" selle järgi lugeja mingisugust ettekujutust ei saa. Ja peatuda nende ekshibitsioonide juures pole mõtet, sest suuremas osas on need küsimused mu mälestustes reaalsemalt kirjeldatud. See raamat ("Tänapäeva Venemaa") on jällegi ülimalt tunnuseks, kuidas ei tohi Venemaad "tundma õppida", et isoleeritult rahva tähtsaimast sotsiaalseist kihtidest pole üldse võimalik mingisugust informatsiooni ammutada. Venemaa karmi diktatuuri juures koguni mitte.

Usun, usun, et ruumid on hotellis "Euroopa" puhtad, vanidega, head lõunasöögid, veetlev rõdu [--] Usun, et see nii on.

Ent hotell "Euroopa" pole veel Venemaa. Ka Leningradi-Rostovi ekspress ja rahvusvaheline magamisvagon oma mugavustega pole "tänapäeva Venemaa". Veel vähem õige on teatrietenduste järgi "rahva meeleolusid" tundma õppida.

"Hardunud vaatleja" (nii kirjeldab Sirge oma muljeid Leningradi "Euroopa" hotellis) näeb rõdult vaid pilvi, tulisilmi, torne, siluette, korpuseid [--] Nii hr. S. Need (pilved,

tornid jne) ei räägi aga midagi Venemaast, ta spetsiifilisest iseärasusest. Ja nende Leningradi korstnate järgi võib küll arvata, et "Venemaa polegi tehniliselt mahajäänud maa". Aga — Leningrad pole Venemaa, vaid 1. varustus- ja majandusvöönd — tööstuse tsentrum.

Autorid püüavad pisut süveneda Venemaa prostitutsiooni küsimusse, ent ei suuda, ja "parem — koju [---] "Euroopa" hotelli, mis kiirgab kui peegel elektrilöömas, kus muusika, tantsupaarid, liftipoisid, kelnerid, kabaree [---]"

Ka minu arvates on see kergem — pole kokkupuutumist rahva hädadega ega tülitu need "neetud sotsiaalsed küsimused".

Lastakse Rannaleedil jutustada, et tema "300 eks[emplari] luuletusi ("Õhtused külad") ei lähe. Pole massi. Muidugi ei saanud Rannaleet õiget põhjust öelda — siis oleks ta olnud ketser. Peapõhjus on, et lugeja ei soovi šabloonilisi tendentslikke teoseid, ja teatud määral on ka "Õhtused külad" seda. Vastasel korral poleks "Külvaja" teda kirjastanud ja tsensuuriamet kinnitanud. Lugejaid 200 000 eestlase peres leidub õige palju, sest millega seletada siis, et Eestist tellitud raamatud käte vahelt otse ära kisti [---]

Mis aga Tallinna ja Tartu äride viisakusreeglitesse puutub välismaaga kauplemise suhtes ("Raamatuid oota kuudeviisi!") — siis siin, lp. A. ja S., pole Eesti ärid süüdi, vaid "Külvaja" ise, kellel võlad peagu igas raamatukaupluses. Eesti raamatukauplused täitsid meie tellimisi (kui osagi võlga kustutasime) õige täpselt.

A. ja S. leiavad, et Vene spordiorganisatsioonid kasvatavad spordi abil humaanseid töönimesi, et pole haiglast rekordi tagaajamist jne. Noh, rekorditest pole siin ruumi jutustada, aga mis puutub humaansusesse, siis A. ja S. tsipake löid üle aisa. Vene spordiorganisatsioonid on täielikult militariseeritud [---] Ons see ka humaanne?!

Nõukogudemaa ei seisa ju praegu sugugi teiste maade majandusliku blokaadi all! Kust te, h[är]rad, seda kuulsite? Sel-line suur kaubavahetus! Ja suur krediidiusaldus Venemaa-le [---], mis boikott siis see on³⁷?

³⁷Siinkohal ei tahaks nõustuda V. T. hinnanguga. Seoses alanud ülemaailmse majandusliku depressiooniga hakkasid lääneriigid N. Liitu süüdistama, ja seda mitte alusetult, orjatööga toodetud kaupade paiska-

Nendestki näidetest aitab. Kindlasti teavad A. ja S., et nende töö mitte objektiivne pole. Eesti lugejaskonnas võib ta tekitada vaid asjatuid illusioone sotsialistliku Venemaa saavutustest. Nende "saavutuste" teist palet ei leia lugeja raamatust ja seepärast oma ühekülgse tõttu pole ta oma ülesannet — tõelist, elulist pilti anda tänapäeva Venemaast — mitte täitnud.

Ma ei taha sellega sugugi võrrelda oma ülevaateid Venemaast. Minu kirjeldus kannatab ka suure puuduse all — ta on vanglas kirjutatud, kus pole üht-teist olulist materjali Venemaa üle käepärast. Ja seepärast pidin vaid omaenda mälestustega piirduma, olgugi et oleks soovitav olnud üldisem ja laiem ülevaade Venemaast.

EESTI KOMMUNISTID JA PUNAEMIGRANDID N. LIIDUS

Jaan Anveldi kibedad päevad pärast 1. detsembrit

Eesti Kommunistliku Partei isehakanud juhi kohal püsib ikka endiselt Jaan Anvelt. Nimelt isehakanud juht, sest et ei kongresse ega konverentse EKP-l pole juba aastaid olnud, nii et valimisi pole peetud.

Kui V. Kingissepp 1919.–1922. a Eestis pöranda all tegeles, siis kasvas ta üle Anveldi. Ja Anveldi isik oli siis Kingissepa varju jäänud. 1922.–1924. a püüdis Anvelt oma isikut üles upitada. Ta püüdis näidata, et tema ikkagi juht on, et tema ek-simatu leninlane on ja raudse distsipliiniga partei võitlustulle viib. Mis sellest sai, näitas 1. detsember. Anveldi halekuulus armee oli armetu. Tal õnnestus küll põgeneda sajatuste, kibeda arvustuse ja opositsionääride atakkide eest. Leningradis langes ta tule alla. Koosolekul, kus ta aruandega esines 1. detsembri õppetundidest, oli ta haletsemisväärne³⁸. Ta poliitika

mises odavamate hindadega maailmaturule. 1930. a toimunud mitme töösturite ja pankurite nõupidamise tulemusel piirasid järsult Nõukogude kaupade importi USA, Prantsusmaa, Jugoslaavia, Ungari, Rumeenia ning Belgia. N. Liit vastas boikotile omapoolsete jäikade abinõudega.

³⁸Jutt on ilmselt 1925. a 19.–20. aprillil Leningradis toimunud 1924. a 1. detsembri putšist osavõtnute konverentsist.

ja taktika tunnistati enamuse poolt parteile kahjulikuks jne. Siis hakkasid Anvelt ründama sajad naised ja lapsed, kelle mehed langenud, vanglas jne.

Ta kadus Leningradist, eestlaste pesast, ega näita kunagi Leningradis koosolekuil ega nõupidamisel oma nägu. Kui äärmiselt vajalik, sõidab Moskvast vaid üheks päevaks Leningradi, kas Pöögelmanni korterisse ja kohe tagasi Moskvasse. See sünnib poolkonspiratiivselt, vargsi, et mitte kohata inimesi, kel temaga arveid õiendada. Vaid kord, 1927. aastal, sõitis ta Leningradi aktiivile. [---]

Sellelgi aktiivi nõupidamisel esines Anvelt vaid lühikese kõnega ja kadus. Siis kui Anvelt juba oli ära läinud, teatas Otto Rästas, et "Anveldil pole aega. Ta volitas mind küsimustele vastama." Loomulikult jäid küsimused vastamata, sest igauks tahtis Anveldilt eneselt vastust saada.

Tähendab: sama Anvelt, kes 1917.–1918. aastal Eestis parteiliikmeile instruksioone jagas, et "kõikjal, raudteerongis, kinos, turul ja töökohas — kaitse hammastega, võitle vihasele parteiliini eest", sama Anvelt jooksis desertöörina partei koosolekult. "Pole aega!"

Nii siis tõmbas Anvelt end Moskvast karki. Hoidis end eestlaste tule eest ega leidnud seda "aega" aastail 1925–1932 üldkoosolekul esinemiseks.

Juht on oma viimase autoriteedinatukese kaotanud. "Aupaistest" pole juttugi.

Kord tähendas kadunud Lilienbach, kes eesti kommunistlike liidreid paarkümmend aastat õige lähedalt tundma õppinud:

"Anvelt on parteilik urjadnik"

Lilienbach ütles seda tabavalt. Anveldi võtteks on vastast giljotiinida, olgu ta parteiseltsimees või muu. Partei organisatsioonis tahab ta käsklustega kõik vaos hoida. Kadestab oma vastaste edu ja kui neid muul teel tõrvata ei saa, siis üks vahend on sajabrotsendilise garantiiga — opositsioonitamine, kallakute otsimine. Selles tahab ta järele ahvida Stalinit.

Anvelt ei ole pika aja jooksul, 1917. aastast tänapäevani, peaaegu midagi juurde õppinud, arenenud. 1917. ja 1918. a kõnekoosolekuil ja üle-eestimaalisel töörahva kongressil Ole-

viste kirikus kuulsin nii mõnigi kord Anveldi kõnet. Siis oli ta elavam, huvitavam, saadetud aplausistki. Nüüd aga pole seda. On jäänud unine, katkendlik leierdamine, mis juba esimesel pooltunnil tüütab. Ja lõpuks mitte ühtegi aplausi. See pole vaid minu arvamine. Seda on märganud paljud, kes tunnevad teda. Tolle ajajärgu, 1917.–1932. a jooksul pole Anvelt ka kuigi palju kirjalikku vaimuvara parteile annud. 1929. a tõlkis Kominterni programmi, avaldati ta töö kallakuist EKP-s (“EKP vastasrinna ajaloolised unenäod”), ka ÜK(b)P parempoolsest kallakust mõned artiklid ajakirjades ja — kõik. Eesti olusid tema sulg pole käsitanud. [---]

Anvelt SSSR-i õhujõudude akadeemia komissarina

1931. a kevadel Moskvast EKP keskkomitee pleenumil viibimise ajal kutsus Anvelt mind üleliidulisele õhulaevanduse kongressile. Kongressil oli kolme päeva jooksul palju esinemisi, aruandeid, mõttevahetusi. Küll venelastelt, juutidelt, lätlastelt jne, lendureilt ja aerodroomide ülemailt. Ent saamatuum, sisukehveim oli Anveldi kõne. See polnud õieti kõnegi. See oli vaid 15-min[utiline] sõnavõtt. Ja koosnes sõnust “raudse luuaga”, “keskkomitee generalnaja linija”, “kahjurid” jne.

Mu kõrval istus sõjaväe lennuüksuse komissar, kes mulle punaväeteenistusest saadik tuttav. See raputas pead ja lausus: “Ta on eesti kompartei juht! Nõrk! Kas teil siis paremaid polegi?” Pidin tunnistama, et pole.

Ka teised raputasid päid ja muhelesid. Tundus ilmselt, et 200–300 saadikut oma juhataja kõnest olid pettunud, et neil piinlik oligi seda kõnet (15 minutit) kuulata. Ja see oli tõsi. Ta venekeelne kõne oli veelgi nõrgem kui eestikeelne eesti koosolekuil. Kobas sõnu ja kordas lauseid.

Anvelt oli aastaid punaväe õhujõudude akadeemia komisariiks Moskvast. Aastat kolm tagasi vabastati ta sellelt kohalt ja määrati tsiviilõhulaevanduse poliitiliseks juhatajaks. Nii siis täidab ta administratiivseid funktsioone.

Enne Eestisse sõitu ööbisin Moskvast umbes kuu aega Anveldi juures. Oli igal õhtul jutlemist mitmeist küsimusist. Opositsionääridele pole tema arvates muud vaja kui — GPU käsutusse, küll see meetodit tunneb, kuis lastehaigust arstida! Eesti suhtes avaldas ta otse fanaatiliselt vaenu.

“Juhi” perekonna-asjad sassis

Perekonnaelus tal ei klapi. Endisest naisest Vassiljevast las-
kis lahutada ja paar tütart käivad nüüd papalt iga kuu ali-
mente saamas. Kuid ka sellega, oma 1. detsembri aegse kaas-
lannaga, Steiniga, on puhtvormiline elu. Möödub nädal ja
kodus ei räägita sõnagi. Anvelt ilmub koju harilikult väga hil-
ja — kell 12–1 öösel, vahel kell 2–3, ja kui siis abikaasa pärib:
“Kus sa nii kaua olid?”, ei vasta Anvelt sagedasti midagi. Ei
räägi sõnagi naisega, loeb kiirelt “Pravdat” ja heidab voodisse.
Sõnatult teeb ka naine oma tööd kodus — katab laua, toidab
last jne. Ka 6-a[astase] tütrekesega ei räägi Anvelt.

Sageli katab aknad eesriidega (“et vastasmajadest eesti
spioonid ei jälgiks”, nagu ta ise seletab) ja istub omaette pool
tundi ja tund.

Teatavasti oli Anvelt juba enne 1917. aastat karsklane. Ka
nüüd ei võta ta viina, välja arvatud külaskäimised, aktused,
banketid. Naistega on tal õige palju suhteid, ent ta hoiab asjad
raamides, et lärm suureks ei läheks.

See Anveldi isiklik elu jätab masendava mulje.

Ka laps, kuue-aastane tüdrukuke, küsib minult, et “Kas sa
Eestis oled olnud?” ja siis vastab ise, et “Mina küll pole olnud,
aga lähen. Papa nendele verekoortele ei kingi.” Ja palju muud
sellesarnast.

Terane tüdruk mürgitatakse juba lapseaastaist õudusjut-
tudega. See on ema kasvatuses vili, mida see isa käsul teostab.

Teenijatüdruk ja proua Anvelt

Nagu kõigil kommunistide juhtidel on ka Anveldil teenija, toa-
tüdruk. Tüdruk seletas mulle, et ta 12 rbl kuus saab (!). Mui-
dugi pole see palk, vaid näljapennid. Ka sööb teenija teist
toitu, mitte pererahva paremat rooga. Kui ma proua Stein-
Anveldile tähendasin, et see nagu ikka ei lähe, pole ilus, siis
vastas see kärealt: “See tüdruk pole sedagi palka väärt!”

Nii. Anvelt ise saab kõige paremat varustust Nõukogude
Liidus, mida antakse õhulaevastiku koosseisule ja mida saa-
vad õhulaevastiku vastutavad juhid eriorderite põhjal rohkem
kui vaja. Proua Anvelt tähendas, et “Toiduainetest meil puu-
dust pole — jääb ülegi.” Ja tõesti — neile antakse võid, sinki,

sprotte, suitsuvorsti, mune, koort, juustu, apelsine, šokolaa-
di jne jne. Aga teenijale sellest privilegeeritud normist ei anta,
olgu et "ülegi jääb", nagu majaproua tähendas. Teenija soo-
jendab omale kooperatiivi külmanud kartulitest suppi ja kal-
lab paastuõli peale, kuna pererehvale praadi, kanapuljongit,
pirukaid valmistab jne.

Sihuke on maailmaelu!

Anvelt siis ja nüüd

Kominterni tööst püüab Anvelt viimastel aastatel kõrvale hoi-
da. Ka poliitbüroo istungeile ilmub ta harva ja vaid lõpuks. Ka
1931. a keskkomitee pleenumist võttis ta vaid lõpu poole osa.
Poola-Balti peasekretäril Mickevičiusel on palju tegemist, et
Anvelti hoida ikkagi Eesti kompartei töö, "muidu läheb selles
parteis kõik sassi".

Mis selle Anveldi isoleerimise püüde põhjus — see on mul-
le arusaamatu. Võimalik, et haavatud enesetunne, et teda
emigrantide ringkonnis maha tehakse. Võib-olla ka väsimus
ja isikliku intiimelu mõjutusi [---]

Aastat 15 tagasi oli ta meile, noortele enamlastele, õilsaks
eeskujuks. Iga sõna, iga lause, iga artikkel võeti puhta kul-
lana. Nüüd pole aastaid seda ühist keelt. Anveldi isekus ja
avantürism on lõhkunud EKP üksmeele.

Pöögelmannist, Rästasest, Meeringust, Käspersist.

Proua Pöögelmanni kodune terror

Pöögelmanni perekond on Leningradi eestlaste seas tuttav
veel sellega, et proua Pöögelmann ühegi inimesega kaua lä-
bi ei saavat ja seepärast teenijaid 5–6 korda aastas vahetab.
Peab ütleva, et proua, kommunistlik proua, ise ütlemata pirt-
sakas on ja teenijas alamat inimolevust näeb. Ka oma korteris
pole suutnud eesti kommunismi teooritseja H. P. "rahulikku
ülesehitavat ühiskonda" luua. Paari naabri naised on ägedal
sõjajalal Hansu prouaga, kes köögis teiste asjad kõik segami-
ni pillub ja kere täis söimab. Nõnda siis. Pole kerge see uue
inimese kasvatamine. Tuleks õige suurt kasvatustööd kasva-
tajate kallal enne ära teha!

Pöögelmanni teenijad on nii terroriseeritud, et oma olukorra üle oma ametiühingule ka kaebama või nõu küsima ei tohi minna. See on muidugi eriskummuline kurioosum Eesti kodanikule, et kommunist, kes kodanlikus riigis teenijaid ja töölisi am[eti]ühingu mõju alla tõmmata püüab, — et sama kommunist Venes oma teenija palgata minema ajab, päevast päeva närib ta kallal, sunnib 12–15 tundi tööd tegema ja seejuures näljapalka maksab (8–15 rbl kuus). Ka ametiühingust hoiab teenijat eemale kui katkust. See on kommunistliku bürokraadi Januse nägu.

Eesti eksportvõid osatakse hinnata

Pöögelmann, kes sõjajalal Eestiga, peab nii sagedasti tänulikult Eestist lugu. Mitmesuguseid aineid, mida Vene kallimais magasinides nii värskena ja puhtana ei leidu, tellitakse Eestist. Teaduslikul töölisel, õpetlasel, on võimalus seda tollita saada. Raha ostmiseks ja väljasaatmiseks annab põrandaalune büroo oma summadest H. P. tuttavaile ja sugulasile.

Ja H. P. on eeskujulikult varustatud eksportvõiga, -jahuga, -suhkruga, -singiga jne. Süstemaatiliselt tellitakse ka riideid: kampsuneid, salle, sukki, jalanõusid, kübaraid jm, mida Venes üldse raske saada.

Siin läheb kallist kodumaad vaja!

“Külvajas” töötasin Pöögelmanniga 8 aastat seltsis. Ta oli kirjastuse vastutav juhataja, poliitiline kontroll, nagu seda oli Lilienbachi ajalgi. Kui inimesega on temaga vahest kõige parem koos töötada. Teiste eesti kommunistide seas ei leidu temasarnast vastutulelikku, asjatundjat ja korraarmastajat. Sellega ongi seletatav, et Lilienbach temaga 10 aastat läbi sai.

Nagu ehtsal kommunistlikul tõusikul, on tal Martõškinos suvila. Ent sagedasti puhkab ja kosub ta suveti Krimmi sanatooriumides või komm[unistliku] ülikooli puhkelossis Soome piiril — Vaskelovos.

Tütart kasvatatakse palgaliste koduõpetajate juhtimisel parimate professorite man. Jällegi paradoks: 1. detsembri ohvrite lastest ööbib mõni vaguni, silla või paadi all või vi-releb alaväärtuslikus eesti koolis Vassili saarel. Siin on aga teine asi. “Egas minu laps ometi tööd tegema pruugi hakata.

Temast peab ikka haritud preili saama. Seda, jumal hoidku, meie ikka võime!" seletab pr. Pöögelmann.

Otto Rästas oma "kindluses"

Otto Rästas on Moskva Oblasti Parteikohtu liige ja uurija (obl. kontrollkomisjon). Enne seda töötas Kominterni Eesti sektisioonis. Nüüd kui poliitbüroo liige aitab eesti kompartei tööle nõuga kaasa. Valib inimesi, keda Eestisse saata, jne, ta on ikka endine keskpärane inimene, keda ma 1919.–1921. a põrandaalusest tegevusest saadik tunnen. Jutukehv ja tagasihoidlik. Vaimne tase ei ületa harilikku igapäevast inimest. Õpib vanas eas veel marksismi ja leninismi Moskva instituudis. On tal ka teatav tühimuse eesti kompartei tööst ja viimasel pleenumil avaldaski soovi, et "nooremad ja keskealised jätkaku oma vastutusel ja riisikol". Siiski Komintern tahab aga rakendada kõiki jõude maailmarevolutsiooniks ja ka O. R. jäi ikka poliitbüroosse.

Elab Tverskajal, elavamal Moskva tänaval asetsevas Kominterni ühiselamus. Selleks on valitud endine Moskva toredaim 1. klassi hotell "Lux". Tolles majas on vannid, mööbel, auruküte. Teenijaskond koristab iga päev ruumid, tuuakse ka toit soovi peale restoranist. Elavad Lääne-Euroopa, Hiina, Ameerika kompartei tuusad — vene rahva kulul. Nende jaoks on samas majas alumisel korral erisöögimaja, kuhu ühtki Venemaa harilikku suurelikku lõunatama ei lubata. Sissekäik on vaid Kominterni tegelastel. Võrreldes vene tööliste söögimajadega on selles kommunistlikus restoranis toidud 7–8 korda toitvamad ja maitsvamad. Tähenab: sarnased, mida vene tööline praegu ette kujutadagi ei või.

Et need kallid elud mitte hädaohtu ei satuks, on maja ees alatine valve. Ja ühiselumajja pääsevad vaid oma inimesed. Võõrad ainult sel juhtumil, kui korteriperemees vastutab. Siiski võetakse tulijalt dokument alla valveruumi. Võrreldes hariliku argipäeva Moskvaga — on see maja nii mitmeti õneloss. Peale Rästa elab selles hotellis ka Mehring-Mirring-Lavroff, Alas-Silm oma abikaasaga, Talts, Silberg, Säre. Need on kõik Kominterni vastutavad ametnikud, eesti sektisioonist ja üldkantseleist. Neile kõigile on kättesaadavad eesõigustatud parteiaristokraatia paremused ja mõnud. Küsitakse: kes need "seltsimehed" siin on, kellel Venemaal nii hästi vedas?

Ons need õnneseenud seda väärt, et vene tööline ja talupoeg oma rihma kokkutõmbamise abil neid nuumab?

Need on ka emigrantidest. Mitte aga oma püsivusega, mitte oma tööga, teadmistega, mitte oma teenetega revolutsiooni ees pole need inimesed "haljale oksale" tõusnud. Ei. Vaid oma põhimõttelageda sisemise eluga on nad seda saavutanud. Kõik on nad korranud "jah, jah" partei poliitbüroo ettepanekuile. Ka teiste seltsimeeste materdamine on neid upitanud. Salakaebused pole siin mitte väikest osa mänginud. Mõni oli omal ajal Eesti tööerakondlane ja pidas mõisate ülevõtmist liigagi suureks reformiks, truualamlikult aidates paruneid. [---] Nüüd teenivad kannuseid, et oma mineviku patte puhtaks pesta.

Kindralsekretär R. Mehring

R. Mehring on nüüd EKP keskkomitee kindralsekretär ja tema ülesandeks on Eestit Kominternis esindada. Ta on kogu aeg, sestsaadik kui ta Eestist 1921. a [välja] vahetati, Kominternis tööl olnud, õpib küll punaste profosoorite instituudis, ent oma mõtlemisviisilt on eht koolijüts.

Teised kominternlased, nagu Alas-Silm, on lihtsad poliitbüroo tööriistad, käskudetäitjad ametnikud. Omal ajal oli Alas-Silm tööerakondlane, kellega mul tuli mitmed korrad kokku puutada.

Mainitud kihti varustatakse ka pesuga, kostüümidega, jalanõudega eriorderite abil. Nii et nad ühestki defitsiidikaubast puudust ei tunne. Neile jagatakse kallihinnalisi priipileteid Moskva Suurde teatrisse, Kunstiteatrisse, Meierholdi teatrisse ja mujale.

Kättemaksuingel Käspert

Johannes Käspert, endine kodusõja aegne Eesti enamliku valitsuse siseminister, või nn E[esti] Tööraha Kommuuna siseasjade rahvakomissar. [---] On juba kümme aastat GPU, endise Tšekaa teenistuses. Oli Moskvast GPU kontrrazvedka (vas-tuluure) osakonna ülemaks, siis Leningradi GPU-s, viimasel ajal Vologdas täievoliline GPU esindaja. Samal ajal võtab ta osa eesti kommude tegevusest, näiteks punakaartlaste koon-dises, ajalookomisjonis jne.

Käspert on üks neist enamlasist, kes elab kättemaksule. Pikaajaline Tšekaa-GPU töö on teda sügavasti mõjutanud. Ta on poolvaimuhaige, satub tühja asja pärast hüsteriasse, nutab ja karjub kriiskavalt, läbilõikavalt parteiistungeil. Ta ei usalda ühtki inimest. Kõiki kohtleb ta kahtlastena. Emigrante-parteilikke kuulab ta üle samuti nagu suurimaid riiklikke kurjategijaid. Ja igauhelt püüab midagi välja pressida, mida tema arvates varjatakse. Ta ülekuulamised kestavad tundide viisi ja järgmisel päeval jätkab sama, kordab ja pärib, et ülekuulatavat segadusse ajada. Kõikjal, ükskõik mis aine üle, kõneleb ta poolsosinal ja vaatleb paremale ja pahemale, kas keegi ei kuula.

Kõigest jõust püüab ta GPU töös kannuseid teenida. Saagedasti kas või nahast välja pugedes, oma administratiivset karmi kätt tunda andes. Ent ometi ei pea venelased ega lätlased, GPU ametnikud ja Käsperti ülemus, temast lugu. Teda naeruvääristatakse ja ta üle ironiseeritakse. Ja kõneldakse avameelselt, et Käspert olevat pururumal gepeuist. Õigusemõistet tallab Käspert igal sammul jalge alla.

Kui 1929.–1930. a põrandaaluste tegelaste Orlov-Saare ja Paulmanni ja siis ka Eesti Tööliste partei tegelaste Kaaveri ja Kääri vastu süüdistusi tõsteti, nad arreteeriti ja interneeritaks taheti kuulutada, pöörasid mitmed küsimustega Käsperti kui GPU tegelase poole, milles siis komm[unistliku] ülikooli aspiranti Orlov-Saart (kes just põranda alt Eestist oli tagasi saabunud) jt süüdistatakse ja kui kaua neid kinni peetakse. Käspert vastas: "Küll nad istuda võivad. Kui enne asi selgeks ei saa, eks nad istu siis kas või Eesti revolutsioonini. Siis saame Eesti kaitsepolitsei arhiivi kätte ja teeme nende süü selgeks."

Tähendab, oota Eesti revolutsiooni, millal sulle süüdistusmaterjal esitatakse. Nähtavasti seda materjali siis ikka veel ei ole. Aga milleks siis inimesi kinni peetakse nii kaua?!

Suurinkvisiitor

On palju õudusi Käsperti arvel. Eesti emigrantidel on jäänud õige valusaid kohti Käsperti metsikustest. Leningradi GPU-s, Gorohhovajal 2 pekti eesti emigrante ja Kominterni Eesti sektsiooni sekretäri Salmi, siis kägistati viimane surnuks. Salmi õde, kes Vakmanniga abielus, oli nõdrameelsu-

se lävel oma venna saatuse pärast. Paluti Vakmanni, et see aitaks laipagi kätte saada. Ent ka laipa varjati kaua. Peksutunnused olid liigagi tuntavad ja silmatorkavad. See akt jättis üldiselt Käspersist inkvisiitori mulje. Mitukümmend emigranti, kes Solovkisse, Uurali isolaatorisse ja vanglatesse topitud, peavad oma saatuse eest Käspertit meeles pidama.

Kauaaegset Kingissepa põrandaalust paremat kätt, keskkomitee liiget Mart Likemetsa peksti GPU-s eesti kommunistide-gepeuistide Akseli ja Käsperti korraldusel. Tulemuseks oli, et Likemets nõdrameelseks jäi ja oma päevi Piiteri 3. hullumajas veedab.

Kui Piiteri eestlased oma lugupeetud seltsimehe Salmi mälestuseks kokku kogunesid ja mälestustega ning saatekõnedega esinesid, karjus Käspert, käsi revolvril: "Kes teid lubas kokku tulla? Igaüks, kes kõnega esineb, lendab Gorohhovajale!" Kui aga 400–500 inimest siiski laiali ei läinud, kutsus Käspert miilitsasalga. Ja mitmed olid sunnitud hiljem GPU-s vastust andma.

Koosolekul tarvitati Käsperti aadressil nimetusi "timukas", "metsloom" ja teisi. Käspert on kaotanud igasuguse prestiiži, kui tal seda kunagi on olnud. Juba 1917. a enamlaste korraldusi jagades, mandaate välja andes ja inimesi koheldes — jättis Käspert osalt anormaalse inimese mulje.

Ent selle despoodi elu on nähtavasti kallim kui miljoni- te töötajate, kui tuhandete eesti reaemigrantide elu. Terved suved arstitakse teda küll Kislovodski, Pjatigorski, Gagra ja Adleri sanatooriumides. Kui haiged töölised 4 aasta järel 2 nädalat puhkekodu (kus mingit ravi pole) maitsta saavad, suur enamus ka 10 aasta jooksul pole sanatooriumiravi tunda saanud, viibib Käspert igal aastal 2–3 korda sanatooriumis! Vastutaval GPU ametnikul on selleks vaja vaid soovi avaldada. Ei mingi komisjon tee selleks takistusi. Terve GPU on kahtlaste inimeste pesa. Siin pead igauht jälgima: "Ei või ma oma osakonnas (kontrazvedkas) kedagi täieliselt usaldada," nii seletas Käspert Moskva GPU-s, kui mind sinna tööle komandeeriti ja kui ma tollest aust loobusin.

Kõige selle juures on tal veel jälitusmaania. Ta kardab, et teda jälgitakse, ja seepärast toimib ta tihti õige naiivselt ja koomiliselt, viib tühja portfelli väljakäigukohta kaasa, ent oma hajameelsuses unustab siiski tolle "salajase eseme" samasse paika. Haiguse tõttu on ta vägagi hajameelne. Ja kui

ta vahetpidamata, päev päevalt, pisitillukestes elunähtudes "saladusi" näeb, mida varjama ja lukustama peab, jätab ta, ja mitte harva, õige tähtsa salajase sisuga dokumendid lauale. Kui ma temaga koos töötasin Kominterni Eesti sektsiooni Len[ingradi] büroos, juhtus temaga sageli seda. Sellest jutustavad tema masinakirjutajad mitmesuguseid lugusid.

Rahad sulavad

Oma "hajameelsuses" läks Käspert nii kaugele, et "Proletaarse revolutsiooni Eestis" tellimisrahad, mida brigadiirid eestlaste käest korterist korterisse käies korjasid (kokku umbes 200 tellimist à 4 ja 6 rbl, niisiis umbkaudu 1000 rbl), "kogemata" ära raiskas. Noh, aga selle summa juures Venemaal ei nuriseta. Kirjutati lihtsalt Eesti kommunistliku partei arvele ja GPU laekast kaeti see tilluke 1000 rubla (2000 krooni) kinni. Asi seisab aga selles, et Käspert juba liigagi tuttavaks on saanud rahade kõrvaldamisega. Nii sulas tema näppude vahele rida annetusi EKP-le, "Viktor Kingissepa nimelise hüdroplaani ehitamiseks", "Edasi" tellimisrahasid ja muid ühiskondlikke ja eravarandusi.

Proua Käspert Vologdas korda loomas

Käsperti pideva elutöö saavutuseks on see, et ta oma naise gepeuistiks kasvatas. Vologdas, kus see gepeuistlik abielupaar 1929.–1930. a ühes asutuses töötas, korraldas naine, proua Käspert, "oblaavasid" (haaranguid) turunaistele ja võitles kui amatsoon spekulatsiooni vastu. Vologdas jutustati, et linnatänavad on Käsperti kaasakese administratiiv-iha täis. Peatas talunikke ja otsis nende vankreid läbi, kas pole üle ühe kilogrammi võid ja üle kümne naela kartuleid peidetud jne.

Püüdis lapsi parkidest ja tänavailt ja tiris kõik GPU-sse. Kui siis emad oma lapsi lõppude lõpuks ka GPU-sse (oote-ruumi) otsima tulid, ilmus Käsperti proua ja ütles, et lapsi tagasi ei anna. Emad palusid ja vingerdasid, langesid põlvile ja palusid lapsi tagasi. "Ahaa, nüüd palud! Aga lapse järele ei valva! Ise lähed meestega põõsa alla, aga laps kolab pargis ringi!"

Tegelikult polnud aga asi sugugi nii hull.

Ent kommentaarid on vist üleliigsed. Igaüks taipab, mis tüüpi maailmaparandaja see naiskommunist, proua Käspert on.

Ülemuse ees aga on Käspert ise alandlikkuse eeskju [---]

Ka siin on meil tegemist 500–600-rublase kuupalgaga pluss sõidukulud, komandeerimistasud ja 200 rbl naise palka. Varustus esimese klassi eksportkaupade tagavaradest, GPU erimagasinist, GPU ja tollimajade poolt konfiskeeritud kaupadest, mida “omameestele” naeruväärt odavate hindadega maha müüakse.

Vennikasest, Reesenist, Vakmannist

Noobli noorhärja ja laia rahamehe kuulsuse on üldiselt omandanud Richard Vennikas-Bergmann.

Mees, kes mõni kuu Eestis illegaalsetes ringides tegutses (1919. a), siis Venemaale siirdus ja seal peadpöörivat karjääri tegi. Tema edu on ühenduses suure toetusega õrnema soo, vastutavate ametnike naiste ja tütarde poolt. Vennikas kui kena välimusega, jutukas, viinavõtja seltskonnainimene ja laulumees hüppas kohe ametiasutusse tööle. Siis oli Norras Vene saatkonnas, 1922–1925 väliskomissariaadis (Leningradi täieõigusliku volinikuna) Leningradis, Moskvas jne.

Mehel oli tarvitada luksuslik korter: 10 tuba ühes mööbliga ja muu sisseseadega, majas, mis enne revolutsiooni mingi Inglise firma või trusti “osobnjak” [villa] oli. Siin korraldati iga nädal paar korda suuri joominguid ja olenguid Maria ooperi- ja balletiteatri kaunitaridega, keda kohale vedasid väliskomissariaadi ja partei oblastikomitee autod. Need olengud kestsid ikka hommikuni. Hommikul magasid vastutavad riigiametnikud lõunani ega lubanud asutustest kedagi sisse. Teenijad (kah emigrandid ja kommunistid) korjasid purustatud joojinõude kilde ja mitmeid tosinaid tühje viina- ja õllepudeleid. Noist öistest orgiaist võtsid osa Leningradi oblasti parteikomitee mehed, [---] ka Zinovjev ise, oblasti am[eti]ühingute bürokraadid, GPU juhid jne. Joomingu kulud kaeti eranditult asutuste summadest ja eriti ohtralt väliskomissariaadi ettenägemata kuludest, mida arvestati “välismaa esindajate vastuvõtmise” punkti alla. Muidugi ei kontrollinud keegi seda joomavendade jõuku, sest et siin kõik oblasti kõrgem võim oli koos.

Krahv Brockdorff-Rantzau kaebus

Pisut täbaraks läks asi, kui kord krahv Brockdorff-Rantzau, Saksa suursaadik, Leningradi saabus ja kui siis ükski joomavend ei taibanud teda vastu võtma minna³⁹. Brockdorff-Rantzau saatis telegrammi Tšitšerinile. Ent siis oli vaid nädal rahulikum, kui jälle lugu uuesti algas.

Mulle ütles keegi naiskommunist, kes 1918. aastast saadik EKP pörandaaluses tegevuses oli ja enne Tallinnas vabrikutöölisena leiba teeninud, nüüd aga vanaduse tõttu majateenijaks oli: "Olen mina noores põlves ka sakste kortereid puhastanud, aga niisugust sõnnikut, nagu need kommunistid siin teinud, pole ma enne näinud." Seda ütles kehv kommunist valulise häälega. Oli kahju rahva veeringutest! Ja salaja arvustati, kirutigi, aga kaevata ei juletud.

Pummelungi ajal tehti hiiglalärmi, laul rökkas Galernaja tänavale.

Vennikase mitu naist

Vennikas-Bergmanni suhteid naistega ei jõutud sõrmil üles lugeda. Kõige energilisem neist naistest oli keegi preili Oslost, norralane. Mitte sõnagi ei mõistnud ta vene keelt, aga asus teekonnale Leningradi, mehe (V.-B.) juurde. Kuigi Vennikas teda tagasi tahtis saata, jäi ta siiski.

See naine puhastas veidi õhku. Aga siis hakkas ka ise pummelungidest osa võtma ja end laua alla jooma. Maruhoos peksis paar näitlejannat, kes Bergmanni lemmikud, uksest välja ja karjus saksa keeli järele: "Autot ka ei saa! Võite jalgsi kõmpida!"

Saabus veel päris naine Eestist, lapsega. See pandi elama "Grand Hotelli", et ta tüliks ei oleks. See leppis kurvvalt oma saatusega, lootes, et mees end parandab. Sellest polnud aga juttugi. Vist andsid deliiriumimärgid endid tunda. Ja et ka norralane ei segaks, korraldati joomaõid Zalutski pool⁴⁰.

³⁹Krahv Ulrich v. Brockdorff-Rantzau (1869–1928) oli Saksamaa välisminister 1918–1919, keeldus alla kirjutamast Versailles' rahulepingule, suursaadik N. Liidus 1922–1928.

⁴⁰Pjotr Zalutski (1888–1937) oli olnud Petrogradi vojerevkomi liige 1917. a, VK(b)P KK ja orgbüroo liige, üks "uue opositsiooni" liik-

Töö aga kannatas selle all.

Ja vist nägi seda Moskva ning kutsus V. sinna. Leningradi kamraadid-joomavennad andsid seltsimeheliku kiidukirja kaasa. Sai ühesõnaga aukõrgendust. Seal uued naised, uued sõbrad, ja kõik läks sama viisi. Alles 1929. a, kui ta Sovtorgfloti [kaubalaevanduse] aparaadis teenis, korraldati partei puhastust. Otsustati ka Vennikas, see naistekütt ja riigisummade kõrvaldaja, aastaks parteist välja heita. Ja sedagi tegi komissar seepärast, et hulk kaebusi Vennikase teguviiside üle oli saabunud.

Kui omal ajal Piiteris Eesti konsulaadi ees kassikontserti korraldati, kuulutas Vennikas kui väliskomissariaadi volinik "Leningradskaja Pravdas", et kes tolle demonstratsiooni algatajaid teab, teatagu Nõukogude ametiasutustesse. Muidugi oli see vormiline avaldus. Tegelikult olid algatajad üldiselt teada — olid nad ju Eesti Kompartei keskkomitee tegelased.

Tundsin Vennikast pisut 1919. aastast saadik. Ja siis, kui ma haige punaväelasena 1923. a oma kolmekuist puhkust Leningradis veetsin, käisin mitu korda seltsimehe pool palumas, et kas mõnd lühikeseajalist tööd ei saaks, vaja tervist parandada, et uuesti punaväkke õigeks ajaks tagasi minna. Siis toitis mind Vennikas "homsetega" ja muude lubadustega. Töö ja leib aga jäigi saamata. Suurejooneliseks elumehe naudinguks oli raha, omameestele-joomavendadele muretseti kohti — aga lahinguist tulnud punaväelasele löödi käega: "Teid siin kõik kohad täis!" Mulle siiski "lubati" vana sõpruse pärast — olime ju mõni aeg koos töötanud EKP-s.

Vennikas-Bergmannist jääb mulje kui juhtumisteotsijast. Temal oli vaid oma isiku heaolu kõik a ja o. Üldsuse käekäik on temasugusele mehele null.

Johannes Reesen

Õige palju eelmisele sarnanev, analoogiline tüüp eesti kommunistide koorekihis on Johannes Reesen. Sama Reesen, kes Eesti riigikogus omal ajal kõne pikkuse rekordi püstitas. Nüüd on see mees sedakorda oma karjääri lõppastmel.

meid, kes 1925. a tegi partei XIV kongressil ettepaneku vabastada Stalin peasekretäri kohalt. Oli parteist välja heidetud 1927–1928, vangistatud 1934–1935 ja 1936. Mõisteti surma ja hukati.

On enda paksuks söönud ja kehva töölispere koosolekul näib kontrastina.

Tema erialaks on Eesti Kommunistliku Partei keskkomitee nimel Venemaal propagandat teha. "Äsja vanglast vabamenud," nii tutvustab ta end koosolekuil. Ehk jälle: "Hiljuti kodanlikust maailmast saabunud" jne.

Nagu enne, nii ka nüüd ei saa ta alla 2-tunnilist kõnet pidadagi. Ikka 3–4 tundi. Ta teab, et teda kõik ta kõnede pärast kibedasti arvustavad. Aga ta lihtsalt ei saa. Ta peab 2 tundi kasvõi tühjale saalile jutlustama. Ja nii enamasti ongi. Harva, kes tuleb kuulama Reeseni kõnet.

Töötab oblasti statistikavalitsuses, komm[unistlikus] ülikoolis lektorina, pedagoogilises tehnikumis. Ent sellest on vähe. Järjekindlalt teeb ta küll "Edasile", "Klassivõitlusele" ja "Proletaarsele revolutsioonile Eestis" kaastööd. Püüab oma monopoliks teha brošüüride (poliitilise sisuga) kokkuseadmise. Võtab honorari kui algupärandi eest, aga tegelikult tõlgib venekeelse brošüüri mõnd üksikut muudatust tehes. Armastab väga kerge tööga raha kokku ajada. Eriti palju tahab Eesti üle kirjutada. Ja siis tsiteerib terved leheküljed "Päevalehest", [---], "Eesti Majandusest", "Eesti Statistikast" tabeleid jne. Ja raha tuleb ilma vaevata. Ta on kirjandusliku taskuvarga tüüp.

Ka 600–700-rublase kuupalgaga mees. Kui algaja tõusik on ta eriti härrasmehelik. Kõneleb üleolevalt, nagu tahaks öelda: "Olete ikka murumunakesed minu kõrval." "Minu naisel pole vaja mingit tööd teha," see on Reeseni loosung. Enne ta preili saabumist elas R. sama ulaelu mis Vennikaski. Aga õnnetus tegi ta ettevaatlikumaks. Kadunud Salm ütles talle avalikult nõupidamisel: "Ära rüveta eesti emigrantide ringkonda oma tegudega. Jäta joomine, ravitse oma haigus ja saa korralikuks abielumeheks."

Suures kirjutamise õhinas aga tegi R. parteiliini vastu eksimusi ja sai poliitbüroolt noomituse. Samasuguste eksimuste eest on noomitusi saanud Rästas, Vakmann jt. Ta on määratud parteipapaks noorkommunistide juurde, et need ideoloogilisi vigu parteiliini vastu ei teeks ja et ta süvendaks õhulosside virendusi noorsoos. Nagu juba mainisin, teenisin nii Käsperiga kui ka Reeseni ühes asutises, pean ütleva, et nendega on raskem koos töötada, kui tsaariaegse pristaviga seda oli.

Vakmann

On veel rida "haljale oksale" upitatud mehi ja naisi eesti kom-
mude aristokraatlikumas kihis. Võiks näiteks mainida Vak-
manni, kes kõrgepalgalisel kohal ja elab endises luksuslikus
"Astoria" võõrastemajas, mis nüüd 1. Nõukogude vastutava-
te ametnike maja, kus samuti omab erisoodustusi. Olgugi et
Vakmann seda inimest endas enam ei sisalda, mis ta 1917–
1918 ja veel hiljemgi oli, on ta siiski enam-vähem vastutule-
likum, sõbralikum ja seltsimehelikum teistest juhtidest. Mul
pole põhjust teda kiita, sest ta mulle isiklikult rohkem halba
kui head on teinud, aga tõele au andes ei saa ütlemata jätta,
et temast siiski enam kui ühestki eesti kommunistlikust liid-
rist lugu peetakse. Nii suhtub temasse emigrantide mass. Ka
opositsionääridega saab ta läbi ja oskab nendega ühist keelt
leida.

Ent keskkomiteel on tema suhtes teine arvamine. Ja Silm-
Alas tähendas kord krõbedalt: "See mees on EKP-le kadunud!"
Tõsi, Vakmannil on poliitbürooga palju lahkkelisid olnud ja on
neid nüüdki. Aga ta ei tee neist tüliküsimust. Viimasel aastal
aga boikoteeris ta siiski keskkomitee pleenumit ega ilmu-
nud. Eesõigustatud tingimustes elavad ka Allermann, Majak,
Looring-Meerits, Palvadre, Vallner, "kuldsuu" Ikmelt. Ja nii
mõnigi veel. Ka nendest on mõned põimitud eriskummaliste
lugudega ja jantidega. Ent seda ei peetagi mingiks patuks.
Vaid kodanlaste juures tuntakse sellest millegipärast mäda-
neva ühiskonna lõhna! Niisiis — palki oma silmas tähele ei
pane, aga naabri silmas küll!

Kas ei oleks mitte loogilisem esiteks oma koda puhtaks
küürida!

Spekulatsioon langenuate asjadega

Kommunistliku liidrekonna meelepärasemaks muusikaks on
leierdada ühest ja teisest nähtusest Eestis, muuseas eriti sel-
lest, millal üks või teine ametnik-kassakratt riiklikku või oma-
valitsuse raha on kõrvaldanud. Aga too eesti kommunistlike
juhtide pere polegi nii puhas ja süütu, nagu ta ennast püü-
dis kujutada. Käspertist oli juba juttu, niisama Vennikasest,
aga mitte ainult nemad! Paljudel on näpud tunduvalt rohkem
määritud.

Võtame näiteks endise riigikoguliikme Vanja. See mees, olles laovalitseja, saherdas paar-kolm aastat vürstlike mööbli-garnituuridega, neid turul spekulantidele maha müües ja ise-endale parima sisseseade muretsedes. Tegi ka ligi 25 tuhat rubla riigile vastu pükse. Ja karistati 3 aasta parandusmaja-ga. Niisama oli mitmeid kõrvalkaldumisi Alliksool — kah en-dine riigikogu liige. Kui oli riigikogu kommunistlikus rühmas, näis, et mees on õigluse eeskuju. Kui aga sai ise pirukale, siis kohe nosima!

Inetumaks nähtuseks on aga see spekulatsioon ja oma-kasupüüd, millega hakkama said proua Käspert, Hans Saks, Reesen, Mänd jt. Parteiliikmed-üksikud, keda saadetakse Eestisse pöranda alla parteitööle, jätavad harilikult oma asjad Kominterni Eesti sektsiooni ruumesse (Leningradis) hoiule. Pesu, jalanõud, kostüümid, uurid jm. Kui siis [Eestisse] saa-detu langeb või sunnitööle mõistetakse — tehakse soomust. Eriti suur saak oli peale 1. detsembrist, kui mitmed vastuta-vad tegelased, eesotsas ülalnimetatud, omandasid suuri pakke tubakaraha eest.

Keerutatakse kodanluse arvel tolmu, aga millega annab võrrelda niisugune nähe! Siis veel. Sõidab emigrant Venes-se ja Kingissepas konfiskeeritakse suurem osa ta asju. Neid juhtumeid on lõpmata palju. Kes esialgu arreteeritakse, nen-de asjad “kaovad” hoiult. [---] Ja siis ilmuvad konfiskeeritud asjad eesti ringkonnis, Eesti sektsioonis, “omavahelisele müü-gile”. Ja joostakse tormi. Ent saavad vaid “omamehed”, muidu läheb asi suure kella külge. [---]

Punaemigrandid ahastavas viletsuses

90% emigrantidest elab niisama viletsat, alalises puuduses vaevlevat elu nagu vene tööinimenegi oma perekonnaga. Suur hulk emigrante elab üle sama traagikat, mida elab ka 160-miljoniline vene rahvas. Ja mitte vähe pole emigrante, kes on meeleheitel, kes on hukkunud ja lämbunud ja haigena keld-rikortereis, keldrikorteri nurgas juurdleb möödunud päevade ja aastate kallal.

Pole vähe neid, kelle kannatusi sulg kirjeldada ei suuda. Rida emigrante on valinud endale vabasarma [---]

Karm saatusekäsi paiskas mitmeid noori naisemigrante tänavale avalike naistena. Osa hakkas suurte meeste armu-

kesteks. Ja käisid käest kätte. Läks ühele tüütavaks, otsis teise toitja.

Need on kurvad faktid. Sotsialistlik kodumaa purustas nende inimeste tundeelu, tervise.

Erna Saarens, 1920–1922 Tallinnas noorkommunistide keskkomitee liige, vahetati Venemaale ühes minuga. Ei kor-terit, ei tööd, ei toetavat kätt! Jäi ainsaks pääseteeks Ligovka, Puškinskaja — “niisugused tänavad”. Oli mul temaga nii mõnigi kord jutlemist. Nägin, kuidas inimene närbus, kust- tus. Mingi kivine, jääne tuimus vallutas elava, energilise neiu. Ja nii aastaid. Ei tulnud appi partei oftisiaalsed moraalival- vurid, keskkomitee liikmed, oma endisele väikesele, noorele kaasvõitlejale. Ei tulnud appi. Ja siis suri Erna. Tiisikusse. Samasuguseid kannatusi elas üle komsomolka Ivanova, eest- lane, prl Kanger, kommunistid Irene Ots-Adamson, Liiv jt. Kõigil neil tuli poolnälgides häbistav elukutse läbi teha peale illegaalset tööd ja vangistust Eestis.

Muidugi, eriti raske oli nendel, kes ei valda vene keelt. Ja neid pole vähe. [...] Ei saa sõnagagi end kaitsta, järele küsida, miks palgast nii palju maha võetud jne. Intriige ja moraal- seid kannatusi tuleb üle elada neil, kes Eestist mõnesuguste “patukestega” on tulnud. Näiteks, kes peale 1. detsembrit ära põgenesid. Neid uuritakse ja puuritakse, miks nad nii passiiv- sed olid, kas nad võitluse distsipliini ei rikkunud. Ka nende seisukord pole kerge, keda Eesti Kommunistlik Partei Ees- tist kõrvaldab, neid Venemaale sokutades: need saadetakse kaugematesse, tühjematesse oblastitesse. Niisama saadetak- se itta ja kagusse tööotsijaid, kes välismaalt saabunud ja kelle eest paar parteiliiget-tuttavat vastutavad. Teised ülejooksi- kud saadetakse aga tagasi peale lühiajalist vangistust.

Ainult need, kes teiste pattusid (näiteks 1. detsembri pu- hul) “avastavad” ja seega end puhtaks küürivad — need tee- vad karjääri ja tee on neile lahti. Neid tunneb Leningradis iga emigrant ja põlastusega pööratakse neist eemale: olevat ise kõige suuremad argpüksid olnudki!

Julie Maasikas, mitu aastat Eestis põranda all töötades, oli väärtuslik element. Nii kui saabus Vene pinnale, algas õnnetuste seeria — heideti parteist välja, oli 8 aastat töötä. Ja vaid armukesena teenis endale kibedat igapäevast leiba. Ta ise ütleb, et häda teda selleks sundis. Ka Eestist omased toetasid, saatsid pakke ja kergendasid nii tsipakenegi ta elu.

Nüüd on tervis murtud.

Maasikas oli 1920.–1922. a EKP Tallinna komitee liige, vastutav parteitegelane. Juba 1905. aastast saadik sotsialistlikus liikumises. Venemaal võeti teda süngelt vastu. Palju kannatanud inimesele ei võimaldatud tervist parandada. Ta kõrvaldas MOPR-i raha vabrikus, et end ravida. See avastati. Ja tulemusena näeme seda, et 50-aastane naine, kes kõik oma tervise, jõu, varanduse parteile annud, meeletehetele on viidud, sattudes kuristiku veerele. Ta andus piiramatule joomisele, et uputada oma pessimismi viinapudelisse. [---]

Ons kellelgi parteituusadest mõttesse tulnud, mis see inimene nende ülesupitamiseks on ohverdanud?

Kas ei ole see ülim tunnus, et kaastundmusel mingit kohta k[esk]komitee inimeste südamesopis ei ole? [---]

1919.–1922. a töötas Tallinnas EKP keskkomitee kullerina Anna Heilberg. Võib vist igale selge olla, et see kerge tegevus polnud. Sõja ajal võis ka sõjakohtu alla minna ja surmanuhtlusest pääsu poleks olnud. Ent olgugi, et A. H. teadis, millega ta riskeerib, ta töötas kindlalt edasi, ta oli veendunud, ideeline parteitegelane. Ta korteris Vabriku tänaval ööbisid kõik tuntud parteimehed — Viktor Kingissepp, Vakmann, Rästas, Likemets jt järjekindlalt. Oli kooskäimisekohaks ja kirjanuduse laoks. Ühe sõnaga, 100% ustav inimene, keda siis 100% ära kasutati. Ta mees töötas sadamatehastes ja sagedasti toitit põrandaaluseid, andis neile oma riideid, mis muidugi maksmata jäeti. Minu teada võlgneb veelgi partei Heilbergile mõned sadad kroonid, aga seda nüüd tagasi ei maksta. Venemaal võttis Heilbergi vastu külm ja ametlik keskkomitee. Ei enam tuletatud meelde, et need juhid oma julgeoleku eest sellele energilisele naisele võlgnesid. Anti algul 20-rublane koht, siis vallandati, ei meeldinud sellele kommunistihärrale, kelle juurde teenijaks määrati. Mõne aja pärast, kui 40-rubla-se kuupalgaga koristajakoha sai, sunniti 16–18 tundi töötama. (Pole just hoobelda 7–8-tunnise tööpäevaga!) Mees oli hulk aega töötanud, siis hakkas vanaduspensionit saama, esialgu 16 rbl (!) kuus. Anna Heilberg oli haige, ent pole temalegi võimaldatud ravimist. 10 aasta jooksul sai kord 2 nädalaks puhkemajja! Ja sedagi mitmeaastase nõudmise ja nurisemisega.

Peks hullumeelsuseni

Ma juba tõin näite Likemetsast, keda deržimorda Käsperti korraldusel läbi peksti. Too Likemets oli aastaid Eestis kommunistide keskkomitee liige. Ja kui ta peale metsikut peksu GPU-s vaimuhaigeks jäi, ei hoolitsenud keegi ta eest. Jäeti hullumaja viletsale toidule, mis vaevalt elu sees hoiab. Kui siis reainimesed, igapäevased surelikud, Likemetsa saatuse üle muret tundsid ja aru pärisid, vastas Reesen, kes tookord Eesti seksiooni sekretär oli, et: "Mida hullule ikka enam vaja! Jät kub talle Seevaldi toidustki!" Nii suhtus keskkomitee. Ei mingit rahalist abi. Kui siis mõne ettevõtlikuma töölise algatusel Likemetsa külastati ja oma piskust toitu viidi, jooksis Likemets kui nälginud peni leiva kallale. Mainitud töölised rääkisid ka arstidega, kes arvasid, et paremal ravimisel Likemets terveks saaks. See asutis aga ei ravi, vaid isoleerib ja valvab. Hiljem räägiti, et keskkomitee teda sihilikult paremasse haiglasse ei lase viia, keskkomitee huvides olevat, et Likemets vaimuhaigusest ei paranekski.

Paljastaja kägistati surnuks

Sama lugu oli [Alvin] Salmiga. Tundsin Salmi vägagi hästi ja teadsin, et ta aus oli. 1919. a teenis ta Tallinnas kooliõpilaste pataljonis ja arreteeriti kommunistliku meelsuse pärast. Isal oli Tallinnas maja. Venemaal teenis Salm kogu aja aastail 1921–1927 Eesti seksiooni sekretärina. Ta teadis palju parteiraha kõrvaldamise lugusid ja sellepärast kui otsekohe ne ja aus saigi opositsionääriks: nõudis kelmide kõrvaldamist keskkomiteest! Nii siis, Salm sai tuusadele kardetavaks. Ja et oma musti toiminguid varjata, kägistati noormees GPU müüride vahel surnuks.

Ent nagu kulutuli levis emigrantide ringkonnis, et Salm sahker-mahkerite vastu võitluses elu kaotanud. Ja vabrikute ning asutuste emigrantidest eestlased kuulutasid boikoti Eesti Komparteiile. Kui Salmi ajal 700–1000 [rubla] igakuist annetust eestlasilt koguti, siis 1928.–1931. a tuli vaevalt 30–50 rbl.

Salmi vastu tundsid tuusad säärast viha tema paljastamiste pärast, et hiljem, pärast Salmi hukkamist, ka ta naist

ja õde kui kurjategijaid koheldi. Ja sagedasti neid võimude poolt ähvardati ja mõjutati.

Milles siis need kuritarvitused seisid, mille avastamist nii kardeti?

"Toetused" pulmapidude pidamiseks

Siin on tegemist aastate vältel süsteemiks muutunud Eesti Kommunistliku Partei summade kõrvaldamisega isiklikeks otstarveteks.

Oli mitmesuguseid kombinatsioone. Kominterni poolt EKP põrandaaluse töö jaoks antud summast kulutati suur osa äri- liseks otstarbeks, mille puhaskasu keskkomitee juhtide tasku veeres. Summad peeti kinni pool aastat ja terve aastagi ja mahutati ettevõttesse, kus nad oma ringkäigu tegid ja lisaväär- tusega tagasi tulid. Veel halvemaid ja inetumaid korrupsioo- nilisi nähteid sündis: Eesti emigrantide lauavabriku töölisi Tosnos näljutati, sundides peale ülejõu käivat tööd. Suured summad raha aga võeti palgast maha ettekäände all, et see parteile minevat: ("Emigrandid peavad ju Eesti revolutsioonile kaasa aitama," nii agiteerisid kõik: Klein, Vakmann, Pöogel- mann). Mis aga selle rahaga tegelikult sündis?

Tegelikult kulutati see omavaheliseks koosviibimiseks ja uutesse operatsioonidesse mahutamiseks.

Korrupsiooni krooniks on see, et Kominterni poolt mää- ratud toetust, dotatsiooni, mis illegaalse organisatsiooni jaoks määratud, jagati poliitbüroo liikmeile ja "omameestele".

Ja seda tehti aastate jooksul. Vormiliselt, kui vaadelda arveraamatuid, tuleb välja, et on antud laene: ent need "lae- nud" on nii külmanud, mõned 10-aastase vanusega, et neid meelde tuletama ei hakatagi. Võhikuile olgu juurde lisatud, et Kominterni sektsioonide ega aparaatide asjaajamist ühelgi revidendil õigust pole revideerida.

Neid laene on jagatud küll Anveldile, Pöogelmannile, eri- ti aga Käspertile, Reesenile, Saksale ja kümnele-viieteist- kümnele nende lähedal seisjale. Laene on antud ikka 100–200-rublase summadena korraga. Laene on võetud pulmapidustusteks (Reesen, Majak jne), sünnipäevapidustus- teks (H. P[öogelmann], Rästas), alimentideks (Anvelt, Ree- sen jne), parteisse astumise juubelipidustusteks, tasuks luu-

reteenete eest (Käspert), terviseparanduseks "vanakaadri-
le" (Käspert, Mänd, Saks jt). Väiksemaist vendadest on saa-
nud oma osa truud teenrid Mangmann, Alas-Silm, Loothing,
Jürna jt, ent väiksemaid summasid — nii 25–50 rbl. Niisiis
astmete kaupa: kes suurem mees — suurem norm.

Ka maksti summasid, ette ära märkides "tagasimaksuta".
Neist on ka 250–500-rublaseid norme, mida, nagu mulle Salm
teatas, nendele omameestele olevat välja antud, kel ametiko-
has "puudujäägid tekkinud". Siin talitati samasuguse põhi-
mõtte järgi, kui 1918. a (okupatsiooni eel) evakueeritud va-
randuste ja 1919. a taganemisel kaasavõetud "soomuse" ja-
gamiselgi. Nüüd tehakse seda vaid pisut "seaduslikumalt"
ja "peenemalt". Nagu näeme, revolutsiooni tegemiseks antud
summadest sulab osa mujale. Ja Kominterni Eesti sektsioon
töötab nagu mõni vastutavate ametnike abiandmise kassa.
Kominterni dotatsiooni EKP-le neelatakse Venemaal ka "ausal
viisil". Hüigelaparaadid annavad häid kõrvalisi teenimisvõi-
malusi Kominterni arvel. [---] Need asutused kulutavad sum-
masid ja aruandes Kominternile märgitakse "EKP illegaalse-
le tööle", tegelikult kõik Moskvas ja Leningradis — väljaspool
Eestit.

Spekulatsioon "valge" ajakirjandusega

See pole aga veel kõik: aastate viisi kaubeldi Kominterni Eesti
sektsioonis — vene emigrantide ajakirjandusega ja välismaa
trükiteodetega, mis Venemaal keelatud. Eesti demokraatlik
ajakirjandus on Venemaal keelatud. Ka teiste maade ajakir-
jandus on samuti keelu all. Vaid üks ajaleht saabub peaaegu
regulaarselt Leningradi müügile — see on "Berliner Tage-
blatt". Too ajaleht kirjutab pehmemalt Venemaast ja sellegi
numbritest neid müügile ei lasta, mis Vene elu kirjeldavad.
Mis aga vene emigrantide ajakirjandusse puutub, siis see on
kõvasti keelatud. Iga lugeja langeb poliitilise kurjategijana
GPU korraldusse. Näiteks "Leningradskaja Pravda", oblas-
ti häälekandja, saab ainult mõnesuguseid tsitaate välismaa
ja emigrantide lehtedest, mida Moskvast "Pravda" paljundab
ja tähtsamatele ajalehtedele läkitab. Nii siis tuleb toimetu-
se töötajatel nende verevaeste lõigetega, mida kord nädalas
antakse, leppida ja nende järgi orienteeruda.

Kominterni Eesti seksioon nägi siin äritegemise võimalusi. Teades, et GPU EKP posti ei kontrolli, sõlmiti lepingud "L[eningradskaja] Pravdaga", "Krasnaja Gazetaga", mitme ajakirja ja asutusega, nii et ligikaudu 30 tellija ümber kogunes. Tellijad olid kohustatud: 1. täielikus saladuses hoidma, et nad lehti saavad. Seepärast tegeleb vaid üks toimetuse liige, välisinformatsiooni osa toimetaja, asjaga, maksab raha ja käib ise järele; 2. välismaa ajalehed-ajakirjad maksavad 4–6 korda rohkem, vene emig[rantide] omad aga 8–10 korda rohkem nende tegelikust hinnast. Tellija peab vastuvaidlematult summa avansiga pooleks aastaks sisse maksma. Kõrge hind, nii seletati vähikuile venelasile, olevat tingitud suurest riisikost piirist ületoomisel. Tegelikult aga muretses neid üks Eesti ajalehekontor ja saatis igapäevase rongiga Venesse. Kingisepas võttis vastu EKP kohapealne volinik ja toimetas kohe "omainimesega" Leningradi. Nii siis GPU-ni asi ei ulatunudki.

Kominterni Eesti seksioonis kulus iga päev oma 3–4 tundi salakraami tellijaile pakkimiseks, väljaandmiseks ja arvestamiseks. Oli siin "Times", "Temps", "The New York Times", "Manchester Guardian", itaaliakeelsedki. Ajakirjadest: "D'illustration", "Die Woche" jt.

Venekeelseist aga tähtsamad: "Segodnja", "Russ", "Vozroždenije", "Posl[ednije] Novosti" jne. See äri õitses ja tõi iga kuu oma 1500–1600 rbl sisse, millest üle poole asjaajajatele jäi. Summad jagati seltsimehelikult omavahel eesrinnameeste keskel. Aastat kolm tagasi andis opositsionääride kaebus, kes asjast haisu ninasse olid saanud, tervele ärile surmahoo- bi. GPU ilmus ja konfiskeeris kõik! Konfiskeeriti ka tellijailt järelejäänud eksemplarid.

Ja paar nädalat käidi iga päev külastamas ning viidi Eesti lehedki ära. Alles hiljem, kui meeled rahunesid, lubati jälle Eesti seksioonile oma jaoks Eestist ajakirjandust saada.

"Op[ositsionäär]id" ja "generalnaja linija"

On teisigi kriminaalasju, millest üks ja teine emigrant teab. Ka ajalehetele on neist kirjutatud. Kommunistlik ajakirjandus aga oma partei juhtide korrupsiooni loomulikult vee peale ei too.

Eesti seksioon on korraldanud kõigi Eesti kommune kohta valvesüsteemi. Eesti seksioonis peetakse nimelt salajast

kartoteeki, kus iga emigrant arvel. Igäihe kohta märgitakse tähtsamaid temasse puutuvaid asju. Ühe sõnaga — atestaat. Sellega arvestatakse ka omamehi, kes kõlvuline on “tulevases Nõukogude Eestis” mõnele vastutavale kohale ja keda vaja üldse tulevasest N. Eestist eemal hoida. Märkmeid tehakse teiste teadaannete põhjal ja oma enamuses [on need] jonniajamistele ning urgitsemistele rajatud. Endastmõistetav, et see arhiiv oma sisu poolest tsaari ohranka nimestikke halvemal kujul järele ahvib.

Omavahelises jõukatsumises on fontannikud-palvadrelased ja büroomehed-anveltlasted sagedasti nii teravasse vastuollu läinud, et valmis on vastaspoolt maapinnalt ära pühkima. Päril kindlasti räägiti atentaatide korraldamisest tuusade vastu, mõlemalt poolt. Ägedushoos on eriti noored. Ja ainult vene parteikohtu vahelesegamine surus sõjakad pooled pisut raamidesse.

Ei saa öelda, et omavahelised opositsioonitamised tühipaljad vuntsikargamised oleksid olnud. Ei. Kaugeltki mitte. Nendel oli ikka oma poliitiline joon, põhimõte, mis keskkomiteest erines.

Kui vaatleme opositsionääre, siis paljud on neist põrandaalusest tegevusest Eestist tulnud või seisavad õige lähedal sellele. See omakorda tõestab, et keskkomitee taktikaga Eestis nõus ei olda. [---]

Suur osa opositsionääre on pidanud oma sõnavabaduse maksma täieliku vabaduse kaotamisega. Mul pole täpset ülevaadet, palju emigrante poliitiliste süütegude pärast on pidanud kannatama, palju neist Solovkisse saadetud, vanglaisesse pistetud ja palju Euroopa-Venemaalt välja saadetud. Ent igaaastased kinnivõtmised näitavad, et vähemalt 100 emigranti on vangistatud.

Peab meeles pidama, et emigrandid ju suures enamuses kommunistlik või kommunistlikele sümptatiseeriv element on, kes nii-öelda Nõukogude riigi toeks ja selgrooks peaksid olema, ja kui neid siiski nii palju väikesearvulisest eesti emigrantide perest arreteeritud on, siis näitab see vaid seda, et hulk emigrante suuri pettumusi üle elab. Oma arvamist aga püüab ta demokraatliku korra praksise järele pisut vabamalt avaldada ja — langebki.

See on aga ühtlasi tunnuseks, et emigrantide seas vastasrindlus tugevasti pinda on võtnud. Nende saja hulgas on

kümneid, kes kommunistliku tegevuse pärast Eestist pidid lahkuma, välja saadetud või peale oma karistuse kandmist Eesti vanglais Venemaale on siirdunud.

Vist igauks võib nende inimeste meeleolu endale ette kujutada!

Unustatud Kaaver, Käär ja Grimpel

Täiesti hukkamõistetav on eesti kompartei keskkomitee taktikas see jesuitism, kahepaiksus, variserlikkus, millega suhtutakse seltsimeestesse. Kui mõni aasta tagasi Eesti Töölise Partei juhtiv tegelane Valter Kaaver delegaadina käis N. Liitu tundma õppimas, siis võeti teda eesti kommunistlikes ringkonnis lahke jutu ja sülelustega vastu. Siis ta oli lugupeetud külaline. Anti nõu ja loodeti näha lähemal E. T. Parteid ilma mingisuguste kallakuteta Kominterni platvormil. See oli siis!

Aga kui Kaaver oma parteikaaslase Kääriga Eestist jäädavalt lahkusid, et Venemaale asuda, kartes, et nende saadiku isikupuutumatus kaua vastu ei pea, siis nad arreteeriti ja poetati aastaiks trellide taha, et nende tegevuse puudusi uurida. Selles faktis on kaks külge, mis E[esti] kompartei juhtidele varju heidavad, au ei tee. Üks. Külma rahuga hoitakse inimesi aastaid eeluurimise all, ei mingi konkreetse süüdistuse pärast, vaid kahtlaste oletuste põhjal. Sest kui Kaaver delegaadina Venes käis, ei leitud tal mingit kuritegu olevat.

Teine külg näitab, milline kõige algelisem inimsuse puudus seal talus valitseb. Kuivõrd mehhaaniliselt, politseiliselt kaasvõitlejasse suhtutakse. Ta istub türmis (millised aga need vanglad Venes on — seda ka teame!) aga ükski hooli temast. Ei keegi liiguta sõrmegi, et kergendada vähemalt ta olukorda, päästmisest rääkimata! Kas siis humaansus ka juba väikekodanline nähe on?

Ja kui 1931. a keskkomitee pleenumil Kaaveri ja Orlov-Saare asju meele tuletati, siis vastasid mitmed "teadjad", et neid üldse vabastada ei tohi!

Kui ma mõnele keskkomitee inimesele rääkisin eesti emigrantide toetamisest Vene vanglais (see käib ka Kaaver-Kääri grupi kohta), siis leiti, et seda teha ei tohtivat. Aga miks siis MOPR-i abi andmine enam tarvilikum on — inimsuse seisukohalt? Miks siis kommunistid erakorralist kära

teevad, kui mõni MOPR-i volinik kodanlikes riigis arreteeritakse! Aga oma eilseid kaasvõitlejaid täna enam ei tunta.

Sama lugu oli Grimpeliga. Kas polnud siin GPU provokatsiooniliselt mängus? [---]

"Näe, Liis sai siidsukad!"

Sõidab mõnele tütrele ema Eestist kuuks ajaks külla ja toob paari siidsukki, kübara või villased sukad talveks. Kohe jutt: "Näe, Liis sai siidsukad! Noh, nüüd oma siidsukkadega nagu valge vares teiste seas!" Toodi kilo võid jm kribu-krabu — kohe Leningradi eesti emigrantidel uudist: "Eks ma öelnud, sel lastakse alati läbi, aga teistel mitte nööpnöelagi! Mis viga nüüd koosolekuil kaagutada — võid kõht täis" jne. Kui aga mõni näitsik saab suvekleidi riide Eestist — siis on lokulöömist terveks kuuks ajaks. Tõsi. Inimesed vaevlevad puuduses, käivad aastate viisi vanades rõivastes, teevad ümber, paikavad. Ja kui silmapiirile ilmub välismaa riie — siis kadestatakse.

Läbistab mõni välismaalane-turist trammivaguni — on kohe sisinat-sosinat: "Aih, aih, vaat millised riided. Aga meil? Kaltsud!"

Selles on aga kindlasti veel tunda sugereeritud poliitilist põhimõtet 1917.–1919. aastatest: Riietume samuti kui endine eesõigustatud kiht! Et aga see pole seni täitunud — on lootuse asemele kivilinenud südamesoppi salajane kibestunud kadedusetunne.

(Järgneb)

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

Varasemad numbrid (1991 — 3-6,9-12; 1992 — 1-8,10; 1993 — 1-4,6,7,10-12; 1994 — 10-12; 1995 — 1,5 -8,9; 1996 — 1,2,3,5-12; 1997 — 1-12; 1998 — 1,2,5-12; 1999 — 1-12; 2000 — 1-12; 2001 — 1-12) on müügil parimates raamatukauplustes, *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida ka postiga, kui saadate rahakaardi *Akadeemia* postiaadressil (iga numbrist eest 45 krooni) ja märgite lõigendile soovitud numbrid.

Adress: *Akadeemia*, Ülikooli 21, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu
Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; faks +(372-7)43 13 73.

E-post: akadeemia@akad.ee

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Jaan Kangilaski, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 2002:

USD 82, DEM 160, FIM 485, CAD 130, FRF 530, SEK 720, GBP 53, AUD 133.

Back issues for 1996 — 1,2,3,5-12; 1997 — 1-12; 1998 — 1,2,5-12; 1999 — 1-12; 2000 — 1-12; 2001 — 1-12:

USD 8, DEM 14, FIM 42, CAD 11, FRF 46, SEK 62, GBP 5, AUD 11.

Please transfer the proceeds (for CAD: Royal Bank of Canada, Toronto, (SWIFT code) ROYCCAT2; for FIM: Merita Bank, Helsinki, MRITFIHH; for FRF: BNP, Paris, BNPAFRPP; for DEM: Deutsche Bank AG, Frankfurt, DEUTDEFF; for GBP: Midland Bank plc, London, MIDLGB22; for SEK: Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm, ESSESESS; for USD: Bankers Trust Co, New York, BKTRUS33) to Hansapank account (SWIFT code HABAE2X) for crediting the account no 221011384196 of *Periodika AS Ajakiri Akadeemia*, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my **AKADEEMIA** subscription for 2002

Back issues for 2001

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 2000

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1999

1	2	3		5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1998

1	2			5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	--	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1997

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1996

1	2	3		5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia.

Phone: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; fax +(372-7)43 13 73.

E-mail: akadeemia@akad.ee

CONTENTS

Road	<i>Toomas Kiho</i>	3
Terrorism as an aggravating global problem	<i>Karl Rebane</i>	4
More rational and ready to learn than expected: 11 September terrorists and their network	<i>Georg Elwert</i>	14
Ptolemy*	<i>Tõnu Raid</i>	25
Gestures in the Middle Ages	<i>Silvi Tenjes</i>	48
Gutasaga		70
Crimean Tatars at present*	<i>Ott Kurs</i>	78
Two poems	<i>Refat Çaylaq</i>	89
Schoolmasters' conferences: Changes in primary education in Estonia, 1840–1886. II*	<i>Vello Paatsi</i>	93
On the impact of legal socialisation agents on Estonian young people in transition society	<i>Silvia Kaugia</i>	122
Firm belief	<i>Gustav Ränk</i>	137
Newspaper “Vaba Eesti” II		157
Review: Kindred peoples in the whirlwinds of history. Rein Taagepera. <i>Soomeugri rahvad Venemaa Föderatsioonis</i> . Tartu: Ilmamaa, 2000.	<i>Paul Alvre</i>	170
Abstracts		179
Revelations of an underground leader. V	<i>Voldemar Teppich-Kasemets</i>	191

* Previewed articles.

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 36 krooni

9 770235 077719